

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

на правах рукопису

Неприцький Олександр Анатолійович

**УДК 9(и)7
НЗ9**

Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. ХХ ст.)

07.00.02. всесвітня історія

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник

Поп Юрій Іванович

доктор історичних наук, професор

Вінниця - 2003

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Історіографія, джерельна база і методологія дослідження	10
1.1.Історіографія проблеми.....	10
1.2.Джерельна база.....	27
1.3.Методологія дослідження.....	36
2. Особливості позиції Великої Британії і створення Європейського Союзу	52
2.1. Велика Британія в умовах глобалізації та регіоналізації.....	52
2.2. Ідентичність британців і захист національного суверенітету	67
2.3. Маастрихтський договір: ратифікація та наслідки для Великої Британії	86
3. Лейбористський уряд і політика Великої Британії щодо європейської інтеграції	113
3.1. Європейське питання на виборах 1997 року та реформи лейбористського уряду.....	113
3.2. Прийняття єдиної валюти євро і позиція Великої Британії.....	133
3.3. Велика Британія в архітектурі європейської безпеки та розширення ЄС	161
Висновки	182
Список використаних джерел та літератури	195
Додатки	216

ВСТУП

Велика Британія на кінець ХХ століття залишалася потужною державою європейського і світового значення. Вона відзначалася економічною та фінансовою потужністю, військовою міццю і традиційною дипломатією. В міжнародній політиці займала свою принципову позицію, переслідуючи зовнішньополітичні та внутрішні інтереси.

Місце і роль Великої Британії в процесі європейської інтеграції достатньо специфічне. Процеси глобалізації та інтеграції як соціально-економічний та політичний феномен другої половини ХХ століття викликають значний інтерес науковців. Приклад Великої Британії є оригінальним і вимагає окремих підходів, комплексного історичного аналізу та незаангажованості оцінок її багатовікової спадщини і національних інтересів у 90-х рр. ХХ століття.

Актуальність теми дослідження пояснюється рядом причин:

- Велика Британія займала особливу позицію з приводу європейських інтеграційних процесів, і її досвід вимагає окремого дослідження;
- Україна відкрито і недвозначно оголосила про свій “європейський вибір” і має пройти шлях до Європейського Союзу(ЄС), орієнтуючись на досвід інших країн, що не належать до, так званого, “європейського ядра”;
- закінчення “холодної війни” і формування нового світового устрою вимагає комплексного аналізу місця і ролі окремих країн в новій конфігурації Європи і світу;
- активізація процесів глобалізації та європейської інтеграції потребує детального вивчення через призму історичної спадщини, економічних та політичних інтересів регіону загалом і країн-учасниць зокрема;

- питання національної безпеки та державного суверенітету в процесі глобалізації та інтеграції вимагають нового бачення, що яскраво демонструється на прикладі Великої Британії;
- стосунки Великої Британії та Європейського Союзу розкривають не лише позитив інтеграційних процесів, але й вказують на перестороги участі в європейському будівництві;

Як бачимо, актуальність даного дослідження зумовлена не лише науковим інтересом, але й рядом питань, що мають практичну цінність для вироблення зовнішньої політики української держави та проведення освітньої роботи.

Тема дисертації та науковий керівник – доктор історичних наук, професор Поп Ю.І. затвержені вченою радою Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, протокол № 5 від 22 грудня 1999 р.

Об'єктом дослідження є роль та місце Великої Британії в європейських інтеграційних процесах.

Предметом дослідження є формування зовнішньої та внутрішньої політики Великої Британії під безпосереднім впливом європейських інтеграційних процесів і становлення європейської інтеграції з огляду на участь в ній Великої Британії.

Мета дисертаційного дослідження полягає в з'ясуванні ролі і місця Великої Британії в європейських інтеграційних процесах у 90-х рр. ХХ століття та впливу європейської інтеграції на внутрішню й зовнішню політику британських урядів і діяльність основних політичних партій.

Для її досягнення передбачено вирішити такі наукові завдання:

- з'ясувати історичні передумови участі Великої Британії в інтеграційних процесах 90-х рр. ХХ ст;
- проаналізувати питання європейської і британської ідентичності та національного суверенітету Великої Британії;

- уточнити ставлення Великої Британії до розширення ЄС на схід і визначити мотиви позиції Сполученого Королівства щодо розширення ЄС та поглиблення інтеграції;
- прослідкувати зворотний зв'язок: вплив європейських інтеграційних процесів на внутрішню політичну та соціально-економічну ситуацію у Великій Британії та визначити підходи до оцінки європейської інтеграції, а також ролі й місця Сполученого Королівства в ній;
- окреслити нове бачення питання національної безпеки та оборони наприкінці ХХ століття і позицію Великої Британії щодо створення європейських сил безпеки;
- розробити періодизацію розвитку взаємин Сполученого Королівства та Європейського Союзу у досліджуваній період.

Хронологічні рамки дисертаційної роботи охоплюють період початку 1990-х – 2002 рр. Початок періоду обумовлений такими важливими подіями в міжнародному житті як закінчення “холодної війни”, формування нової структури “постбіполярного” світу, підготовкою до створення єдиного ринку і розробка Договору про Європейський Союз, підписаний згодом у Маастрихті. У внутрішньополітичному житті Великої Британії це час приходу до влади нового консервативного уряду та діяльність прем'єр-міністра Джона Мейджора. Завершується період дослідження подіями, що логічно завершують європейську політику Лондона у 1990-х роках – введенням єдиної валюти євро в 11 країнах ЄС та реакцією Великої Британії на цю подію, виборами до Парламенту Сполученого Королівства 2001 року і формуванням Європейських сил швидкого реагування та ухвалою рішення на Копенгагенському самміті ЄС про розширення на Схід.

Для створення цілісної картини участі Великої Британії у європейських інтеграційних процесах у другому розділі оглядово охоплюється історична спадщина британської зовнішньої (зокрема європейської та атлантичної) політики і процес формування понять ідентичності та національного суверенітету Великої Британії.

Територіальні рамки роботи поширюються на Велику Британію, територію континентальної Європи та Сполучені Штати Америки (в аспектах проамериканської – як альтернативи проєвропейської – політики Сполученого Королівства).

Європейська інтеграція знайшла своє найповніше втілення у 90-ті рр. ХХ ст. в структурах Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС), а пізніше – Європейського Союзу (ЄС). Тому в дисертації розглядатимуться стосунки Великої Британії та ЄС і окремих провідних країн світу, що впливали на процес європейської інтеграції та функціонування ЄЕС і ЄС.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в комплексному дослідженні проблеми, з урахуванням європейського вибору України і встановленні нерозривних зв'язків між історичною спадщиною Великої Британії, що сьогодні проявляється в уявленні британців про ідентичність та національний суверенітет, і економічним та політичним інтересом у внутрішній та зовнішній політиці країни.

Вперше у вітчизняній історіографії на основі залучення широкого кола джерел досліджено роль і місце Великої Британії в європейських інтеграційних процесах в 90-х рр. ХХ століття та впливу європейської інтеграції на внутрішню та зовнішню політику британських урядів і діяльність основних політичних партій з огляду на унікальність сформованої британської ідентичності та історичності національного суверенітету, враховуючи сучасний цивілізаційний підхід до пояснення історичних процесів.

В роботі досліджено ставлення Великої Британії до трьох складових європейської інтеграції: створення єдиного європейського ринку; уніфікації внутрішньої та законодавчої політики країн-членів; формування єдиного курсу в сфері зовнішньої політики безпеки і оборони.

Встановлено періодизацію еволюції європейського питання в британській політиці останнього десятиліття минулого сторіччя.

Визначено не лише вплив на європейські інтеграційні процеси позиції Великої Британії, але й зворотній вплив європейської інтеграції на внутрішні події в країні та на діяльність провідних британських політичних партій.

Проаналізовано позицію Великої Британії стосовно розширення ЄС на Схід.

Методологічною основою дисертації є принципи системності, історичності й об'єктивності та цивілізаційний підхід, які дають можливість вивчення суспільних процесів і явищ у динаміці та тісному зв'язку з конкретними історичними умовами їх виникнення, формування і розвитку. Оскільки об'єкт та предмет даної роботи тісно пов'язані з політичною, правовою та економічною (в сфері макро- та міжнародної економік) науками, то до уваги було взято сучасні уявлення про взаємодію держави, права й економіки як прояви об'єктивних законів суспільного розвитку.

Методи дослідження було підібрано відповідно до мети і завдань дисертаційного дослідження. В основу покладено цивілізаційний підхід і принципи системності, об'єктивності та історичності. Системно застосовано синхронний, діахронний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, ретроспективний методи та метод актуалізації, які дали можливість комплексного багатогранного аналізу об'єкта як цілісної системи узгодженої дії його компонентів з цілою низкою причинно-наслідкових та паралельних і послідовних хронологічних зв'язків. Вказані методи дозволили розглянути об'єкт в системі глобалізації світової економіки, політики, права та безпеки наприкінці ХХ століття.

Практичне значення дисертації полягає в виробленні рекомендації в області формування зовнішньої європейської політики України та формування позитивної суспільної думки всередині країни, орієнтуючись на досвід входження в європейське співтовариство Великої Британії.

Дане дослідження створює можливості для подальшої розробки актуальної тематики європейських інтеграційних процесів та україно-

британських відносин в контексті європейської і двосторонньої міжнародної співпраці.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати та висновки дисертації обговорені на: 2-й міжнародній конференції молодих вчених і студентів в Самарі (Російська Федерція) “Актуальные проблемы современной науки”, секція “Гуманитарные науки” 11-13 вересня 2001 року; на III міжнародній науковій конференції “Україна в системі міжнародних відносин: очима молодих дослідників”, Донецький національний університет, 19-20 жовтня 2001 року, де автор отримав грамоту за краще наукове повідомлення в конференції; на міжнародній конференції “Історична наука: проблеми розвитку”, секція “Всесвітня історія”, Східноукраїнський національний університет ім.В.Даля, 17-18 травня 2002 року; на конференції “Вивчення всесвітньої історії в Україні: традиції, сучасний стан та перспективи”, 17-18 жовтня 2002 року та опубліковані у виданні “Вісник Чернігівського державного педагогічного університету” Серія: історичні науки. – Випуск 15. – №1; на конференції “Україна в контексті глобалізації”, Дніпропетровський національний університет, 24-25 листопада 2001 року. Результати дослідження опубліковані у “Віснику асоціації викладачів-суспільствознавців Вінниччини” №2 “Збірка матеріалів до 10-ї річниці незалежності України” м.Вінниця, 2001 рік.

Основні положення, результати та висновки дисертації опубліковані у фахових виданнях ВАК України: Неприцький О.А. Великобританія: шлях до сепаратизму регіонів чи побудова “європейського дому”. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип.ІІ. – Вінниця, 2000; Неприцький О.А. Впровадження в країнах-членах ЄС єдиної грошової одиниці та реакція Великобританії. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип.ІІІ. – Вінниця, 2001; Неприцький О.А. Європейський Союз та питання національної ідентичності й національного

суверенітету Великобританії (90-ті рр. ХХ ст.). // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип.IV. – Вінниця, 2002; Неприцький О.А. Входження Великобританії до європейського співтовариства: уроки для України. // Історичні і політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. №3(7) – 2001, липень. Неприцький О.А. Великобританія та ратифікація Маастрихтського договору. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т.8(10). Неприцький О. Питання самоідентифікації мешканців Великої Британії в умовах європейської інтеграції та етнічної мобілізації в 90-х рр. ХХ ст. // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2002. – Т.9. – С.290-296.

Структура дисертації складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. Вступ викладено на семи сторінках і включає необхідні структурні одиниці, що вимагаються для дисертаційних досліджень. Перший розділ охоплює історіографію проблеми, подає аналіз джерельної бази та методологію дослідження й становить обсяг 41 сторінки. Другий розділ присвячено особливостям участі Великої Британії в процесах глобалізації та регіоналізації, специфіці британського розуміння національного суверенітету та питань ідентичності й процесу ратифікації Маастрихтського договору – оформленню Великої Британії як члена Європейського Союзу (61 сторінка). Третій розділ показує еволюцію європейського питання під час діяльності лейбористського уряду: позицію провідних політичних партій стосовно євроінтеграції, реакцію Великої Британії на прийняття 11 країнами ЄС єдиної валюти євро та участь Сполученого Королівства у побудові європейської безпеки (69 сторінок). Висновки містять загальні результати дослідження і викладені на 12 сторінках. Список використаних джерел та літератури налічує 174 одиниці, додатки – 15.

РОЗДІЛ 1

Історіографія, джерельна база і методологія дослідження

1.1. Історіографія проблеми

Інтеграційні процеси в Західній Європі, завдяки своїй актуальності і значенню для майбутнього як окремих країн, так і всього людства, досліджуються багатьма фахівцями в галузях історії, економіки, політології, міжнародних відносин тощо.

Визначення актуальності даного дослідження для України було проведено на підставі пріоритетності європейського напрямку зовнішньої політики нашої держави. Зокрема, в “Посланні Президента України до Верховної Ради України...” зазначається, що “основним змістом і спрямуванням, системним епіцентром нової економічної стратегії має стати створення реальних передумов для вирішення основного геополітичного завдання нашої держави – набуття спочатку асоційованого, а потім повного членства в Європейському Союзі” [94, с.6].

Інтеграційні процеси тісно переплітаються з проблемами глобалізації світового співтовариства, тому під час огляду проведених наукових досліджень слід зупинитися на проблемах європейської інтеграції та глобалізації як паралельних викликах сучасного світу. У спеціалізованій літературі часто розглядається одне явище невідривно від іншого. Тим паче коли мова йде про Велику Британію, яка претендує на роль активного діяча не лише у європейських міжнародних відносинах, але й світових [7].

Після розпаду Радянського Союзу значна кількість наукового потенціалу дослідників Західного світу залишилася в академічних центрах Російської Федерації. В радянські часи Москва монополізувала проведення досліджень, що стосувалися міжнародних відносин, проблем безпеки тощо, щоб завжди гарантовано правильною була ідеологічна оцінка. Як писав академік Б.Н. Топорнин “...в теорії та практиці зберігало свою дію негативне ставлення В.І.Леніна до ідеї Сполучених Штатів Європи, і звідси сам задум західноєвропейської інтеграції оголошувався нежиттєздатним і реакційним.

До того ж у політичному керівництві СРСР ставлення до інтеграційних процесів в Західній Європі формувалось в ситуації посилення “холодної війни”, розколу світу на ворожі воєнно-політичні блоки” [113, с.3].

З російських дослідників радянської доби питання новітньої історії Великої Британії та європейської інтеграції досліджували В.Г. Барановський, Г.В. Колосов, А.А. Лебедев, С.В. Мадзоєвський, М.В. Стрежньова, Є.С. Хесін, Ю.В. Шишков.

Праця В.Г. Барановського “Західна Європа: воєнно-політична інтеграція” [4] висвітлює питання ролі “європейського ядра” в НАТО та розбудови європейської воєнної ідентичності в рамках ЗЄС. Подає як переважну лінію подальшого розвитку існування на паритетних засадах інститутів поза НАТО – ЗЄС та ЄЕС. Г.В. Колосов [55] розглядає воєнно-політичний курс Великої Британії у Європі й приходить до висновку, що він навіть підвищив роль Сполученого Королівства у воєнній-політичній сфері через якісну модернізацію збройних сил та розширення зв’язків з союзниками по обидва боки Атлантики.

Питання взаємин Великої Британії та континентальної Європи досліджувала М.В. Стрежньова [108] Вона показує як відбувалася поступова “європеїзація” британської політики після вступу до ЄЕС. Процес прилаштування Лондону до нової розстановки сил у світі показує і А.А. Лебедев [64].

Значний вклад у вивчення новітньої історії Великої Британії здійснив Є.С. Хесін, що працював у радянські роки і продовжив розвивати російську історичну науку [121, 122, 123]. Автор глибоко вивчав економіку Сполученого Королівства, показував у ній кризові явища та змальовував нові тенденції, в тому числі, певну переорієнтацію на європейську континентальну економічну систему. Також новітню історію капіталістичної Європи та Великої Британії зокрема вивчав С.П. Мадзоєвський [14, 105, 68]. Ряд наукових праць присвятив питанню західноєвропейської інтеграції Ю.В. Шишков [126, 127], в яких автор розглядає економічні та політичні фактори, що спрямовують

інтеграційні тенденції та розкриває глибокі протиріччя в європейському будівництві.

Україні довелося пройти шлях становлення власної історичної школи європеїстики та британістики.

За радянських часів помітною фігурою серед британістів був український дослідник В.А. Горбик [25]. Після розпаду СРСР традиції української британістики підтримали С.В. Толстов, Н.Л. Яковенко [112, 130, 131].

Фундаментальні праці із загальних питань європейської інтеграції, написані рядом авторських колективів, з'явилися в Україні лише на початку XXI століття. Навчальний посібник В. Копійки та Т. Шинкаренко “Європейський Союз: заснування і етапи становлення” [60] пропонує історію розвитку ідей європейської інтеграції, етапи об'єднання європейських країн та аналіз стосунків України з ЄС. Економісти О.І. Шнирков, О.В. Кузнецов, С.В. Кульпінський створили навчальний посібник “Європейський валютний союз” [128], де висвітлили питання, пов'язані з теоретичним підґрунтям та практичним змістом введення єдиної європейської валюти євро.

В 2001 році вийшла друком монографія О.С. Бодрука “Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти”[8]. В монографії досліджено нові фактори міжнародних відносин, глобальні трансформації національних та міжнародних систем безпеки. Розглянуто можливість виникнення загроз на національному, регіональному та глобальному рівнях. Робота містить цінний теоретичний матеріал з нової архітектури безпеки.

Всі вищеперелічені роботи дають загальну характеристику новітніх процесів глобалізації та інтеграції у сферах економічної співпраці, політично-правової уніфікації, політики безпеки. Вони не ставлять за мету розкрити динаміку взаємин окремих країн в європейському співтоваристві. Поза оглядом залишилася європейська політика Великої Британії.

Останнім часом у часописах та збірниках наукових праць з'являлися окремі статті з даної проблематики. “Український історичний журнал”

опублікував дослідження з соціально-економічної політики британських консерваторів у 1970-90 рр., що показує в якому стані була соціальна та економічна сфера Сполученого Королівства на початку досліджуваного періоду [115].

В збірнику наукових праць “Дослідження світової політики”, що випускається Інститутом світової економіки і міжнародних відносин НАН України, містяться праці вже згадуваних вчених Н.Л. Яковенко, С.В. Толстова, дослідників О.Ю. Полторакова, І.Бурнашова й інших [10, 12, 93].

У періодичній пресі є статті на тему виборів у Великій Британії, де автори торкаються і європейського питання у виборчих кампаніях [66, 46]. Українські журналісти, як правило, позитивно відгукувалися на проєвропейські прояви у зовнішній політиці Великої Британії.

Також в кінці минулого та на початку цього століття було захищено низку кандидатських дисертацій з тематики європейської інтеграції. Інтерес до питань євроінтеграції виявляли, перш за все, економісти. Адже після Другої світової війни, коли у 1951 році було створено Європейське Співтовариство Вугілля і Сталі, на першому плані стояла економічна співпраця. А після підписання Маастрихтського договору, як стало очевидним, що Європа прямує до єдиної валюти, ще більше активізувалися економічні дослідження в цій сфері.

Однією з останніх розвідок у цьому напрямі була написана дисертаційна робота на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук С.Л. Селінковим “Економічний і валютний союз як форма загальноєвропейської економічної інтеграції” [101].

Коли в середині 90-х рр. ХХ ст. в Україні почала формуватися політична наука (з колишніх фахівців з історії та політекономії), інтеграцію стали досліджувати політологи. Акцентувалися питання мирного співіснування та міжнародної безпеки. Наприклад, дисертаційна робота В.Ю. Константинова “Проблема європейської регіональної стабільності в контексті розширення НАТО (90-ті роки)”[58].

Це свідчило про те, що питання європейської інтеграції в неекономічних аспектах побудови нової будови світу вийшло з політичних кулуарів. Ним зацікавилися не лише політики високого рангу і державні чиновники, яким доводилося безпосередньо втілювати в життя ідеї європейської співпраці, а й широке коло науковців різних дисциплін. Це, в свою чергу, створювало умови для глибоких фундаментальних досліджень проблеми на межі різних галузей сучасної науки та винесення результатів наукових розвідок на розгляд широких кіл громадськості.

Представники історичної науки внесли свій вагомий внесок у вивчення процесів глобалізації та європейської інтеграції. Маючи перевагу ретроспективного аналізу та розуміючи актуальність цих досліджень для сьогодення і користь для майбутнього, історики провели низку досліджень із вказаної тематики. Варто відзначити такі роботи як: Ю.Б. Гончар “Еволюція політики США щодо інтеграційних процесів у Західній Європі (кінець 80-х – 90-і роки)” [24], Л.П. Халецька “Франція в європейському інтеграційному процесі (кінець 1980-х – 1990-і роки)” [119], А.Ю. Мартинов “Українсько-німецькі зв’язки у контексті європейської інтеграції (90-ті роки ХХ сторіччя)” [72].

Історія інтеграції Великої Британії до Європейського Співтовариства у 90-х роках не отримала належної уваги вітчизняних дослідників.

В Російській Федерації традиції вивчення новітньої історії західних країн не переривалися. Одним з провідних центрів наукових досліджень залишився Інститут Європи Російської Академії Наук. У 90-х роках продовжував працювати над сучасною історією Великої Британії доктор історичних наук С.П. Перегудов Йому належить монографія “Тетчер і тетчеризм”[90], книга серії “Політичні портрети” “Тоні Блер” [89]. Розглядаючи діяльність таких видатних лідерів Великої Британії як Маргарет Тетчер та Тоні Блер, автор показує багато аспектів внутрішньої та зовнішньої політики країни, в тому числі, і стосовно європейського питання.

Особливе місце в російській історіографії займає праця Н.К. Капітонової “Пріоритети зовнішньої політики Великої Британії (1990-1997 рр.)”. Автор розглядає стосунки між Великою Британією та її зовнішньополітичними партнерами – США, ЕС, провідними європейськими країнами Францією та Німеччиною. Окремо висвітлені зв’язки з Росією. Але книга носить більше описовий, ніж аналітичний характер, і дещо хаотичний підібраний ілюстративний матеріал.

Особливою ґрунтовністю та глибиною і широкою джерельною базою відзначається книга російського дослідника О.А. Громіка “Політичний реформізм у Великій Британії (1970-1990 роки)” [27]. Аналізуючи сучасні політичні течії у Великій Британії – неоконсерватизм та новий лейборизм, автор піднімає глибокі пласти суспільного, політичного та економічного життя британського суспільства і його специфічного уявлення про своє місце в світі.

У 2001 р. століття вийшла друком монографія “Європейський Союз на порозі XXI століття: вибір стратегії розвитку” [35]. Автори показують найважливіші тенденції та суперечності в розвитку ЄС на межі XX-XXI століть.

Вивчення європейського співтовариства не було б повним без зазначення специфічної ролі США в побудові західної цивілізації, що складається з європейської та північноамериканської цивілізації. А Велика Британія, в силу певних історичних причин, знаходиться між цими двома центрами західного світу. Трансатлантичні відносини, що склалися після завершення періоду “холодної війни”, аналізують автори (А.И. Уткін, О.В. Приходько, П.Е. Смирнов, Ю.П. Давидов, Т.В. Оберемко, П.Т. Подлесний) монографії “США і Європа: перспективи стосунків на рубежі століть” [109].

Окрім наукових праць, що розкривають механізми інтеграційних процесів і націлюють нові незалежні держави, які утворилися після розпаду радянської системи, на співпрацю з передовими країнами сучасного світу, є

наукові доробки, котрі по-іншому трактують сучасні процеси глобалізації та інтеграції. Показовою є праця А.С. Панарина “Глобальне політичне прогнозування” [86], на якій стоїть гриф “Рекомендовано Міністерством загальної та професійної освіти Російської Федерації в якості підручника для студентів вищих навчальних закладів”. Автор намагається протиставити Європу і не-Європу, Захід і не-Захід, щоб довести, що холодна війна набирає свого нового оберту і атлантисти прагнуть правити в однополюсному світі [86, с.75-77]. Зокрема заключна глава даного підручника має назву “Континент в четвертій світовій війні” (“холодну війну” автор вважає “третьою світовою”). Суб’єктивна оцінка автора у цьому випадку цілком очевидна.

Тижневик ІТАР-ТАСС “Компас” регулярно пропонує матеріали зарубіжних кореспондентів з Брюсселя та Лондона, де висвітлюються взаємини британського уряду та Європейського Союзу. Також “Компас” публікує реферативні матеріали з таких відомих і авторитетних видань як “Financial Times” тощо [124, 16].

Журнал “Мировая экономика и международные отношения” подав ряд статей, присвячених як європейській інтеграції загалом, так і, зокрема, участі в ній Великої Британії” [67, 87, 102].

В Україні, Росії та Білорусі в 90-х роках за підтримки міжнародних організацій було проведено ряд досліджень та конференцій, що сприяють інтеграції нових незалежних держав до міжнародних економічних та політичних структур. Результати цих досліджень та обговорення ідей на конференціях також були опубліковані [73, 212]. Оскільки одним із завдань програм, що підтримували видавництво даних творчих доробків, є популяризація “європейської ідеї”, то користування цими працями вимагає від науковця критичного підходу. Часто зустрічається перебільшення значення європейської інтеграції та готовності країн і народів до такого злиття.

Останніми роками були перекладені деякі праці західних вчених із проблем глобалізації та інтеграції. Книга американського політолога Збігнева Бжезинського “Велика шахівниця” [6] викликає багато емоцій у читачів і дає

безліч приводів для критики, але не рахуватися з точкою зору її автора, переконаного атлантиста, неможливо.

Продовжуючи тему атлантизму, слід зупинитися на книзі Кристофера Коукера [62]. Автор, керуючись новими підходами, що з'явилися після “холодної війни”, переосмислює стосунки Великої Британії з США та континентальною Європою, прослідковує еволюцію цих відносин від зародження західної цивілізації до кінця ХХ століття. На думку Коукера, атлантизм прийшов до свого занепаду, і автор намагається пояснити причини цього явища.

Оригінальну книгу написав директор Центру європейських реформ у Великій Британії, в минулому брюссельський кореспондент журналу “The Economist”, Чарльз Грант “ЄС-2010. Оптимістичний погляд у майбутнє” [26]. Будучи книгою прогностичного характеру, вона передає сьогоденні тенденції та очікування автора від європейських інтеграційних процесів. В баченні Ч.Гранта європейська інтеграція може набути значних успіхів, а Велика Британія вливатиметься у загальну інституційну структуру.

Для глибшого вивчення історичних процесів взаємозв'язків Великої Британії та Європи слід згадати і працю Т.Б. Маколея “Англія і Європа”[70]. Вона подає погляди англійського історика ХІХ століття і достатньо показовими є його уявлення про власну країну, як про острів біля Європи, і проведені розмежування між історією Великої Британії та решти Європи.

В англійському світі питанням Заходу, глобалізації та європейської інтеграції, зрозуміло, присвячували більше уваги, ніж на території колишнього Радянського Союзу.

Тема європейської інтеграції та участі в ній Сполученого Королівства або європейське питання, як його називають у Великій Британії, є традиційно дискусійним в британській історіографії. Думки поляризуються від відверто федералістських поглядів до яскраво вираженої еврофобії. Причина такої розбіжності оцінок полягає в специфічній історичній спадщині стосунків

Великої Британії та континентальної Європи, про що детальніше йтиметься в другому та третьому розділах.

Серед праць, які видані урядом Сполученого Королівства, можемо, перш за все, зупинитися на виданні “Британія в Європейській Співдружності”[151]. Книга дає опис входження Великої Британії до Співтовариства, зазначає головні досягнення в міжнародних європейських відносинах та аналізує включеність країни в спільну європейську політику. Автори уникають загострювати увагу на суперечностях в стосунках між Великою Британією та ЄС, ЄС та США, Європейської Асоціації Вільної Торгівлі та Європейського Співтовариства. Показують лише позитивні моменти співпраці зазначених суб’єктів міжнародної політики. Вся еволюція європейської та світової співпраці вибудовується як єдина безперервна логічна низка подій, що підсилювали одна одну на шляху до єдиної мети вироблення узгодженої (але не єдиної) політики в економічній та політичній сферах.

Відверто проєвропейських поглядів дотримується британський дослідник Джон Мак Кормік. Йому належить праця “Європейський Союз” та видання науково-популярного характеру “Розуміння Європейського Союзу”, де пояснював роль і переваги створення та функціонування Європейського Союзу [220, 221]. Праці охоплюють широке коло питань: від походження європейської ідеї до структури та аспектів спільної політики Європейського Союзу.

Економічній складовій європейської інтеграції та місцю й ролі в ній Сполученого Королівства присвячена робота економіста Ніка Гарднера [184], де він розглядає взаємини Великої Британії та ЄС як конкурентну боротьбу, побудовану на певних загальноприйнятих правилах і законах. Гарднер показує, що з посиленням співпраці конкурентна боротьба не послаблювалася, а навпаки, посилювалася.

Важливою працею з даної тематики є монографія британського політолога лорда Макса Белоффа “Британія і Європейський Союз. Діалог глухих” [142]. Автор вважає, що підписання Маастрихтського договору було

невдачею британського уряду, внаслідок цього було поставлено під загрозу незалежність та суверенітет його країни. Всі позитивні результати європейської співпраці не можуть порівнюватися з негативними наслідками для Сполученого Королівства. Натомість інший дослідник Стефан Джордж [185] вважає, що ніякі применшення позитивного значення для британської політики європейського чинника не могли відобразитися на реальних інтеграційних процесах, які наростали і захопили Велику Британію та принесли значну користь. Зазначаючи, що британські уряди намагалися мінімалізувати вплив європейської інтеграції на країну, об'єднавчі тенденції все одно відбилася на конституційному ладі, ступені демократичного контролю над виконавчою владою, структурою і функціонуванням національної економіки тощо [185, с.84]. Окремо С. Джордж розглядає політику основних політичних партій країни стосовно європейського питання, де показує домінування в політичних програмах партій відмінних підходів до названої проблеми у різні часи. Стефан Джордж входив до складу авторської групи, що в 1992 році написала книгу присвячену оцінці членства Сполученого Королівства в Європейському Союзі [154]. Автори наводять думку, що причини вагань Великої Британії відносно ЄС криються в невизначеності зовнішньополітичних цілей Сполученого Королівства.

Ряд праць частково торкаються періоду або тематики, що досліджується в даній дисертації. Так, книги Мартина Пуга і Малколма Пірса та Жоффрея Стюарта охоплюють період понад сто років до підписання Маастрихтського договору [232, 229]. Завершальні частини їх наукових праць стосуються початку 90-х років ХХ століття, і, зрозуміло, вся попередня історія аналізується з урахуванням знань вчених та досягнень британської політики на час написання книг. В них подаються розмірковування авторів щодо місця і ролі держави в міжнародній політиці вказаного періоду. Зокрема, окремо висвітлені стосунки Великої Британії та Європейського співтовариства. Мартін Пуг подає “кризу навколо Європи” [232, с.239] як одну з причин занепаду політики тетчеризму, демонструє вплив європейських інтеграційних

процесів та міжнародних відносин в середині ЄЕС на внутрішню політику Сполученого Королівства.

Так само ретроспективний погляд подають автори довідника “Британські політичні факти 1900-1994”. У праці подано лише добірку фактів, що відбулися в стосунках Великої Британії та континентальної Європи. Прямих оцінок книга не містить, але опосередковано (за кількістю наведених подій і уваги, приділеної проблемі) підтверджує думку про важливість для Сполученого Королівства європейського питання.

Проблемі європейської інтеграції присвячені розділи в книзі Біла Джонса та Деніса Каванага “Британська політика сьогодні” [201]. Автори розглядають європейське питання в розрізі його впливу на суверенітет британського парламенту та можливості Кабінету приймати рішення і відповідати за їх втілення, конфлікт поглядів у двох британських політичних партіях, відносно зниження економічної могутності та зовнішньополітичного впливу Сполученого Королівства. Звертаючись до проблеми походження європейської ідеї, автори вказують на об’єктивні причини її імплементації в Європі другої половини ХХ століття.

В аналогічному розрізі проблеми аналізують стосунки Великої Британії та Європейського Союзу Ф. Форман та Н. Болдуін [183]. Вони звертають увагу на неузгодженість британського та європейського законодавства і загрозу британському конституційному ладові в разі прийняття уніфікованого міжнародного законодавства. Якщо обов’язкові для виконання рішення приймаються в Брюсселі, то таким чином ставляться під загрозу повноваження британського Кабінету міністрів, його самостійність у прийнятті рішень та шляхах їх втілення. Нарешті, суверенність британського парламенту також може бути піддана сумніву, коли законодавство ЄС стає вищим за закони, прийняті національним парламентом.

Тему забезпечення демократії в процесах поглиблення європейської інтеграції досліджував Е. Кірчнер [205]. Він стверджував, що Європейський Союз вдало поєднав національні та наднаціональні аспекти забезпечення

демократичності прийняття рішень та їх втілення в життя. Автор лише пропонує вміло провести розмежування між цими двома рівнями влади: які питання залишити на національному рівні, а які передати на наднаціональний. Але саме це і залишається найбільшою проблемою, оскільки рішення наднаціонального характеру є обов'язковими для втілення. А традиційно для Великої Британії більш притаманний варіант вироблення міждержавних, ніж наддержавних рішень.

На складності стосунків Великої Британії та Європейського співтовариства наголошує Лінтон Робінс в збірнику "Британія та Європейська Співдружність: дві декади в британській політиці". [237]. Він звинувачує британські уряди у відсутності виваженої цілеспрямованої політики щодо європейського питання і в реакційному слідуванні за подіями. Британія не здійснювала активної зовнішньої політики для здобуття свого місця в європейському будівництві, перш за все тому, що не мала чіткого уявлення про кінцеву мету формування свого місця і ролі в Європі. Відомий вчений Дерек Хітер [193], в цьому ж збірнику розглядає питання європейського громадянства. Даний аспект є особливо важливим в світлі федералістських теорій побудови єдиної Європи. Автор наголошує на тенденціях уніфікації європейського інституту громадянства, але зауважує на багатьох переполах та міфах, що не дають можливості в найближчому майбутньому прийти до єдиного європейського громадянства.

Окреме дослідження, присвячене питанню європейського та національного громадянства, належить Елізабет Міхан [224]. Автор підводить до думки, що інститут громадянства в сучасному світі швидко еволюціонує, і, не претендуючи на абсолютність своїх поглядів, вважає, що на момент написання книги (1993 рік) вже існували передумови і тенденції до появи єдиного європейського громадянства.

Інтерес становлять дві статті Еміла Кірчнера і Девіда Сандерса, що розміщені в книзі "Розвиток британської політичної системи: 90-ті" [204, 238]. Кірчнер розглядає участь Великої Британії у спільних інституціях, процес

вироблення та втілення європейської політики у Сполученому Королівстві. Він стверджує, що британська політика вичікування стосовно Європейського Співтовариства створила для країни репутацію незручного партнера в зовнішньополітичних стосунках. Але після підписання Маастрихтського договору країни ЄС стали більш пов'язаними між собою і Лондону доведеться глибше проникати в європейське інституційне будівництво та вироблення і втілення спільної політики у власних же британських інтересах.

Сандерс показує зовнішню військову політику Великої Британії, яка була здебільшого орієнтована на НАТО, і так звані особливі стосунки з Сполученими Штатами Америки. Атлантизм становив основний напрямок співпраці у військовій сфері. Участь у європейській колективній обороні була виключно номінальною. Велика Британія виходила з того, що вона все ще є великою країною і прагнула відігравати ключову роль в міжнародних відносинах. Атлантичні зв'язки вбачалися для Сполученого Королівства важливішими і ефективнішими, ніж стосунки з країнами континентальної Європи. Свою участь у європейському будівництві Велика Британія співвідносила, вважає автор, зі своїми матеріальними інтересами та власними можливостями.

Окремо в літературі розглядається питання Економічного і Валютного Союзу (ЕВС). Запровадження єдиної валюти вплинуло на різноманітні сфери життя як населення та урядів європейських країн, що прийняли євро, так і держав, що відмовилися від нього. Більше того, введення єдиної валюти вплинуло на економічну та політичну ситуацію у всьому світі, адже євро стало другою резервною валютою після долара. На цю подію відповідним чином прореагував і уряд Великої Британії, і британський науковий світ [170, 203]. В працях, присвячених ЕВС, ключовим питанням є вигідність чи не вигідність для Великої Британії приєднання до єврозони. І якщо вигідно, то коли Сполучене Королівство зможе приєднатися до єдиної європейської валюти. Окрім суто економічних питань інвестицій, безробіття, грошових витрат на перехід на єдину валюту та можливої економії коштів у майбутньому, в

даному колу проблем розглядаються такі аспекти як “моральна готовність” населення та “валютний суверенітет” країни. Це значно ускладнює дослідження даної проблеми і розміщує її на перетині професійних галузей економістів, політиків, адміністраторів, психологів, істориків тощо.

Багатий матеріал дають британські та американські спеціалізовані журнали. Журнальні статті суттєво доповнюють історіографічну базу.

Під час роботи над дисертаційним дослідженням були використані матеріали періодичних видань, зокрема: “British Journal of Political Science” [187, 162, 223], “European Journal of International Relations” [211, 235], “International affairs” [197, 236, 199, 218, 219, 190, 136, 155, 159, 164, 219, 263], “Political Quarterly” [230], “International Currency Review” [150, 173], “Parliamentary affairs” [138, 139], “Oxford Economic Papers” [141], американський журнал “Foreign Affairs” [242, 143, 225, 189, 135, 188, 243, 144, 262] та інші.

Вміщені у них статті торкаються вже описаного кола питань і часто приходять до протилежних висновків щодо доцільності участі Великої Британії в європейському будівництві. Звідси впливає і полярність оцінок її вступу до Європейського Економічного Співтовариства та підписання Маастрихтського договору, жорсткої європейської політики Маргарет Тетчер та позицій євроскептиків і євроентузіастів у політичних партіях Великої Британії.

Британські та інші західні дослідники присвятили багато праць питанням пов'язаним з інтеграційними процесами у Європі. В історіографічному розділі неможливо проаналізувати всіх найменувань навіть монографічних досліджень у зарубіжній науці присвяченій європейському питанню, але запропонований автором огляд показує різнопланову проблематику британсько-європейських взаємин та змальовує основні підходи до оцінки та наявні ракурси висвітлення цих взаємин.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття питання європейської інтеграції вийшло за рамки вузькопрофесійних інтересів державних

чиновників, економістів, істориків міжнародних відносин. Ним почали цікавитися як різнопланові фахівці, так і широкі маси населення. Активна проєвропейська кампанія, координована зі штаб-квартири Європейського Співтовариства в Брюсселі, сформувала навколо проблем європейської інтеграції інтерес і потребу в ширшому потоці інформації про міжнародні європейські відносини.

Починаючи з 1993 року (Постанова Верховної Ради України “Про основні напрямки зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 року) Україна почала активізувати співпрацю з Європейським Союзом [100, с.82]. Це послужило стимулом для досліджень українських вчених. Їх зусилля насамперед спрямовувалися на вивчення питань щодо налагодження співпраці у сфері економіки, оскільки на той час для відновленої молодого української держави зі зруйнованою економікою це питання стояло надзвичайно гостро. Так першими в Україні активно почали досліджувати процеси європейської інтеграції економісти [101].

Почала формуватися молода вітчизняна політологія. Питання європейської інтеграції стали досліджувати політологи та історики [8, 24]. Проте гостро відчувалася нестача фахівців з новітньої історії окремих європейських країн, в тому числі й Великої Британії.

В середині та другій половині 90-х років в Україні активізувалася діяльність міжнародних організацій (Атлантична Рада в Україні, Програма TEMPUS-TASIS, Представництво Європейської Комісії, Британська Рада в Україні), що підтримували заходи, спрямовані на інтеграцію України до світового співтовариства. У цей час наукові заклади та міжнародні організації проводили ряд наукових конференцій, на яких піддавали обговоренню питання європейської інтеграції. Перші українські дослідження дістали можливість пройти серйозну апробацію за участю представників учених кіл та вищих посадовців країн-членів ЄС [73, 212].

Останні роки минулого та перші теперішнього сторіччя ознаменувалися проривом в українській європеїстиці та британістиці. Наслідком того значна кількість праць, які були розглянуті в даному розділі.

Різкий економічний спад початку 90-х років ХХ століття згубно позначився й на російських історичних дослідженнях з європейської тематики.

Новий спалах наукового інтересу до модерної європейської історії спостерігається з середини 90-х. Російським дослідникам у спадок від радянських часів дісталися уявлення про роль Росії у світі як великої держави. З другої половини останньої декади ХХ століття більшість російських досліджень вивчають міжнародну політику (особливо в точках дотику до системи безпеки та оборони) через призму можливих загроз для Росії, її ролі в світі як ключової країни.

Поступова включеність Сполученого Королівства в європейські інтеграційні процеси стимулювала британських вчених до активізації зусиль у дослідженні місця і ролі Великої Британії в новій Європі. Новій, тому що з розпадом соціалістичної системи світ втратив традиційну двополосну структуру, а це істотно змінило всю архітектуру безпеки та сферу зовнішньої політики західних країн. Новій, тому що з ратифікацією Маастрихтських угод якісно змінилася економічна та політична співпраця в Європі, і континент почав перетворюватися на другий центр сили. На початку 90-х років у Великій Британії істотно зросла кількість наукових праць присвячених оцінці участі країни в європейському будівництві. Яскраво піднялися не лише переваги й економічні вигоди від спільного ринку, але й загроза національному суверенітету, слабкість трансатлантичних зв'язків, моральна неготовність населення до подальшого тіснішого об'єднання, дилема розширення чи поглиблення "європейського клубу" тощо.

Британський уряд, розуміючи, що найбільше хибних інтерпретацій там, де недостатня кількість інформації, подає в популярних виданнях власну точку зору на європейське питання. Цим зумовлена велика кількість опублікованих урядом матеріалів, що були розглянуті вище.

Економісти, політологи та історики подають свій аналіз, що вирізняється полярністю оцінок одних і тих самих фактів, подій та явищ. Суб'єктивізм в оцінках постає через глибоку особисту зацікавленість в майбутньому своєї країни. А європейське питання – це сьогоднішня, що на очах стає минулим і формує фундамент майбутнього.

Дослідження місця та ролі Великої Британії в європейських інтеграційних процесах потребує проведення комплексного дослідження, з врахуванням історичної спадщини країни, що зумовила специфічне бачення власного місця в Європі та світі; процесів глобалізації та євроінтеграції; взаємовпливів європейського питання на внутрішню політику Сполученого Королівства та політики політичних партій на участь країни в інтеграційних процесах.

Таким чином, в радянській історіографії досліджені питання участі Великої Британії у процесі економічної, політичної, та воєнної інтеграції в Європі часів “холодної війни”. Сучасні російські дослідники здебільшого досліджували загальні питання розвитку Європейського Союзу та, окремо, внутрішньополітичні процеси у Великій Британії. Західні автори багато уваги приділяли питанням трансатлантичних зв'язків, забезпеченню зовнішнього та внутрішнього суверенітету Сполученого Королівства. Українські вчені досліджували економічні аспекти діяльності Європейського Союзу, окремі аспекти трансатлантичної та європейської інтеграції Великої Британії.

Потребують дослідження та комплексного підходу питання взаємозв'язків процесів економічної, політичної та воєнної інтеграції; взаємовплив політики Великої Британії на європейську інтеграції і об'єднавчих процесів на континенті на внутрішній і зовнішньополітичне життя Сполученого Королівства. Звідси випливають наші завдання і пояснюється підбір джерел.

1.2. Джерельна база.

Джерельна база з теми дисертаційного дослідження охоплює широке коло документів. Оскільки питання вивчалось у вітчизняній історичній науці здебільшого у контексті інших тем, то джерела не мають усталеної класифікації. Це створює певні перепони для їх опрацювання, але й відкриває широке поле для нових пошуків.

Під час роботи з джерелами, автор, для зручності використання й характеристики джерельної бази, зробив спробу їх класифікації за критеріями цільового призначення та походженням:

- Документи Європейського Союзу, що були прийняті й схвалені країнами-учасницями.
- Документи міжнародних організацій, до яких входить Велика Британія, окрім ЄС (НАТО, ООН).
- Документи уряду й парламенту Великої Британії.
- Офіційні видання ЄС та ЗЄС.
- Офіційні видання міжнародних організацій та окремих країн.
- Офіційні видання уряду Великої Британії.
- Статистичні дані з економічного, політичного та соціального розвитку країн-членів ЄС та їх партнерів.
- Документи політичних партій.
- Промови, інтерв'ю та публікації політичних лідерів і державних діячів.
- Матеріали в засобах масової інформації.

Розглянемо детальніше зазначені групи джерел. Перш за все, можемо виділити офіційні документи Європейського Союзу, такі як міжнародні договори, резолюції, програми, підписані та прийняті на засіданнях робочих органів ЄС [259, 267]. Згідно цих документів будували свої взаємини країни-члени Євросоюзу, здійснювали зовнішню та внутрішню політику уряди держав, розробляли подальші кроки об'єднавчих процесів. Вони містять правові норми взаємодії країн-учасниць. Передбачають процедурні питання:

порядок формування робочих органів ЄС, вибори до Європарламенту, роботу Єврокомісії тощо. Ці документи є загальновідомими та доступними і як один з видів джерел, на нашу думку, розширеної характеристики не потребують.

Оскільки Велика Британія є також членом НАТО, і політика безпеки та оборони Сполученого Королівства тісно переплітається з структурами Північно-Атлантичного блоку, то наступною підгрупою джерел є документи цих організацій [274]. Компаративний аналіз документів Європейського Союзу, Західноєвропейського Союзу та Північно-Атлантичного блоку показує узгодженості та протиріччя в політиці цих структур, а відповідно конфлікти між окремими країнами, які відіграють провідні ролі в них.

Британський прем'єр-міністр та члени уряду й парламенту Сполученого Королівства виконують функції управління країною й провадять зовнішню та внутрішню політику держави. Прийняті ними нормативні акти регламентують політичний та економічний розвиток Сполученого Королівства, в тому числі, і його взаємини з Європейським Союзом, іншими країнами Європи та світу. Також від парламенту Великої Британії залежить ратифікація документів Європейського Союзу. Без схвалення національним законодавчим органом акт ЄС не стає правовою нормою всередині держави. Яскравим випадком була Соціальна хартія Маастрихтського договору, що була схвалена британським парламентом лише через 4 роки після вступу в силу тексту основного договору [34].

Так звані “Білі книги” – офіційні урядові документи, що представляється в палату громад для ознайомлення. У вигляді “Білих книг” публікуються тексти міжнародних договорів та угод, учасником яких є Велика Британія, доповіді королівських комісій, спеціальних міністерських комітетів [200]. Назву отримали від білої обкладинки цих матеріалів.

“Білі Книги” підготовлені не для британського парламенту, для такої інституції ЄС чи іншої країни ЄС також містять інформацію з імплементації міжнародних угод [269, 270].

До наступної групи належать матеріали Європейського Союзу, розраховані на широку читацьку аудиторію, що цікавиться питаннями європейської інтеграції [196, 252, 178, 181, 167, 255]. З них можемо дізнатися про законодавчі підстави і результати економічної та політичної діяльності ЄС. В цих виданнях ретельно добирається матеріал, адже вони виконують не лише інформаційну, але одночасно і пропагандистську роль. В бюлетенях Європейського Союзу відсутній показ недоліків та гострих протиріч у європейській інтеграції. Негативна інформація в них чітко дозується і подається в межах, необхідних для створення ілюзії об'єктивності й неупередженості джерела. Дані джерела повно відображають позитивну або нейтральну щодо європейського будівництва інформацію. Демонструються переваги і замовчуються проблеми європейської співпраці. Проте в них міститься офіційно оприлюднена, спеціально підготовлена для широких верств населення, точка зору Європейської Комісії, Ради міністрів країн ЄС. Саме з такої позиції зазначені видання є цінним джерелом. Вони дають змогу побачити як провадиться європейська політика з Брюсселя, з допомогою яких прийомів пропагандуються європейські ідеї, цінності, чим вмотивовують органи ЄС свою діяльність.

Як вже зазначалося, Велика Британія тісно пов'язана з Північно-Атлантичним воєнним блоком, і становлять інтерес бюлетені та брошури НАТО – довідкова та просвітницька література, що видана цією організацією [253, 254]. Довідники містять інформацію про хронологію подій, структуру та принципи роботи організації тощо. Вони теж виконують, окрім інформаційної, і пропагандистську мету. Тому їх можна розглядати і як джерело довідкового характеру щодо діяльності міжнародних організацій, і як зразки популяризації діяльності блоку, забезпечення соціально-схвального іміджу для нього.

Варто зазначити, що в контексті вивчення взаємин Великої Британії та континентальної Європи доцільно аналізувати не лише британську та європейську документацію. Сполучені Штати Америки, наприклад, мали свої інтереси в регіоні й займали власну позицію стосовно європейської інтеграції

та ролі й місця в ній Великої Британії. Таку інформацію ми отримуємо також з американських наукових видань.

Уряд Великої Британії здійснює власну інформаційну політику, доносячи до широких верств населення свою позицію [170]. Здебільшого це помірковані проєвропейські документи. Видання містять підтримку офіційного урядового курсу. Такі публікації стосувалися питань спільної діяльності країн-членів ЄС в сферах сільського господарства, торгівлі, міграцій, бюджетної політики, воєнної співпраці, введення євро тощо.

Для визначення стану економіки, розвитку галузей промисловості, видатків на різні бюджетні сфери використані статистичні дані, які опубліковані в друкованих засобах масової інформації та спеціалізованих виданнях [248]. Статистичне та фінансове відомства Сполученого Королівства видавали власні інформаційні матеріали, які містять найголовніші показники економічного та політичного розвитку країни. [147, 170, 172].

Річні звіти установ ЄС [174, 175, 176, 177, 160, 161] містять статистичні дані з розвитку країн-членів та Союзу загалом.

Функціонування демократичних держав передбачає участь громадян у вирішенні політичних, економічних, соціальних та інших питань. Політики постійно повинні зважати на думку широкого загалу і, по можливості, формувати її для забезпечення собі політичної підтримки населення. В умовах представницької демократії державні діячі не переобрані на наступний термін діяльності виборних органів влади, втрачають право формувати державну політику. Тому важливим джерелом є результати опитування, що показують як формувалася громадська думка стосовно процесів євроінтеграції [148]. Опитування проводилися достатньо регулярно як соціологічними службами, так і засобами масової інформації. Орієнтуючись на результати таких опитувань можемо бачити громадську реакцію на дії національного уряду, керівництва політичних партій, загальноєвропейських органів влади.

Так само на широкі верстви населення орієнтовані інформаційні матеріали політичних партій Великої Британії та загальноєвропейських

партій, до яких вони входять як учасники виборчих процесів до Європарламенту. Позиції політичних партій з питань міжнародної політики викладені в партійних документах, і найголовнішими з них є передвиборчі Маніфести [273]. Перед кожними загальними парламентськими виборами у Великій Британії політичні партії видають свої програмні документи – Маніфести – в яких викладають основні положення свого бачення питань внутрішньої та зовнішньої політики. Окрім провідних британських партій Лейбористської, Консервативної та Ліберально-демократичної, Маніфести видають і малі національні партії Шотландії, Уельсу, Північної Ірландії.

Політичні партії беруть участь у виборах до Європейського Парламенту, що також формується шляхом прямих виборів громадян Європейського Союзу. З 2001 року Європарламент у Великій Британії став обиратися за пропорційною системою (раніше обирався за мажоритарною), і роль малих партій ще більше зросла, оскільки за результатами голосування за партійними списками вони мають більше шансів провести своїх представників до Європарламенту.

Нарешті, остання група включає специфічні джерела притаманні суспільствам на сучасному етапі розвитку демократичних держав. Особливим історичним джерелом з питання, що досліджується в даній роботі, є тексти промов політичних лідерів [21]. Свою думку щодо питань європейської інтеграції регулярно висловлювали як політики-євроентузіасти, так і євроскептики. Цікавими для аналізу є промови функціонерів ЄС, президентів Єврокомісії, лідерів Лейбористської та Консервативної партій Великої Британії, членів урядів та парламентарів інших європейських країн. Промови звучали на зустрічах державних діячів, у виступах перед студентами, в засобах масової інформації.

В роботі аналізовані промови Маргарет Тетчер, Джона Мейджора, які свого часу посідали місце прем'єр-міністра, та сьогоdnішнього керівника уряду, що заступив на посаду в 1997 році, Тоні Блера. Промови Маргарет Тетчер відрізняються антагонізмом, несприйняттям Європи. Тоді як Блер,

навпаки, постійно наголошує на тісних стосунках і важливій ролі Великої Британії у Європі. Саме в ній, останній прем'єр ХХ століття вбачає майбутнє Сполученого Королівства.

До цієї ж групи джерел можемо зарахувати інтерв'ю з членами урядів та політичними лідерами ЄС і країн-учасниць [29]. В інтерв'ю вони змушені говорити на запропоновані журналістами теми та відповідати на достатньо гострі запитання, а не виголошувати промови написані спічрайтерами.

Важливе значення в джерельній базі мають публікації учасників інтеграційних процесів, де вони висловлюють свої думки щодо європейського питання.

Книга Маргарет Тетчер, написана у 2002 році, "Мистецтво управління державою" [111] розкриває погляди цього політичного лідера Консервативної партії, євроскептика, прем'єр-міністра Великої Британії на процес інтеграції в Європі. На її думку він приховує велику небезпеку зміцнення і збільшення влади міжнародних інститутів, що неминуче завдає збитків суверенності та незалежності національних держав. М.Тетчер розглядає взаємини Сполученого Королівства не лише з європейським співтовариством, але й зі Сполученими Штатами Америки й схиляється до думки про більшу спорідненість Великої Британії з США ніж з Європою.

Досліджуваний проміжок припадає на постіндустріальний або інформаційний період розвитку світу. Важливим і загальнодоступним джерелом є періодичні видання. Посилено-конкурентне середовище в сфері засобів масової інформації та на ринку праці в журналістиці створило передумови для опублікування на шпальтах газет ексклюзивних матеріалів, унікальних інтерв'ю, багатого фактичного матеріалу. Важливим недоліком у всіх цих матеріалів є значний суб'єктивізм, різке емоційне забарвлення й інколи навмисна драматизація та однобоко упереджене висвітлення подій. Проте широкий спектр і чисельність даного типу джерел дозволяє усувати цей недолік, навіть більше того, перетворити його на перевагу. (Детальніше про

методику відбору та аналіз матеріалів у засобах масової інформації йдеться у розділі 2 – О.Н.)

При цьому необхідно наголосити, що не лише британська преса повинна бути вивченою. Досліджуючи воєнну та політичну інтеграцію Європи обов'язково потрібно дослідити реакцію США. Позиція американських (і не тільки) політиків, журналістів, вчених висвітлена у засобах масової інформації Сполучених Штатів [265, 217]. Окрім американських ЗМІ джерельна база доповнюється іншою небританською європейською пресою [266, 207, 241, 208].

Преса яскраво відображає поляризацію поглядів на європейське питання у британському суспільстві. Слідкуючи за матеріалами ЗМІ, можемо побачити позиції різних верств населення Великої Британії, ознайомитися з думками видатних людей. Адже суспільну думку кінця ХХ століття, багато в чому, створювали саме ЗМІ.

Оцінивши джерела за цільовим призначенням та походженням маємо змогу робити висновки про ступінь достовірності джерел. Чим менш офіційним та більше розрахованим на масового споживача є джерело, тим менший ступінь його достовірності. Тому дані наведені у джерелах з низьким ступенем достовірності вимагають перевірки з інших, незалежних від попереднього, джерел інформації.

Наявна джерельна база характеризується також рівнем суб'єктивності джерела, що також слід мати на увазі. Але потрібно враховувати, що побудова інтегрованої Європи часто залежала не так від об'єктивних соціально-економічних умов, як від політичної волі лідерів та настроїв народних мас. Тому суб'єктивні погляди політичних лідерів, заангажовані статті преси із мільйонними тиражами є не менш цінними джерелами, аніж статистичні збірники та річні звіти урядових установ.

З точки зору доступності, джерела з даної теми є відкритими для користування, і навіть, навпаки, популяризуються політичними партіями, державними та міждержавними органами, що їх створюють (за виключенням

службових документів, що мають вузьке коло користувачів і не можуть бути використаними для написання історичного дослідження).

В Україні доступ до зазначеної джерельної бази забезпечується через Центри європейської документації, що працюють у Києві і розміщені у бібліотеках Академії державного управління при Президенті України та Київського інституту міжнародних відносин. Так само відкрито Центр документації НАТО при Атлантичній Раді. Значний документальний масив міститься в бібліотеці Британської Ради в Україні.

Відкритий прямий доступ до матеріалів органів ЄС, НАТО, ЗЄС, британського уряду, політичних партій тощо через електронні сторінки (веб-сайти), в тому числі офіційні сторінки Єврокомісії, Європарламенту тощо. Електронні засоби масової інформації не є постійними в часі, але на них розміщують документи у форматі *.pdf, що є точними копіями їх паперових відповідників. За допомогою програмного забезпечення Acrobat Reader ці документи можна переглядати та роздруковувати, але не можливо змінювати, що гарантує точність при посиланні на них. Найкращими офіційними веб-сайтами з яких можна вийти на документи у форматі *.pdf є, зокрема, www.europa.eu.int – сайт Європейського Союзу; www.europarl.eu.int – Європейського Парламенту та інші.

Урядові та парламентські сайти Великої Британії допомагають у пошуку документів, що були підписані, запропоновані, обговорювалися Сполученим Королівством (www.parliament.uk, www.hms0.gov.uk).

Сайти дослідницьких центрів та груп, на яких зібраний статистичний та аналітичний матеріал, а також велика кількість корисних посилань на веб-сторінки політичних партій, урядів та парламентів країн, дослідницькі центри www.psr.keele.ac.uk.

Засоби масової інформації також мають власні електронні сторінки, але на них інформація викладена в форматі *.html, що дозволяє здійснювати швидкий пошук потрібних матеріалів, а потім працювати з ними в бібліотеці або в Інтернет-мережі з pdf-версіями.

Таким чином можемо зазначити, що для проведення даного дослідження існує достатня джерельна база, яка дозволяє всебічно висвітлити поставлені у дисертації питання.

1.3. Методологія дослідження.

Взаємини Великої Британії та ЄС отримують різні оцінки фахівців. Дослідження процесів участі Сполученого Королівства в європейських інтеграційних процесах вимагає сучасних підходів. Об'єкт даного дисертаційного дослідження входить до особливого кола питань, які є визначальними для шляху історичного розвитку людства. Тема, що вивчається в даній дисертаційній роботі, несе значне світоглядне навантаження. Для української держави, котра оголосила свій європейський вибір, вивчення взаємин окремих держав з Європейським Союзом має і теоретичне, і практичне значення.

Початок періоду, що досліджується в дисертації, співпадає з крахом радянської системи і, відповідно, марксистського матеріалістичного світогляду, де основою історичного знання була суспільно-економічна формація. Згідно марксистсько-ленінського вчення епоха капіталізму неминуче повинна була змінитися вищою – соціалізму. Сталося навпаки, соціалістична система зазнала краху. Вивчати процеси європейської інтеграції, де капіталістичний світ знову і знову доводив свою здатність трансформуватися і адаптуватися, керуючись формаційним підходом неможливо. Довелося шукати нове філософське та історіософське підґрунтя. Ці зміни торкнулися не лише істориків країн колишнього соціалістичного табору.

Так само у демократичних країнах припинила виконувати свою роль риторика протистояння двох світів. Руйнація сталої двополюсної системи змусила до пошуку і західних істориків. “Дефіцит теорії, – пише М.Смоленський, – стосується... і низки сучасних західних теоретичних моделей... і відчувається в багаточисельних труднощах, що виникають у зв'язку зі спробами сполучення єдності історичного процесу як деякої світової цінності з локальними його особливостями, тобто з його різноманітністю” [104, с.78].

Період останнього десятиліття ХХ ст. характеризується пошуками нового теоретичного забезпечення методологічної бази історичних досліджень у країнах колишнього Радянського Союзу. В перші роки незалежності української держави актуальніше стояло питання пояснення непростой історії нашого народу та забезпечення методологічною базою істориків української минувшини. Тому більшість розробок українських вчених початку 90-х були спрямовані на розробку теоретичних принципів вивчення та висвітлення історії України. Проте загальна відмова від формаційної системи і прийняття цивілізаційного підходу для вивчення історії стосувалися й висвітлення всесвітньої історії. Розпочалися активні пошуки нової парадигми.

Звернувшись до цивілізаційного підходу, ми докорінним чином змінюємо кут зору дослідника на світовий історичний процес. В центрі уваги опиняються інші суб'єкти історичного процесу, нові рушійні сили, якісно по-новому розглядається розвиток суспільства. В Україні з даної тематики видано працю “Шляхи та перехрестя сучасної цивілізації” [85].

Ключовим в новій методології неформаційного підходу стало питання цивілізації. Слово “цивілізація”, як і “культура”, має сотні різноманітних значень, але обмежимося лише деякими з них, що мають безпосередній зв'язок з темою і метою даного дослідження.

Видатний радянський, а пізніше російський, вчений Михайло Барг аналізує поняття цивілізації і пропонує визначити цивілізаційний підхід через “людський вимір” поняття “цивілізація”, який включає всю різноманітність форм існування. “В можливості розкриття історичного сенсу будь-якої епохи через її людський вимір – головна відмінність поняття “цивілізація” від поняття “формація” (де це робиться через об'єктивно-відсторонені виміри епохи)” [5, с.33].

Цивілізація, перш за все, “це – соціокультурне утворення, чим вона відрізняється від формації, що відображає систему соціальних зв'язків безвідносно до культури” [28, с.87]. Але, впроваджуючи цивілізаційний підхід, також не можна абсолютизувати його зв'язок з культурою.

В розумінні одного з провідних дослідників функціонування соціумів на цивілізаційному рівні Семюела Хантінгтона, автора відомої праці “Зіткнення цивілізації” [198], “цивілізація – це найвища форма культурної спільності людей і найширший спектр ознак, що визначають культурну самобутність народу” [120, с.39]. Визначаючи термін “цивілізація”, Хантінгтон спирається на поняття “культура”. А культуру як чинник міжнародної політики та основу виникнення конфліктів у постбіполярному світі він протиставляє економіці та ідеології. До культури він відносить релігійні світоглядні уявлення, сформовані під впливом історичного досвіду. На основі культурного чинника Хантінгтон розділив сучасний йому світ на вісім цивілізацій, де зауважив, що Західна цивілізація, яка, власне, і цікавить нас в даній дисертації, існує у двох варіантах: європейській та північноамериканській.

За Хантінгтоном, світова історія після зруйнування двополюсного світу, поділеного за ідеологічним принципом, – це історія конфліктів між цивілізаціями. Якщо історик побудує основу цивілізаційного підходу на такому розумінні цивілізації, то наражається відразу на декілька небезпек в історичному аналізі: проігнорувати, по-перше, всі матеріальні економічні зв’язки та інтереси; по-друге, суб’єктивно-вольовий компонент в історичному розвитку; по-третє, відмінності між націями та етносами всередині виділених цивілізацій. Це далеко не повний перелік пересторог.

Відомі українські дослідники Ю.В. Павленко, С.Б. Кримський та Ю.Н. Пахомов [85] повніше аналізують поняття “цивілізація” і приходять до висновку необхідності кореляції цивілізаційного підходу з національними історичними особливостями через його багатогранність.

Цивілізації розуміють і як просторовий, і як часовий вимір суспільства (“західна цивілізація” – просторове окреслення, “еллінська цивілізація” – накладається ще й часове обмеження). Тому, щоб не плутатися, в рамках цивілізаційного підходу доцільно для часового виміру вживати поняття епохи або стадії розвитку суспільства (доіндустріальний світ, індустріальна епоха, постіндустріальне суспільство). Стадіальний поділ визнається у світі й, на

думку В.Федотової, як прояв універсального, поєднується з поняттям цивілізації – окресленням локального[117, с.60-61].

Цивілізаційний підхід дозволяє значно повніше дослідити всі аспекти історичного поступу єдиного земного творця історії – людини: як об'єктивно-ресурсний, так і суб'єктивно-вольовий компоненти її діяльності. Об'єктивно-ресурсним компонентом, у даному випадку, є повна сукупність історично сформованих можливостей і необхідностей, що створюють поле людської діяльності. Суб'єктивно-вольовий компонент – це ті конкретні дії, орієнтації, інтенції, що мали місце в діяльності історичних суб'єктів за певного часу.

Під час написання дисертаційної роботи автор спирався на відповідні принципи методологічного дослідження – системності, об'єктивності, історичності.

Принцип системності в науковому пізнанні є однією з основних засад, на яких базується сучасне дослідження. Неможливо вивчити об'єкт без врахування всіх особливостей поєднання і взаємодії його складових та зовнішнього оточення, в якому він безпосередньо сформувався і діє.

Політика Великої Британії складається з багатьох елементів, що формуються не відсторонено один від одного, а в єдиній системі політичного, економічного, соціального, культурного життя світу в досліджуваній історичний період. Вивчаючи окремо складові системи, не враховуючи внутрішні та зовнішні зв'язки, взаємодоповнюваність елементів, не можливо отримати цілісну історичну картину. Проста сума дій складових не дає реального знання про ефективність роботи системи в цілому.

Принцип системності також проявляється у використанні даних інших суспільних та економічних наук для проведення цілісного дослідження теми. Дослідити такі складні суспільні процеси як міжнародна інтеграція можливо лише враховуючи економічні складові функціонування господарства країн, культурні чинники побудови картини світорозуміння та світосприйняття народу, психологічні аспекти самоідентифікації населення, політологічні теорії діяльності влади, суспільства, вироблення політики тощо.

Принцип об'єктивності вимагає всебічного розгляду та аналізу історичних фактів, подій, явищ та процесів. Історичне минуле повинно бути відображене в єдності та завершеності предмета дослідження, всіх його компонентів, поєднаних в одне ціле відповідними зв'язками.

Об'єктивність пізнання досягається через всебічне вивчення предмета: неупереджене ставлення до дослідження, опрацювання достатньої кількості джерел, застосування доцільних та необхідних методів і використання отриманих результатів. Формування європейської ідентичності як об'єктивний процес вивчається у поєднанні з іншими рівнями ідентичності (національним та етнічним), встановлюються реально-існуючі зв'язки між ними та чинниками їх формування, отримані результати поєднуються з підсумками досліджень інших явищ.

Вивчаючи процеси європейської інтеграції, дослідник живе сьогодні в одну історичну епоху з досліджуваними процесами і тому здатний до певної міри уникнути анахронізмів (неправомірного застосування подій та явищ однієї епохи до іншої), які неминуче присутні в силу духовної "зв'язаності" вченого з культурно-історичною епохою, до котрої він належить, у разі вивчення віддалених історичних періодів.[5, с.28].

Дотриманню принципу об'єктивності сприяє достатня віддаленість у просторі автора дослідження від епіцентру досліджуваних історичних процесів. Для дослідників – мешканців країн Заходу європейське питання має надто велике особисте значення. Такий стан речей створює для вчених аберацію близькості у просторі та часі, що заважає об'єктивному дослідженню.

Принцип історичності доповнює загальну методологію дослідження як інструмент, що дає змогу розглянути факти, події, явища і процеси в їх історичній ретроспективі та послідовності появи і розвитку. Всі вони існували у жорсткій прив'язці до тих історичних умов, що їх створили. І вивчатися вони мають у відповідності зі своїми хронологічними, причинно-наслідковими зв'язками у поєднанні з тогочасними об'єктивними умовами.

Завдяки принципу історичності прослідковується шлях тих чи інших явищ від їх зародження та виникнення, через основні етапи існування та розвитку до зникнення або перетворення в якісно інше історичне явище. Ідея деволюції (у Великій Британії це означає передачу частини владних повноважень з центру у регіони) з'явилася ще декілька століть тому як наслідок боротьби за свої права загарбаних Англією територій. Протягом останньої третини ХХ ст. вона спалахнула з новою силою разом з активізацією етноцентристських процесів у Західній Європі. А наприкінці століття, після приходу до влади лейбористів у 1997 році дістала можливість втілитися у формі діяльності законодавчих органів окремих територій Сполученого Королівства, відповідаючи загальній регіональній політиці Європейського Союзу.

Досліджуючи історію, ми керуємося гуманістичними цінностями. В основному законі нашої держави – Конституції України – зазначається, що “людина є найвищою соціальною цінністю” [59, с.3]. Розглядати історію даного періоду з позицій гуманізму – означає орієнтуватися на загальнолюдські цінності, такі як толерантність і співпраця, демократія, права людини, стабільний розвиток тощо.

Принципи системності, об'єктивності та історичності створюють ґрунт для системного, комплексного підходу. Поєднують теорію і практику наукового дослідження.

Цивілізаційний підхід та принципи системності, об'єктивності та історичності складають загальну методологічну базу дослідження. Для їх конкретної реалізації потрібно використати низку загальних та спеціальних методів наукового пізнання.

Щодо загальнонаукових методів, то автором використано аналіз і синтез, індукцію та дедукцію тощо.

Важливим інструментарієм у досягненні мети були спеціально-наукові методи історичного дослідження. Вони, на думку деяких дослідників, є лише

“видами застосування історичного та логічного методів”[54, с.54], але мають право на існування як окремі методи. У такій якості ми їх і розглядаємо далі.

Синхронний метод передбачає вивчення подій, що відбувалися одночасно в різних місцях. 1992 року у Великій Британії розпочалося економічне піднесення, а на території континентальної Європи продовжувався спад. Застосування цього методу дає можливість побачити спільне та відмінне в різних сферах суспільного життя одночасно в різних місцях. Але він не дає уявлення про розвиток відкритих явищ. Тож його необхідно поєднувати з хронологічним методом, де події розглядаються в часовій послідовності. Тоді легко встановити, що це є неспівпадіння економічних циклів Великої Британії та континентальних європейських країн.

Діахронний метод – це інструментарій періодизації. Він дає можливість дослідити якісні зміни в процесі розвитку явищ. Вивчаючи специфіку різноманітних соціально-економічних, політичних, психологічних, культурних явищ в 90-х рр. у Великій Британії та ЄС, було створено періодизацію взаємин Сполученого Королівства з Євросоюзом протягом зазначеного періоду.

Досліджуваний період дуже близький у часі до моменту його вивчення. Більшість явищ так чи інакше, в чистому або трансформованому вигляді, притаманні сьогоденню. Наприклад, розкол щодо європейського питання в консервативній партії Великої Британії залишається актуальним дотепер. Такі чинні й досі прояви недавнього минулого досліджуються за допомогою ретроспективного методу і аналізуються з позицій сучасних наслідків, започаткованих у досліджуваний період процесів і явищ.

На особливому значенні для досліджень сучасної історії методу актуалізації наголошують автори книги “Кількісні методи в історичних дослідженнях”: “Цей метод дозволяє висувати прогнози, а також практичні рекомендації на основі “уроків історії” [54, с.56-57]. Для України досвід Великої Британії, що спочатку не брала участі в європейському будівництві, а потім намагалася надолужити вже втрачене, “на ходу заскакувала до європейського локомотиву”, несе не один корисний урок євроінтеграції.

Можлива й інша класифікація методів історичного дослідження [48, с.98-110], але зміна їх назв не змінює можливостей використання у ході наукової роботи.

В умовах інтеграції наукового простору та уніфікації пізнавального інструментарію все більшого поширення в історичних дослідженнях набувають методи суміжних дисциплін. Їх часто називають міждисциплінарними.

Особливо активно використовуються кількісні методи, що мають математичний характер. Вони мають на меті формалізувати якісні ознаки суспільних явищ і процесів у кількісних вимірах та інтерпретацію отриманих результатів [23, с.30].

Оцінка прямих економічних вигод Великої Британії, наприклад, відбувається шляхом підрахунків різниці між відрахуваннями до спільного європейського бюджету та отриманими з нього коштами. Визначаючи мотивацію країн ЄС, Великої Британії та США у формуванні системи колективної безпеки, проаналізований експорт зброї та кількість і суми замовлень на воєнну техніку компаніям тих чи інших країн.

Кількісний метод використовувався під час роботи з джерелами. Завдання історика часто полягає у реконструкції історичної правди на основі надзвичайно малої кількості джерел, у відділенні суттєвих ознак від другорядних при недостатній кількості фактів. Або ж, навпаки, маючи велику кількість матеріалів, не заплутатися в другорядному й нескінченно довго затягнути дослідження, а відібрати необхідно-достатній масив для роботи. Як пише американський історик Джон Гедліс: “ми так зайняті з’ясуванням того, що один клерк сказав іншому...” [71, с.91.]. Так дослідник тоне в деталях, що не є суттєвими для вивчення предмета. Щоб уникнути цього, використовуються принципи вибірки, що взяті з іншої суспільної науки – соціології.

Визначаючи, які статті британських нефахових періодичних видань опрацьовувати, вивчаючи відносини Великої Британії та ЄС, було проведено

вибірку за декількома параметрами. Взято видання, адресовані до масового читача, і, відповідно, впливають на формування стереотипів сприйняття перебігу подій в соціумі. Враховано також політичну зорієнтованість з виокремленням єврофільських, євроскептичних та порівняно нейтральних. Видання про- та антиєвропейського змісту були використані для визначення позицій відповідних сил у британському суспільстві та політикумі. Нейтральні матеріали залучено автором насамперед з огляду на вміщені там цінні статистичні та аналітичні дані [257, 260, 140].

Специфіка даного дослідження полягає ще й в тому, що предмет дослідження знаходиться на стикові кількох наук (міжнародної та макроекономіки, політології, культурології, соціології, соціальної психології), тому використовувалися міждисциплінарні зв'язки та методи суміжних наук.

Дисертаційна робота охоплює сферу сучасної міжнародної політики. Тому були використані деякі методи політології [22].

Неодмінною складовою методології є, звичайно, й накопичені сучасними науковцями знання про місце й роль Великої Британії у європейських інтеграційних процесах. Тому автор вважає за доцільне зупинитися на домінуючих підходах оцінки європейських інтеграційних процесів й участі в них Великої Британії, які у сучасній історіографії надзвичайно поляризовані. Неоднозначно оцінюється як вплив об'єднувчого руху на Сполучене Королівство, так і вплив політики Великої Британії на європейську структуру.

Це пов'язане з актуалізацією сучасної історії, тим більше європейської, оскільки Європа є частиною Західного світу, що стоїть зараз на вістрі технічного та інформаційного розвитку. Від поступу Європи залежить шлях, яким рухається сьогодні багато інших держав. У тому числі й Україна, що пов'язала своє майбутнє з європейським вибором.

Тому для нас питання трактування та оцінка європейських інтеграційних процесів є важливими не лише з теоретичної точки зору, а й з практичної мети його використання в політиці, економіці, освіті. Велика Британія, як країна

складних взаємин з Європейським Союзом, є зручним прикладом для розгляду оцінки європейського питання.

Оцінюючи членство Великої Британії в ЄС, головним питанням є сумісність між цілями британської зовнішньої політики та тими, що були проголошені спільно країнами-учасницями у процесі європейської політики співпраці та зміни у здійсненні міжнародної політики. Важливо також звернути увагу, як членство в ЄС і участь у європейській політиці співпраці вплинуло на шляхи, котрими британський уряд здійснював свою зовнішню політику, вважають дослідники [154, с.145].

Узгодженість політичних цілей міждержавних об'єднань та окремих держав було одним з найсуперечливіших наприкінці ХХ століття, коли формувалися вже нові реалії міжнародних відносин, засновані на інтеграційних процесах у Європі, але основною одиницею міжнародної політики все ще залишалася національна держава, очолювана своїм урядом. Держава була ключовим, але вже не єдиним, самостійним гравцем на полі світової політики.

Європейське питання, а точніше питання ставлення Британії до Європейського Союзу, було і до сьогодні залишається одним з найгостріших у зовнішній політиці Великобританії. Це, за словами Гордона Брауна – міністра фінансів лейбористського уряду, є “догматичним питанням” [150, с.27].

Сьогодні в історіографії (як і в політиці, державному адмініструванні тощо) чітко виділяються підходи європеїзму та євроскептицизму. Їх класифікація базується на сприйнятті результатів інтеграції Сполученого Королівства та Європейського Союзу.

Європеїзм базується на федералістичній ідеї Європи. Прихильники федералізму абсолютизують і переоцінюють роль європейських інтеграційних процесів.

Вони вважають, що найвища форма кооперації – інтеграція – допоможе забезпечити конкурентоспроможність Європи на світовому ринку і в міжнародних політичних відносинах. Кожна окрема європейська країна не

може сперечатися в могутності зі Сполученими Штатами Америки. А об'єднана Європа за своїм економічним потенціалом приблизно дорівнює США. Можна по-різному прогнозувати стосунки Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки, але навіть дослідники, що вважали недоцільним і нереальним суперництво ЄС із Сполученими Штатами Америки зазначали, що за кількістю населення, економічною могутністю ЄС має достатньо потужності кинути виклик США [229, с34]. Див. таблицю 1 [220, 186, 146, 247].

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика ЄС та США.

		Населення, млн.	ВВП, трлн. \$	ВВП на душу населення, \$
1991 рік	ЄС	344	4,2	12262
	США	253	5,9	23637
1997 рік	ЄС	373,3	8,0	21,400
	США	273,0	7,1	26,100
2000 рік	ЄС	374,8	8,6	22,945
	США	276,2	7,8	28,240

Якщо повністю знищити бар'єри всередині Європейського Союзу і встановити єдине політичне керівництво, як в федеративній державі, то, на думку євроентузіастів, економічна та політична могутність Європи зросте ще більше.

Федералісти завжди зауважували, що Європейський Союз буде поступово еволюціонувати: слідом за тісною економічною співпрацею будуть виникати потреби і бажання тісної політичної співпраці [149, с.27].

Ч.Грант у своїй прогностичній праці пише, що “2010 року ЄС залишатиметься, як це було і десятьма роками раніш, у більшій мірі квазі-

федерацією національних держав, ніж квазі-федеративною державою, при тому навіть, що деякі риси останнього в нього є, наприклад, наднаціональний центральний банк” [26].

Зіткнувшись з інтеграційними настроями багатьох європейських політиків, проєвропейськи налаштовані британці багато в чому наблизилися у поглядах до них. В тому числі з огляду на ідею про федеральну європейську державу. Рой Денман, палкий єврофіл, який відігравав провідну роль в переговорах по входженню Сполученого Королівства до ЄС, доводив, що Британія повинна просто прийняти “горду роль створення нової європейської суперсили” [149, с.27].

На противагу проєвропейським настроям частина політиків продовжує підтримувати традиційний атлантичний підхід до визначення ролі Великої Британії у світі. Атлантисти підтримують тісні зв’язки Сполученого Королівства з давнім партнером – Сполученими Штатами Америки. До ідеї об’єднаної Європи атлантисти ставляться, відповідно, скептично.

Євроскептицизм виступає під гаслами захисту національного суверенітету. Збереження культури народів, що населяють Європу. Для атлантистів-євроскептиків співпраця з США видається привабливішою через відсутність загрози втрати суверенітету й незалежності Великою Британією. І чим далі об’єднана Європа крокувала до уніфікації й злиття всіх країн ЄС у єдине наддержавне утворення, тим активніше звучали голоси євроскептиків. А шукаючи альтернативу європейській інтеграції, вони знаходили трансатлантичні зв’язки і пропонували навіть вихід Великої Британії з ЄС та вступ до Північноамериканської асоціації вільної торгівлі (НАФТА). Не дивлячись на той факт, що частка експортно-імпортних операцій з країнами НАФТА була набагато меншою у порівнянні з державами-членами ЄС. (Додатки А, Б.)

Євроскептики часто нехтують тими перевагами, що дає єдиний економічний простір на території Європи без митних зборів і втрат комісійних при валютних обмінах. Найкращим підтвердженням таких переваг є реакція

американської адміністрації на створення єдиного європейського ринку та налагодження політичної співпраці. Американці визнавали, що внутрішній ринок може спричинити економічне зростання у Європі як найбільшій торгівельній одиниці світу. Це забезпечувало гарні перспективи для американського експорту у 90-их так довго, як міг утриматися долар. Більш згуртований і сильний європейський голос міг збільшити інтернаціональну економічну та фінансову співпрацю, але американців непокоїла небезпека можливості у перспективі європейської монополії на ринку різних груп товарів [158, с.357].

Безперечно, “Європа не є ні неминучою, ні чинною споконвічно. Вона не обов’язково буде створена рано чи пізно. ...не існує історичного детермінізму, і різноманітне майбутнє є можливим (неможливим), вірогідним (невірогідним). Воно складається з відрізків логіки еволюції та двох ірраціональних моментів: випадковості та свободи волі людей” [118, с.43]. Але євроскептики заперечують доцільність утворення наддержавного суб’єкта світової політики та економіки на території Європи. Такого прецеденту історія ще не знає, і песимістичний розвиток Єдиної Європи, на їх думку, має більше вірогідності бути втіленим, ніж оптимістичний. Британська участь в ЄС визначається як невдача у всіх аспектах політики й економіки і прогнозується, що “призведе до ще більш негативних наслідків” [150, с.1].

Євроскептики мислили категоріями величі країни, які були прийнятними в епоху розквіту Британської імперії. В другій половині ХХ століття змінилася природа могутності окремих країн. Держава втратила значну кількість своїх можливостей діяти як незалежний суб’єкт міжнародних відносин і виконавець своєї зовнішньополітичної доктрини. “Країною впевненою у своїй суверенності,... може бути країна, яка має значний вплив на сусідні країни через економічний успіх, поширення впливу на сусідні території або відіграє роль того чи іншого політичного лідера. Як альтернатива, це може бути відносно слабка країна, яка використовує спільні домовленості з іншими як спосіб посилення своєї, в іншому випадку, маргіальної ролі, сприймаючи

незалежність понад усе як ресурс, яким можна торгувати, швидше ніж оберігати у такий спосіб, що обмежує її потенційний вплив на інших” [197, с.678]. Євроскептики втрачали відчуття часу, нехтуючи новими політико-економічними реаліями.

В уявленні британців Європейське Співтовариство не мало стати європейською наддержавою. Правомірною була лише мета конфедерації суверенних держав із злиттям законодавства лише в межах, необхідних для такого об’єднання економічної співпраці, що б дозволило людям, грошам, товарам та послугам вільно пересуватись між ними [132, с.13].

Щодо напрямку міждержавного співробітництва, у “Білій книзі” до міжурядової конференції 1996 року було сказано: “Ряд британських урядів бачили ЄС як спосіб збереження стабільності в Європі та створення Європейського економічного процвітання, у якому Велика Британія брала участь. ЄС – це більше ніж територія вільної торгівлі. Перш за все, ЄС – це основа навколо якої ми маємо сконсолідувати демократію та процвітання всієї Європи, долаючи історичні бар’єри, котрі тримали в страхі наш континент у часи холодної війни, та зміцнюючи мир. А далі в ній було зазначено, що “ми всі рішуче налаштовані на збереження прав та обов’язків національних держав... головним є те, що національний парламент залишається центральним у демократичному законодавстві... понад усе, ми керуватимемося холодною оцінкою британських інтересів” [211, с.472].

Визначити чіткий стабільний підхід британських урядів до питання європейської інтеграції ми не маємо змоги, і можемо говорити лише про домінування певних тенденцій, оскільки, “фундаментальною особливістю британських зовнішньополітичних цілей є потреба зрозуміти, що вони мають тенденцію не бути чітко сформованими як, наприклад, зовнішня політика де Голля чи американської адміністрації. В цілому, є труднощі у визначенні пріоритетів британської політики” [154].

С.Лорд визначив, що британський політикум складався з груп, що надавали перевагу “активному, мінімальному та ворожому” ставленню до

членства в ЄС, але небезпека, з якою вони завжди могли зіткнутися у вигляді розколу партії, означала, що “члени кожного табору мали тенденцію до пониження чіткості своїх поглядів у постійному пошуку заплутаної формули, для того, щоб приховати поділи в середині їхніх партій” [214, с.435].

З-поміж основних політичних партій Великої Британії лише Ліберально-демократична партія послідовно захищала єврофільські позиції. Ліберальні демократи у 90-х роках прагнули влитися до головного європейського ліберального русла та наблизити до нього свою країну [230, с.460].

В двох інших – Консервативній та Лейбористській – є переконані євроскептики та євроентузіасти. До того ж, якщо до початку 90-х років лейбористи займали здебільшого антиєвропейські позиції та підтримували свій імідж захисників національних інтересів, то з середини 90-х ролі провідних партій кардинально помінялись. Вже консерватори зайняли позиції патріотів, що прагнули вберегти країну від “брюссельської бюрократії” та захистити британську самобутність в Європі, що уніфікувалася.

Підходи “європеїзму” та “євроскептицизму” в 90-х роках ХХ ст. не виключали один одного, а, швидше, доповнювали і разом формували особливості британської зовнішньої та внутрішньої політики.

Європеїзм у Великій Британії був породжений посиленням інтеграційних процесів на континенті, до яких Сполучене Королівство долучилося в силу географічного розташування, нової економічної кон’юнктури, зміни світової політичної ситуації та розуміння могутності держави в постіндустріальному суспільстві.

Євроскептицизм як антагоніст європеїзму тісно пов’язаний з атлантизмом, залишився традиційним підходом до визначення ролі й місця Великої Британії у світі.

Комплексне дослідження дозволяє здійснити обраний цивілізаційний підхід, що опирається на принципи гуманізму, об’єктивності та історичності, користується загальнонауковими та спеціально-історичними методами дослідження, а також використовує міждисциплінарні методи і теорії.

Підходи оцінювання ролі та місця Сполученого Королівства в європейських інтеграційних процесах визначають критерії оцінки, на які зможемо орієнтуватися при визначенні місця й ролі нашої країни у міждержавній співпраці. Зважаючи на європейський вибір України та керуючись визначеним цивілізаційним підходом потрібно звернути увагу на цілий комплекс факторів у суспільно-політичному та економічному житті європейської спільноти і співвіднести їх із сучасним політичним та економічним курсом української держави.

Це такі моменти як економічна доцільність (вона включає пряму економічну вигоду у вигляді прибутків суб'єктів підприємницької діяльності, наповнюваності державного бюджету, реальних доходів населення тощо), прямий та опосередкований вплив на фінансову стабільність, безробіття, залучення інвестицій, отримання політичних дивідендів – міжнародний авторитет країни, участь у програмах забезпечення і підтримки безпеки в регіоні та світі.

У довготривалій перспективі обов'язково потрібно звернути увагу на культурний розвиток і збереження етнокультурної та етнополітичної самобутності. Для України, як країни, що недавно відродила своє державницьке існування, даний аспект набуває особливого значення.

РОЗДІЛ 2

Особливості позиції Великої Британії і створення Європейського Союзу

2.1. Велика Британія в умовах глобалізації та регіоналізації

Глобалізація і регіоналізація можуть розглядатися як ідентичні поняття, що різняться лише масштабами втілення. При чому наголошується, що регіоналізація є частиною процесу глобалізації. Одночасно наприкінці 90-х рр. ХХ та початку ХХІ ст. стало очевидним, що регіоналізація в деяких моментах суперечить глобалізації і вступає з нею в конфлікт, оскільки два процеси мають відмінну перспективну мету. Глобалізація – уніфікувати всю світову економічну та політичну систему. А регіоналізація передбачає таку уніфікацію в певних географічних межах для успішнішої конкуренції з подібними собі регіональними об'єднаннями. Отже, глобалізація, насправді, у довготривалій перспективі виключає регіоналізацію. Велика Британія, будучи активно включеною в процеси глобальної та регіональної інтеграції, відчула на собі цей конфлікт тенденцій.

Протягом “холодної війни” та інколи після її закінчення, на задоволення політичних амбіцій та з метою відвертої пропаганди політичні діячі намагалися показати єдність всього Західного світу (“Західної цивілізації”). Показати нерозривну єдність і однорідність всієї Європи та Сполучених Штатів Америки (також Канади і Австралії). “Європа – природна союзниця Америки. Вона поділяє ті самі цінності, має, в основному, ту саму релігійну спадщину, практикує ту саму демократичну політику і є прабатьківщиною більшості американців”, – пише З.Бжезінський [6, с.57]. При детальному незаангажованому аналізі можна побачити, що такий стан справ відповідав дійсності лише за короткого періоду “холодної війни”, коли Захід гуртувався перед обличчям спільного ворога – комунізму, уособленого країнами соціалістичного табору. В часи існування двополюсного світу також були певні розбіжності в політичних цілях країн континентальної Європи,

Сполучених Штатів Америки та Великої Британії, але перед обличчям радянської загрози західні країни знаходили компроміс.

Велика Британія завжди відокремлювала себе від континентальної Європи, орієнтуючись більше на країни Британської Співдружності та Сполучені Штати Америки. Тому з активізацією процесів європейської інтеграції після Другої світової війни входження Великобританії до європейських інституцій було складним і вимагало від британського уряду по-новому оцінити ситуацію в Європі та загалом у світі.

Британці традиційно пам'ятали часи, коли в 80-х рр. XIX ст. “Велика Британія мала лише 2% світової чисельності населення, а давала 20% світового виробництва промислових товарів і контролювала приблизно таку ж частину земної кулі” [97, с.54].

Мешканці Великої Британії мали особливо сильне відчуття своєї окремішності, навіть винятковості відносно інших країн. Насамперед, як вкрай вдала колоніальна та торгова держава, вони “звикли проектувати свій національний вплив на широкий міжнародний екран...”[197, с.675].

В Британії, як і в інших централізованих, унітарних, колоніальних державах, таких як Франція та Іспанія, (дослідник Х'ю Томас визначив ці три країни як великі, горді національні країни Європи в XIX ст., де поняття незалежності, статусу держави та нації злилися воедино) “поняття незалежності дало найбільш глибокі корені в найбільш специфічній формі” [197, с.675].

Втрата Великою Британією провідних позицій у світі значною мірою пов'язана з уявленнями низки повоєнних британських політиків про те, що потенціал британської могутності міститься в ресурсах Британської Співдружності (колишньої імперії), а міжнародний авторитет повинен забезпечуватися “особливими стосунками” зі Сполученими Штатами Америки. Британські лідери аж до початку 90-х років XX ст. недооцінювали можливості та наслідки європейської інтеграції.

Вони не відступали від настанов автора теорії трьох кіл британської зовнішньої політики – Уїнстона Черчіля. На основі трьох визначених ним точках опори довгий час лавірували політичні лідери повоєнної Великобританії. Перша з них – це “особливі стосунки” зі Сполученими Штатами, друга – лідерство в межах Британської співдружності націй, третя – європейська опора вищої політики.

Зовнішня політика Британії у перші післявоєнні роки була зумовлена припущенням, що Британія все ще є “великою силою”, що має можливість та відповідальність брати на себе головну роль у світових подіях. Все-таки з стратегічною переоцінкою, що слідувала за Суецьким конфліктом, продовження британських надповноважень було знижено шляхом деколонізації та залишення сходу від Суецького каналу. А з кінцем “холодної війни” британське воєнне надпоширення на європейській арені було ще більше обмежене. Головна проблема, що залишилася, коли Британія досягла кінця ХХ ст., полягала в тому, що навіть після розвалу імперії, її внесок в Європу все ще виглядав чітко половинчастим, наголошує Сандерс. Хоча британська загальна міжнародна політика у післявоєнну еру була направлена і до європейського кола, Британія все ще не повністю увійшла в нього [238, с.208].

На початок 90-х років ХХ століття ситуація з Європою для Великої Британії змінилася порівняно з повоєнними роками, але історична спадщина і стереотипність підходів продовжували свій тиск. Наведемо ще одну фразу Уїнстона Черчіля: “Ми знаходимось і в Європі і поза нею, але не включені в неї. Ми асоційовані, але не поглинуті повністю. Ми належимо не до Єдиного континента, а до всіх континентів” [96, с.5-6].

У Великій Британії термін “європейська інтеграція” зазвичай розглядався як інтеграція національних економік, фактор, що допоміг врятуватись і вижити повоєнній Європі. Але для багатьох європейців поза межами Великої Британії економічна інтеграція є лише одним з аспектів значно ширшого процесу інтеграції національних політичних систем. У

Великобританії завжди викликалось занепокоєння тим, що інтеграційний процес веде до федеративного устрою Єдиної Європи – щось на зразок Сполучених Штатів Європи. Коли про таке довідується німець, держава котрого є федеративною і складається з багатьох земель, він сприймає ідею Європейської федерації з ентузіазмом. Натомість британець, котрий звик до унітарної держави, майбутнє об'єднання Європи уявляє як єдину наддержаву, в котрій розчиняться всі держави-складові. Природно, що це його лякає.

Питання “особливих” стосунків із США викликає гостру полеміку [51, с.8-9], але вони залишалися такими і в сфері економіки, політики, безпеки, і в області культури.

Концепція Європи Шарля де Голля “від Атлантики до Уралу” чітко вказувала західні межі Європи, тобто Європи без Америки, тому абсолютно не влаштовувала Велику Британію, яка мала давні зв'язки зі Сполученими Штатами Америки.

Розташовуючись у Європі, Велика Британія дистанціювалась від континенту й орієнтувалась на Співдружність та США. Дистанціювати від Європи Велику Британію Сполученими Штатами було не важко, оскільки ще з раннього середньовіччя намітилися культурні, релігійні, психологічні розбіжності між ними та мешканцями країн європейського ядра. Згодом це дало зовсім відмінний менталітет, з котрим в ХХ ст. зіткнулися політики, прагнучи включити державу до творення європейської політики. У Великій Британії ідея інтеграції не знаходить всенародної підтримки, попри всі економічні переваги Спільного ринку. Кількість прихильників європейської інтеграції дещо зросла лише в 1989 році, і відсоток схвалення цієї ідеї сягнув 55% [95, с.94].

Велика Британія історично, мовно, культурно більше включена в інтеграційні процеси зі Сполученими Штатами, ніж з Європою. Як зауважує Коукер, [62, с.69] викладач міжнародних відносин в Лондонській Школі Економіки, ще Бісмарк передбачав, що це стане одним з важливих політичних факторів в історії. Справа була не лише в кількості емігрантів, що приїхали в

Америку з Великої Британії. Набагато важливіші були їх професійні знання. Вони прибули з країни з найвищим, на той час, доходом на душу населення в світі, і як правило, мали високу кваліфікацію. До того ж протягом життя одного покоління багато з них увійшли до політичної еліти. Але згодом стали почувати себе вище британців і британської еліти, оскільки Америка стала сильнішою державою.

Мова має значення не лише як засіб спілкування, але й як механізм творення понятійного апарату, що формується з урахуванням способу мислення людей. В обох аспектах американці та британці говорили однією мовою. Обидва народи були позитивістами, нащадками ліберальної традиції, котра робила акцент на розум та емпірично підтверджений погляд на світ, - зауважує далі Коукер. Англійська та американська школи філософії йшли спорідненим шляхом. Вони прагнули демістифікувати політику. Обидві спростовували існування “світового духу” та “історичних абсолютів”, котрі надихали інші народи. Ні та, ні інша “не були схильними сприймати всерйоз загадкові ідеї німецьких ідеалістів чи метафізичні гадання Гуссерля та Хайдеггера” [62, с.72].

Британці з американцями спілкуються вільно, без мовних бар’єрів, як з французами чи німцями. Британці дивляться американські фільми та серіали. Америка наймає британських редакторів газет та кіноакторів. Відсутність мовного бар’єру дозволяє вільно мігрувати. І це ще одна причина, чому понад 2/5 британських прямих інвестицій за кордоном знаходиться в Америці і менше 1/3 в Європі. (Додаток В.) Коментуючи ці цифри, журнал Економіст” наводить слова Тіма Конгдома – відвертого євроскептика, який заявив що світ залишився у домінуванні англомовних націй і “Європа у порівнянні була чимось другорядним і незначним” [257, с.36].

Вже згадуваний К.Коукер наводить слова Октавіо Паса, що “англо-американський універсалізм довгий час дозволяв цим країнам і “знаходитися” в світі й, одночасно, ігнорувати світ, що знаходився по сусідству. Для

Сполучених Штатів це була Латинська Америка, а для Британії – континентальна Європа” [62, с.63].

Європейське співтовариство, а пізніше Європейський Союз були економічними гігантами і залишалися геополітичними карликами. Велика Британія, претендуючи на роль світової держави, трималася союзу з США як потужною геополітичною силою, що могла і свого супутника вивести на світову орбіту.

Хоча така позиція була абсолютно невиправданою, особливо, після завершення холодної війни і зникнення зовнішньої загрози. Після 1945 року Велика Британія могла претендувати лише на роль “військового сателіта США” [97, с.54]. Сполучені Штати недвозначно давали це зрозуміти.

Становленню сучасної Західної Європи значною мірою посприяли Сполучені Штати Америки (План Маршала, НАТО). Європа інтегрована і процвітаюча відповідала довгостроковим інтересам США значно більше, ніж Європа розділена і злиденна. Але Сполучені Штати не сподівалися отримати в об’єднаній Європі потужного конкурента в економічній, політичній і тим паче у військовій сферах. Протекціоністська політика Європи (особливо після підписання Маастрихтських угод) занепокоїла ділові та політичні кола США.

В квітні 1946 року Клемент Еттли визнав, що “можливо, нам доведеться розглядати британські острови як продовження стратегічної [дуги], центром котрої є американський континент” [62, с.59.]. Проте, американці часом демонстрували так само мало симпатій до свого головного союзника по другій світовій війні, як британці до континентальних європейців. Кристофер Коукер тут посилається на сина Рузвельта. Під час зустрічі в Ялті, Рузвельт, за словами його сина, не був прихильником повної ізоляції Радянського Союзу. Він вважав, що на Сполучені Штати буде покладене завдання посередника між двома членами Великого Союзу, що залишилися й розгромили фашизм: “Британія приходить в занепад, Китай все ще знаходиться в XVIII столітті, Росія підозріло ставиться до нас і змушує з підозрою ставитися до неї. Америка – єдина держава, здатна зберегти міжнародний мир.” [62, с.88]. Як

бачимо, ще в повоєнний час США були готові до втрати Великою Британією своєї значної ролі в світі. Пізніше, у 90-х роках, Америка без вагань змінить свій вектор зовнішньої політики з Лондона на Бонн і Брюссель.

Але надзвичайно тісна співпраця Великобританії і США в економічній сфері та в межах НАТО створила нерозривні зв'язки між цими двома країнами. В цих білатеральних стосунках Велика Британія виявилася заручницею свого історичного минулого і повільного пристосування до нових політичних реалій.

Перед Лондоном продовжувала стояти дилема: Брюссель чи Вашингтон. На кінець ХХ ст., через півстоліття після активізації інтеграційних процесів у Європі, Великобританія отримувала з США значні інвестиції, як і з країн Європейського Союзу. Одночасно, Великобританія займала провідні позиції серед європейських партнерів Америки, оскільки 70% капіталовкладень у економіку США з Європи – британські. Доля ж британських імпортно-експортних операцій у Європі в сукупній вартості британського торгового обороту становила на 1998 рік становила 57% на противагу середньому показнику в 67%, котрий характерний для інших країн континенту [2, с.37]. Тобто Великобританія була більше інтегрована в глобальну економіку, ніж в кооперативні зв'язки з Європою.

Маргарет Тетчер в серії виступів рішуче відкинула саму думку про політичну інтеграцію країн-членів ЄС та створення нової наддержави на континенті. За її словами, співпраця між державами Співтовариства, якою б тісною вона не була у всіх сферах, не повинна ставити під загрозу їх політичну незалежність та національний суверенітет. "Добровільна й активна співпраця між незалежними суверенними державами – кращий спосіб успішного будівництва Європейського співтовариства", – сказала вона восени 1988 року в бельгійському місті Брюгге [65, с.17].

Не будучи орієнтованою на Європу, Великобританія першопочатково опинилась поза процесами західноєвропейської інтеграції, що почались в 50-х роках. Вона не лише не виявилась серед країн-засновників Спільного ринку,

що підписали Римський договір 1957 року, але навіть намагалася протиставити йому власну Європейську Асоціацію Вільної Торгівлі (ЕФТА). Спроба, щоправда, не увінчалась успіхом, і пізніше Великобританія змушена була проситися до ЄС.

ЕФТА не змогла сперечатися з Європейським Економічним Співтовариством. “10 років тому, коли ЕФТА святкувала свою 20-ту річницю, країни-члени могли користуватися всіма плюсами вільної торгівлі та уникнути всіх мінусів ЄЕС. Але через те, що майже 60% їх імпорту провадилося з країнами ЄЕС, то так чи інакше Брюссель чинив на них вплив.” (Додаток Г.)

Уряд Тетчер зробив ставку на індивідуалізм та вільну конкуренцію, зменшивши витрати на соціальне забезпечення. (М.Тетчер належить відома фраза: "Немає такого поняття, як суспільство, існують лише індивідууми"). Консерватори почали активно втілювати реформи у всіх сферах суспільного життя – денационалізація підприємств, пільги бізнесу тощо. Реформи спрямовувались на звільнення ініціативи й творчої енергії людини від регулятивних пут держави.

Ці заходи дали позитивні результати. Запрацювали економіка, впав рівень безробіття, подолана інфляція, котра при лейбористах сягала двозначних чисел. Економічний підйом підвищив прибутки населення та забезпечив підтримку консервативної партії з боку значної частини виборців, про що говорять перемоги на чотирьох парламентських виборах поспіль і перебування при владі безперервно впродовж 18 років. М.Тетчер побила рекорд перебування на посту прем'єр-міністра Сполученого Королівства в ХХ сторіччі. Істотно зріс міжнародний авторитет Великої Британії.

Всі ці безперечні досягнення впевнили консерваторів у думці, що саме вони володіють універсальним рецептом правильного керівництва економікою країни, що за консерватизмом майбутнє і що інші країни мають наслідувати приклад Великої Британії.

За часів правління уряду Тетчер відбулася американізація економіки, де європейський ліберальний соціальний консенсус був замінений яскраво

вираженим англосаксонським капіталістичним індивідуалізмом. Це збільшило навантаження на окремого мешканця Великої Британії. Але оскільки країна є членом ЄС, то незадоволення соціальною політикою уряду частково спрямовується назовні – на Європейський Союз.

Хоча насправді в багатьох країнах ЄС пішли іншим шляхом. Виборці надали перевагу соціально орієнтованим програмам соціал-демократичних партій, котрі будували свою політику не опираючись на принципи консерватизму. Більша свобода профспілок, інша система забезпечення охорони здоров'я тощо – все це ще більше розділяло уряд Великобританії та інших країн-членів ЄС.

Зближення з такими країнами в межах Єдиної Європи сприймалася торі як пряма загроза своїй ідеології. Вони непокоїлися, що консерватизм розчиниться в загальноєвропейському масштабі, а центральні органи Союзу в Брюсселі будуть проводити політику, котра заперечує їх фундаментальні цінності.

Велика Британія, котра багато в чому брала приклад зі свого заокеанського партнера Сполучених Штатів Америки, зазначала, що тісна співпраця не має означати встановлення стабільного обмінного курсу західноєвропейських валют. Адже США з Канадою співпрацюють достатньо тісно. Ця співпраця ще більше поглиблюється входженням обох країн до Північно-Американської Асоціації Вільної Торгівлі (НАФТА). Але ніхто не вимагає встановити постійний фіксований обмінний курс американського та канадського доларів, а далі – встановлення між ними валютного союзу [203, с.9-10].

Велика Британія ж, будучи свідком зростання економічної могутності Німеччини, ще в той час ставила питання: Якщо Європа повинна мати спільну валютну політику, то де вона буде прийматись – в офісі Бундесбанку, чи в європейських інституціях на користь всіх країн-членів ЄС? [203, с.10].

Лідерство Франції та Німеччини означало прискорення темпів уніфікації та федералізації Європи, що розходилося з інтересами Великої Британії.

Одним із можливих варіантів тамування цих дій була експансія ЄС на Схід та втягування Союзу в справи, що вимагали багато зусиль, і епіцентр їх розвитку знаходився поза межами Європейського Союзу.

Україну як окрему країну в пострадянському просторі британські вчені в 90-х роках не виділяли, будуючи свою євроатлантичну модель світу. Після позбавлення України ядерної зброї, вона перестала викликати особливу зацікавленість Заходу [31, с.104]. Спрямованість політики Франції та Німеччини на поглиблення європейської інтеграції ще більш віддаляли Україну від європейської співпраці. В рапорті німецького та французького МЗСів 2000 року зазначалося, що “Україна ніколи не повинна стати членом ЄС, оскільки “... прийняття України означало б ізолювання Росії. Достатньо буде зупинитися на поглибленій співпраці з Києвом” [57, с.59]. Лише після подій 11 вересня 2001 року Україна знову постала для світової спільноти важливою державою з огляду на її геополітичне розташування.

Не дивлячись на історично обумовлене упереджене ставлення Великої Британії до поглиблення співпраці з континентальною Європою Сполучене Королівство дрейфувало все ближче до Європи. В 1970 році, до вступу Великої Британії в ЄЕС, 31% її торгівлі вівся з 11 країнами, що пізніше становили ЄС, і 18% з Північною Америкою. Напередодні укладання Маастрихтських угод (1991 рік) частка ЄС зросла до 54%, Північної Америки – скоротилася до 13%. (Додаток Д.) Навіть протягом останніх п’яти років перебування при владі М.Тетчер частка прямих інвестицій в Британію, що надійшли з Північної Америки, скоротилися з 1/2 до 2/5 . Європейські ж інвестиції майже зрівнялися з північноамериканськими. (Додаток Е.)

Окрім економічних зрушень відбувається поступове політичне зближення. Деякі міністри в уряді тісніше співпрацюють зі своїми відповідними партнерами по ЄС, ніж з колегами по британському кабінету (не кажучи вже про американських співробітників).

У зв’язку з цим євроскептики закидають Європейському Союзу, що коли “федерація є проміжною формою на шляху до повного єднання ... всіх

націй..., то ЄС навіть не розглядається як федерація: він перестає бути цією проміжною формою, шляхом переходу відразу до прямого політичного союзу. Таким чином, ЄС є нічим, крім прикриттям, щоб знищити нації Європи” [150, с.4].

Але такі крайні думки не знаходять підтримки в більшості широких верств населення. Ставлення пересічних британців змінилося зовсім в інший бік. Щорічні опитування “Market and Opinion Research International” (MORI) дають такі результати відповідей на питання, яка частина світу була для них важливішою: 1969 рік: 34% відповіли Америка і лише 21% – Європа, а 1991 року: 23% - Америка і 54% – Європа. (Додаток Ж.)

Виходячи з досвіду розбудови європейських країн, ЄС на період 90-х років ХХ століття все ще був дуже далеко від чогось схожого на початок трансформації у єдину країну. Це не федеральна система, де складові діють під центральним примусом. Це добровільна організація країн, заснована на спорідненому розвитку спільних політичних курсів, визнаних та підтриманих законом. Як таке, Європейське Співтовариство дійсно несхоже ні на які інші домовленості між країнами, які мали місце раніше. Ця унікальна ознака є однією з причин його унікального успіху, вважає Хау [197, с.683]. Велика Британія була втягнута в цю структуру, не дивлячись на створення ЕФТА, зв'язки із США та країнами Співдружності тощо. Але через надмірну обережність та слідування історичним стереотипам Сполучене Королівство на період 90-х років ХХ століття значною мірою втратило свої міжнародні позиції.

Особливі стосунки зі Сполученими Штатами, як бачимо, поступово втрачають своє визначальне значення в британській зовнішній політиці. Американська потреба у вірному й відданому союзнику в Європі різко скоротилися із закінченням “холодної війни”. Інші стосунки – з Німеччиною та з ЄС загалом набули більшої ваги. Америку більше цікавила б Велика Британія справді “у серці Європи”, де вона мала б реальний вплив, а не на периферії, де її розмістила Тетчер [257, с.35].

Відхід від цих напрямків дав екстремальний погляд на британські інтереси, який висловив Кристофер Коукер: “Майбутнє Британії чітко лежить з Європою, а особливі стосунки зі Сполученими Штатами Америки вже відмерли. В Америці немає волі нагадувати про себе як велику європейську силу і її сили будуть відтягуватися додому. Джордж Буш – останній американський Президент, який знав другу світову війну, розглядав Велику Британію як особливого союзника. Америка змінюється дуже швидко зі зникненням старої англосаксонської еліти”. “В американській трансформації від домінування білих до не-білого суспільства”, - він підсумовує, - багато її білих громадян можуть тягнутися до Великої Британії ще якийсь час. Але це обійми, від яких Британії варто тікати” [257, с.35].

У своїй офіційній позиції Лондон навіть на кінець ХХ століття продовжував заперечувати очевидне: “Ми не повинні перебувати під гіпнозом вибору між ЄС та США – це надумана проблема... Як на мене, - казав Тоні Блер 1999 року, - Великобританія є мостом між ЄС та США.” [7, с.7]. Проте цей яскравий образний вислів міг бути доречний під час прем'єра М.Тетчер у період “холодної війни”. 1999 року це було лише м'якою завуальованою формою проєвропейської політики Т.Блера.

Взаємодію Великобританії з ЄС чітко видно крізь призму аналізу національної ідеології в розрізі поєднання двох ідеальних типів з домінуванням “індивідуалізму” чи “колективізму” (“комунітаризму”) [107, с.58].

Індивідуалізм – атомістична концепція суспільства, де індивід є найвищою цінністю, а суспільство – сума незалежних індивідів. Непорушними є принципи приватної власності, ринкової конкуренції. Держава з різко обмеженою владою стосовно індивіда. Наукова спеціалізація, “фрагментація” цілісної картини світу.

Комунітаризм – цілісна, органічна концепція суспільства; суспільство є органічною цілісністю зі своїми потребами й інтересами. Пріоритетне узгодження прав та обов'язків групового членства, від яких залежать

індивідуальні права та свободи людини. Першість у задоволенні потреб нації. Активна, плануюча держава. Цілісність у баченні картини світу, природи, суспільства.

Як показали дослідження, [107, с.59] Велика Британія поряд з такими країнами як США та Мексика віднесена до четвертої – останньої (найменш комунітарної) групи держав, тоді, як її сусіди по Євросоюзу посіли місця в другій та третій групах. Отже, їй найважче будувати свої стосунки з іншими країнами-учасницями інтеграційних процесів.

Але результати згаданих вище досліджень також свідчать що: сформовані в країнах з індивідуальною ідеологією уявлення про те, що інтереси уряду, бізнесу та праці близько взаємопов'язані, неминуче штовхають більшість індивідуалістичних націй у комунітарному напрямку. До того ж зі зростанням впливу комунітарних країн на розвиток міжнародної системи торгівлі, вони відіграють все більшу роль в її формуванні.

Велика Британія змушена вливатися в континентальні інтеграційні процеси, оскільки самостійно вже не могла чинити політику і бути впливовою політичною силою. А діяти більш-менш самостійно в фарватері американської міжнародної політики Сполучене Королівство могло також у випадку, коли з ним рахуються в Європі.

За останні десятиліття Велика Британія значною мірою змінила уявлення про себе і бачення своєї ролі в інтеграційних процесах у Європі. Якщо ще за правління останнього уряду консерваторів Джона Мейджора вона недвозначно ставила глобальну діяльність у межах світових процесів вище європейських справ, то на кінець ХХ століття було звернено увагу на співпрацю з країнами-сусідами – колегами по участі у Європейському Союзі. З'явилося набагато більше точок дотику з такими історичними суперниками Великобританії як Франція та Німеччина.

Імперське минуле та ідеологія неоконсерватизму схиляли британців до індивідуального існування в глобальному світі. Але практика змушувала до тіснішої співпраці з європейськими країнами задля підтримання належного

статусу Великої Британії як “великої” країни. Це шлях об’єктивних реалій, Велика Британія керувалась ним у всій другій половині ХХ ст. і продовжила свій шлях у третьому тисячолітті. Незаперечним доказом цього стала перемога лейбористів на виборах 2001 року.

“Втративши імперію, Британія отримала роль, яку до того презирливо відкидала, – роль члена Європейського співтовариства. Ця історія закінчилася цілком звичайно, не пострілом, а хниканням, зі вступом Великої Британії до ЄЕС в 1973 році,”[97, с.54] – іронізує Рейнольдс.

Взаємозалежність країн Європейського Союзу визначає взаємоз’язок всіх галузей урядової політики Великої Британії (як зовнішньої, так і внутрішньої) з загальноєвропейським контекстом. При чому міністри Сполученого Королівства узгоджують зі своїми європейськими колегами не лише такі питання, що не можуть бути вирішені країною самостійно – боротьба з тероризмом, захист навколишнього середовища, імміграція, транспорт, встановлення виробничих стандартів тощо. Стосовно справ щоденного життя пересічного британця це означає, що “такі хвилюючі проблеми як якість “британської ковбаси”, встановлення “таксометрів” в кабінах важких вантажівок та питання податку на додану вартість на книги та дитячий одяг тепер пов’язані з зовнішньою політикою в такій же мірі, як і з внутрішньою” [97, с.58].

З точки зору Європи членство Британії в ЄС вважається позитивним фактором. Це пов’язано, перш за все, з тим, що Британія служить рівновазі сил всередині ЄС. Верховенство Німеччини внаслідок її економічної сили та 80-мільйонного населення настільки велике, що одна Франція не може служити їй протипагою [16, с.30].

Європа 90-х років минулого століття була зацікавлена у Великій Британії, і вона її отримала. Але Сполучене Королівство залишило за собою чимало важелів впливу на Брюссель. Військова складова – інформаційна підтримка військових США. Фінансова складова – Сіті як найбільший фінансовий центр. Політична складова – Лондон зможе знайти собі союзників

серед малих держав (але це теж голоси), незадоволених гегемонією Німеччини чи політикою Франції.

Це дає можливість Великобританії чинити тиск на своїх партнерів по ЄС, і вони змушені на переговорах іти на поступки, даючи можливість Лондону зберігати свій “особливий” статус.

Якщо 1980-і були ерою Маргарет Тетчер та Рональда Рейгана, то з розвалом комуністичного світу панування їхніх ідей не стало тим месіанізмом при Дж.Бушові та Дж.Мейджерові [264, с.48]. Америка поступово змінювала свою роль у Європі й дружні особисті стосунки Тоні Блера та Біла Клінтона мали набагато менший вплив на європейську політику, ніж за часів Тетчер і Рейгана.

Велика Британія змушена була рухатися в напрямку європейської інтеграції з огляду на об’єктивні закони історичного розвитку. На кінець ХХ століття склалася ситуація, що, беручи активну участь у багатосторонньому євробудівництві, країна отримувала кращі можливості впливати на ситуацію в світі, ні стоячи осторонь та проводячи двосторонню політику з США країнами Співдружності та іншими державами. Причинами таких змін були взаємна економічна зацікавленість Великої Британії та ЄС; зміни в розумінні політичної сили держави та здатність частково жертвувати суверенітетом заради довгострокової перспективи; вибір США на користь Бонна, Брюсселя, а не Лондона.

Велика Британія, у даному випадку не виробляла політичного вольового рішення про європейську інтеграцію, як то робила Франція чи Німеччина, а пішла у фарватері подій регіональної інтеграції та використала своє геополітичне становище й історично детермінований стан політичної невизначеності в період закінчення холодної війни.

2.3. Ідентичність британців і національний суверенітет.

Духовне життя Європи останнім часом притягує увагу багатьох дослідників як у нас, так і на Заході. Окрім подієвої історії постає потреба у вивченні і поясненні ментальної історії – еволюції духовного життя народу.

Триває пошук історичних коренів та базової системи цінностей, котрі дозволили відокремити європейців в окрему спільноту і сформуватись феномену європейської свідомості. А також визначаються відмінності у світосприйнятті та світорозумінні, що ускладнюють і уповільнюють інтеграційні процеси різних європейських народів.

Дослідники багато сперечаються з приводу існування політичної та соціальної Європи, поряд з Європою географічною та економічною. “Справді європейська “Європа” як така не існує. Це мрія, концепція і мета, але вона все ще не дійсність. Західна Європа вже є спільним ринком, але все ще далека від того, щоб бути політичною єдністю” [6, с.57] – стверджує американський політолог З.Бжезінський. А на думку швейцарського вченого Ж.Котье, – “не буде помилкою стверджувати, що "Європа" виникла, перш за все, в "європейській свідомості" [61, с.30], що безперечно свідчить про значно глибшу єдність, засновану на ціннісних орієнтирах та ментальних установках.

В європейській економіці існує дві моделі – англосаксонська та континентальна. Такі самі відмінності у правовій системі. В політиці у кожної держави свої принципи і завдання, що базуються на їх інтересах, традиціях та можливостях.

Якщо розглядати інтеграцію як діалог економік, то це буде лише економічна співпраця спрямована на збільшення прибутку. Якщо ж це політичний діалог, то він передбачає укладання союзу для спільного представництва інтересів на міжнародній арені.

Для формування єдиної європейської спільноти економічного та політичного союзу недостатньо. Потрібна значно глибша соціальна інтеграція на рівні культур для створення єдиної ідентичності на пан-європейському рівні.

Визначення Європи та європейців дати достатньо складно. Якщо говорити про європейську ідентичність, то це перш за все невимовно велика кількість питань і порівняно незначна кількість відверто тенденційних відповідей на них. Коли ми говоримо про Європу географічну, то тут принаймні якесь уявлення дає карта. До речі, греки, що дали назву Європі, мали на увазі дещо іншу територію. (За Доном і Азовом для них була вже не Європа, а Англія довгий час вважалась окремим островом біля берегів Європи.)

При визначенні європейської спільноти ми нашттовхуємося на масу різноманітних питань, дати однозначні й остаточні відповіді на які дуже важко, бо "в європейців є багато, що їх об'єднує, а ще більше того, що їх розділяє" [221, с.31].

В широкому значенні термін "ідентифікація" означає "самовизначення", "самоототожнення" індивідів та груп у суспільстві, в "соціумі". Мова йде про те, яку спільноту індивід та група вважають своїм "соціумом", стосовно чого вони самовизначаються, які характеристики при цьому вважають "своїми", такими, що належать собі самому та своїй групі, де межі цієї спільноти та як вона пов'язана з іншими тощо [107, с.56].

Криза ідентичності як національної, так і наднаціональної є одним із характерних явищ сучасної історії. Наприкінці ХХ століття з усе більшою швидкістю руйнувалися соціальні межі, дезорганізовувалися великі спільноти та структури. Росла культурна фрагментарність. В сучасній світовій літературі "трансформація ідентичності трактується в контексті процесів глобалізації, постмодернізації та детрадиціоналізації суспільства" [107, с.56].

Надзвичайно важко сказати яка країна є "більш", а яка "менш" європейською. Можна лише легко погодитись з британцем Д.Рейнольдсом, що "ідея явно вираженої європейської ідентичності проблематична" [96, с.6]. Континент ніколи не був культурно однорідним.

Ла-Манш (навіть з проритим тунелем) залишився значним психологічним та географічним бар'єром. Це яскраво ілюструє один відомий,

можливо трохи апокрифічний, заголовок в лондонській газеті: "Туман над Ла-Маншем, Європа відрізана" [76, с.6].

В збірнику "Ідентичність Європи: питання, позиції, перспективи" його видавець, відомий німецький політолог В.Вайденфельд зазначає: "Щоб існувати, кожне сучасне суспільство має окреслити свою колективну ідентичність" [116, с.171]. В сучасних умовах, коли секуляризація, індивідуалізм, соціальна мобільність, плюралізм і диференціація зруйнували колишні можливості колективної та індивідуальної ідентифікації, загострюється "ситуація безрідності", "сирітства в орієнтації", викликають глибокі людські страждання і суспільні конфлікти. Усвідомлення сучасної належності до Європи – європейська ідентичність – це лише один з пластів індивідуального та колективного досвіду, що знаходиться між рівнями групової, державної та національної ідентичності, з одного боку, та усвідомленням належності до світового співтовариства, з іншого. Стосовно Європи, – вважає Вайденфельд, – три компоненти ідентичності, пов'язані з її минулим, теперішнім і майбутнім, передбачають розгляд спільності походження, сучасної самолокалізації європейців та їх спільної мети. "Європа знаходиться там, де європейці відчувають себе європейцями", – підкреслює В.Вайденфельд [116, с.172].

І хоча на сьогоднішній день знайти спільну ідентичність, котра б визначила чіткі європейські географічні та смислові межі, – неможливе завдання, Вайденфельд, безумовно, мав рацію стосовно спільної мети. Саме вона зможе з часом викристалізувати європейську спільноту як цілком визначену в просторовому та смисловому розумінні.

Західна Європа впродовж інтеграційних процесів розглядала себе як економічна співдружність, військово-політичний блок, культурна спільність. Одночасно точаться суперечки: чи Європа – це об'єднання вільних суверенних держав, чи більше потенційна наддержава [221, с.31].

Стрімкі процеси глобалізації та інтеграції на європейському континенті наприкінці минулого століття створили якісно нові умови існування окремих

індивідів та груп і їх стосунків із соціумом. Завдяки досягненням у сфері науки і техніки, тісним економічним, політичним і соціальним зв'язкам перед громадянами різних країн по-новому постало питання самоідентифікації.

Умови конкурентної боротьби вимагали шукати союзників, об'єднуватися і спільними зусиллями реалізовувати економічні та політичні цілі. Але інтеграційні процеси ставили під загрозу розмивання традиційних демаркаційних ліній у свідомості європейців.

Це особливим чином відобразилося на самоідентифікації громадян, що населяють Велику Британію, як, загалом, і інші європейські країни.

Усвідомити себе як індивіда чи члена певної групи можна лише на фоні чогось відмінного від себе. Якщо немає від чого себе відрізнити, то немає підстав говорити про якусь свою окремішність та особливість.

В даному розділі ми розглядаємо явище самоідентифікації мешканців Великої Британії під впливом двох взаємодоповнюючих факторів. По-перше, це прискорений процес європейської інтеграції, а відповідно передача частини суверенітету на наддержавний рівень. По-друге, активізація ідентифікаційних процесів на етнічному рівні.

Наприкінці епохи середніх віків завершився процес формування національних держав у Європі. Населення Європи ми здебільшого поділяємо за цим критерієм. До сьогодні він залишається найбільш зручним і звичним для нас.

Державні утворення відігравали основну роль в міжнародному житті, й протягом століть склалась ілюзія безальтернативності цих суспільних інститутів як таких, що об'єднують певні групи людей, дають їм можливість вирізнити себе з-поміж іншого населення світу, усвідомити свою єдність, виробити спільну систему ціннісних орієнтацій і відстоювати її. Проте останні десятиліття процеси регіоналізації та глобалізації світу породили нові міждержавні структури.

Коли прослідкувати історичний шлях європейських держав у другій половині ХХ сторіччя, то, безперечно, бачимо відхід від чіткої структури

розподілу континенту лише на національні держави. Утворення в 1992 році Європейського Союзу в складі 12, а пізніше 15 країн Західної Європи остаточно закріпило ці зміни.

З підписанням Маастрихтського договору європейська інтеграція перестала бути явищем суто економічним. Навіть переросла рівень політико-адміністративного плану, де вона цікавила в основному урядових експертів. В 90-х рр. ХХ ст. цей процес став розглядатися в значно ширшому контексті спільності європейської цивілізації, культури та ідентичності й охопив широкі маси людей.

Одним з основоположних принципів діяльності Європейського Союзу, закладених в Маастрихтській угоді, є субсидіарність, на чому постійно наголошує Велика Британія [179, с.15-17]. Тобто рішення повинні прийматися на найнижчому з можливих рівнів, необхідних для вирішення питання. На якому ж шаблі повинні прийматись рішення самоідентифікації груп, що населяють сучасну Європу і, зокрема, Велику Британію? Ми можемо виділити тут три можливих рівні самоідентифікації: національний, що існує на звичному для нас державному рівні; панєвропейський, що формується на наддержавному рівні, створюючи такий феномен як “європейська свідомість”; етнічний, що спостерігаємо на регіональному рівні поліетнічних держав.

Визначення “Європа” та “європеєць”, у британському розумінні, були сповнені іншим змістом, ніж це традиційно розумілося в країнах континентальної Європи. У Великій Британії європейська інтеграція пов’язувалася лише зі зближенням національних економік, а не розглядалася як базис для подальших об’єднавчих процесів у політиці, культурі, соціальній сфері [185, с.1]. У британській політиці 70-80-х років ХХ ст. слова “спільний ринок” та “проєвропейський” були взаємопов’язаними синонімічними термінами [237, с.254-255]. Лише в 90-х рр. прийшло розуміння європеїзму як значно глибшого поняття, ніж економічна співпраця. Європейський рух почав проймає політику, культуру, повсякденне життя британців і знайшов чимало прихильників.

Євроентузіасти прагнули створити єдину федеративну європейську державу на зразок “Сполучених Штатів Європи” з єдиним урядом, законодавством та громадянством. Але в масовій свідомості вкоренилися зовсім інші стереотипи, і подібні маніпуляції за короткий час було здійснити не можливо. В 1974 році, коли Раймонда Арона попросили поміркувати над питанням можливості існування багатонаціонального або європейського громадянства, політолог сказав: “Немає таких тварин як “європейські громадяни”. Є лише французькі, німецькі чи італійські громадяни” [224, с.1]. Через сімнадцять років лорд Дженкінс, відомий європеїст, виступаючи перед слухачами Королівського університету у Белфасті, зауважив, що він не може передбачити той день, коли громадяни країн-членів Європейської Співдружності сказали б в Японії, що вони європейці, замість французи, німці чи італійці” [224, с.1].

Перехід ряду владних повноважень на вищий – панєвропейський – рівень викликав занепокоєння мешканців Великої Британії, оскільки з’являлася зовнішня сила, котра мала право приймати рішення. Це подеколи розцінювалося як втручання у внутрішні справи країни і загрозу національному суверенітету. Обов’язковість для виконання рішень ЄС вступала в конфлікт з британським законодавством, де парламент є найвищою владою [197, с.674,685]. “Третій рівень управління” – тобто ЄС – розглядався багатьма дослідниками як такий, що послаблює національний уряд, відбираючи в нього частину повноважень [204, с171].

Уявлення британців про демократію не співпадали з необхідністю делегувати повноваження на наддержавний рівень. Беручи участь в міжнародних утвореннях до цього (НАТО, ЕФТА, ЗЄС тощо), Сполучене Королівство обмежувалося міждержавною співпрацею, і жодна з цих організацій не долучала населення до прямого вибору наддержавної влади та впливу на прийняття рішень [216, с.1-2]. На зламі 80-90-х років відбулися значні зміни загалом у Європі, і у Великій Британії зокрема. На початку 90-х ці перетворення красномовно охарактеризував Д.Хітер. Він вважав, що

“європейське громадянство вже існує в ембріональній формі. Наприклад, - продовжував він далі, – зараз ми маємо право голосувати на Європейських парламентських виборах. Все-таки Співдружність розвивається і до того ж швидко. Роль статусу європейського громадянина також повинна зростати. І так, у позитивному розумінні, воно зобов’язує нас спробувати переконати, що ця еволюція має місце з точним збереженням демократичних ідей та принципів” [193, с.293].

Поступово виникали необхідні підстави для соціального зближення населення європейських країн. Співпраця держав-членів ЄС перейшла у 90-х роках на якісно новий рівень. “Кордони стають пористими, майже неважливими, у все більшій кількості важливих сферах прояву незалежності: гроші, ідеї, інформація, ракетна зброя. Отже, концепція абсолютної незалежності давно вже не існує... Модель розділеного суверенітету – частина кістяка нашої країни, починаючи з її народження, – почала застосовуватися на міжнародній сцені в цілому” [197, с.681]. Така модель в історії застосовувалася вперше і потребувала значних доопрацювань. Але її доробка відбувалася безпосередньо на практиці.

Спроби наблизити Європейський Союз до федеративної держави поставили ще одне важливе питання – поліпатриду (багатогромадянства). Якщо Співдружність має означати щось більше, ніж адміністративна зручність, тоді якимось поняття європейського громадянства є необхідним. “Але як європейський громадянин я дійсно маю розуміти, як цей статус впливає та співвідноситься до мого статусу як британського громадянина. Звичайно, він не може повністю його замінити” [193, с.299]. Натомість всі заходи по впровадженню багатогромадянства носили у 90-х роках ХХ ст. більше профілактичний та виховний характер, ніж легітимне введення підданства ЄС. Наприклад, вибори до Європарламенту.

Але діяльність Європейського Суду, де у строго легітимних рамках реалізовано принцип, що закони ЄС вищі за закони держави, вже доводить, що права особи як європейського громадянина могли розглядатися

синонімічними з його чи її правами як громадянина країни-учасниці [193, с.299].

Права та обов'язки громадян країн-членів ЄС на кінець ХХ століття не були до кінця розроблені, представлені та пояснені навіть в проектах. З одного боку. це громадянство створює відчуття єдності, лояльності та відповідальності. А з іншого боку різноманітні аспекти громадянства на національному рівні не будуть автоматично та безконфліктно співіснувати з тими самими аспектами на європейському рівні. Виникає низка питань, на які дати відповідь були не в силі архітектори об'єднаної Європи. Як громадянин повинен співпрацювати з політикою Співдружності, що створена для подолання автономії регіонів за рахунок створення унітарної держави? Як йому ставитися до члена парламенту та члена європейського парламенту, які провадять різну політику щодо, наприклад, прав профспілок? Як він має співпрацювати з національним урядом, який захищає національні інтереси за рахунок спільних інтересів Союзу?

Дати відповіді на ці та інші питання можна було тільки після чіткого сформування концепції поліпатриду. Але такої випрацювано не було. Тому розвиток громадянської європейської свідомості відбувався хаотично і нестабільно. Пересічному громадянину ідея європейського громадянства залишалася незрозумілою, як і більшість питань європейської інтеграції.

Безперечно, співдружність розвивалася і втягувала громадян у процес створення єдиної європейської спільноти. Це свідчить, на думку Хітера, про появу нового багаторівневого розуміння громадянства. Ідентичність, права та обов'язки, пов'язані ним з громадянством, виражалися через зростаючий комплекс спільних інституцій ЄС, держав, національних та міжнаціональних добровільних асоціацій, регіонів та об'єднань регіонів. Новий порядок міг включати держави та людей, які мали певний спільний досвід та інтелектуальні традиції, і, разом з тим, свої відмінності.

Як показує І.Семененко, користуючись даними "Євробарометра", думки щодо європейської інтеграції рядових громадян і національних еліт

істотно відрізняються. Позитивно оцінюють членство їх країни в ЄС лише половина пересічних громадян і переважна більшість еліти. Співвідношення становить 48% до 94% [102, с.26].

Така кількість прихильників інтеграційних процесів показує, що феномен європейської свідомості був неспроможний замінити собою національну ідентичність мешканців континенту, що переживала кризові явища. Європейська свідомість на кінець ХХ ст., на думку науковців, “існувала лише в формі так званого “дозволяючого консенсусу”, “тобто внутрішньої згоди не перешкоджати активно процесам політичного і економічного зближення” [102, с.27]. Далі І.Семененко наводить результати опитування, згідно якого частка європейців, що співвідносять себе з географічною спільнотою (регіон, місцевість), яка не співпадає з кордонами країни, перевищує 90% [102, с.27].

У другій половині двадцятого сторіччя ми бачимо в розвитку самосвідомості європейських народів два протилежних за спрямованістю процеси.

Перший – це процес інтеграції, що зближує економіку, політику та соціальну сферу європейських країн і змушує мешканців “думати про себе менш як про німців, чи греків, чи фінів, а більше як про “європейців” [221, с.32].

Другий – це процес “етнічної мобілізації” або “етнічного відродження”, що виник у Європі в 60–70-х роках ХХ сторіччя. “Процес етнічної мобілізації полягає в значному підвищенні ролі етнічності в суспільних процесах, відродженні інтересу до етнічної культури, мови, звичаїв, традицій, способу життя на фоні посилюваної інтернаціоналізації економічного і соціально-політичного буття, глобалізації людської діяльності” [76, с.4].

Новим джерелом нестабільності для Західної Європи стали зміни у пострадянському просторі, пов’язані зі спалахом націоналізму. Такий стан справ викликав особливу тривогу в багатонаціональних країнах (Великій Британії, Бельгії, Іспанії, Франції), які непокоїлися, що приклад колишніх

соціалістичних країн та республік призведе до спалаху сепаратистських настроїв та ускладнить політичну ситуацію в самих західноєвропейських країнах [67, с.67].

На кінець ХХ ст. виявилася справжня дилема: в який бік еволюціонує самоусвідомлення мешканців Західної Європи – до наддержавного рівня ЄС чи до регіонального рівня окремих етносів?

Показовими в цьому плані є загальні парламентські вибори у Великій Британії 1997 року. (Детальніше вибори 1997 року висвітлені у Розділі 3. – О.Н.) Консерватори, які стояли на засадах міцної національної держави і охорони британського суверенітету як від внутрішніх посягань, так і зовнішнього втручання, зазнали разючої поразки. Від Уельсу та Шотландії не було жодного депутата-консерватора. Лейбористська партія, що висловлювалася за міцніші зв'язки і тісну співпрацю з Європейським Союзом та виступала за надання більшої автономії етнічним регіонам, здобула переконливу перемогу. Так само впевнено лейбористи перемогли на наступних британських виборах. Звернімо увагу, що лейбористи у своїй програмі охопили обидва зазначені процеси еволюціонування самоідентифікації населення – до панєвропейського та етнічного рівнів – і отримали відповідний відгук виборців: дві перемоги поспіль.

Окрім трьох основних загальнобританських партій – Консервативної, Лейбористської та Ліберально-демократичної – у парламенті 7% місць взяли інші партії. З-поміж них регіональні партії Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії. Шотландська національна партія, яка виступала за повну незалежність Шотландії, отримала тут 22% голосів, а за Уельську “Плейд Кімрі”, котра домагалася широкої автономії регіону, проголосувала десята частина виборців [87, с. 75].

У травні 1996 року відбулися вибори до Ольстерського форуму. 15% голосів набрала радикально налаштована націоналістична партія “Шинн Фейн” (у перекладі з гельської – “Ми самі” або “Лише ми”), що тісно

пов'язана з Ірландською республіканською армією [76, с.6]. Це у півтора рази більше порівняно з 1992 роком.

Кінець ХХ століття ознаменувався у Великій Британії передачею ряду повноважень на місця, що ще більше підсилило регіональну самоідентифікацію. За результатами референдуму 11 вересня 1997 року 74% шотландців висловилися на користь створення місцевого парламенту. Уельс теж здобув свій законодавчий орган локального характеру [42, с.53]. В травні 1998 року мешканці столиці на референдумі підтримали відновлення Ради Великого Лондону, ліквідованої в 1986 році [147, с.7].

Зміщення самоідентифікації від національно-державного рівня до більш дрібного етнічного є цілком органічним процесом у відповідь на глобалізацію й інтеграцію. Процеси об'єднання почали розмивати межі національної ідентичності та суверенітету. Тому ідентичність частково змістилася на нижчий рівень. До того ж цьому сприяла регіональна політика ЄС. У Великій Британії уряд Ентоні Блера, працюючи в цьому напрямку, взяв курс на децентралізацію влади і передачу низки владних повноважень на місця.

Традиційний культ нації, національно-державний патріотизм поступово відступає перед ідеєю спільності та різноманітності європейської цивілізації. При цьому усвідомлення спільної належності до Європи – європейська свідомість – не скасовує попередніх її рівнів самоусвідомлення, а, навпаки, підсилює їх.

Таким чином, наприкінці ХХ ст. в самоідентифікації мешканців Великої Британії відбулися помітні зміни у порівнянні з попередніми роками. Характерною є описана в статті дуальність самоусвідомлення. Ідентифікація відбувалася під впливом європейських інтеграційних та етномобілізаційних процесів. Ці два фактори, впливаючи одночасно, підсилювалися за рахунок зв'язків між ними. Етнічний рух використовував панєвропеїзм для отримання більшої автономії і розширення кола повноважень в рамках регіональних програм та реалізації принципу субсидіарності. А прихильники тісної

європейської інтеграції здобували підтримку різних етнічних груп за рахунок політики регіоналізму.

Субсидіарність є особливо важливим пунктом зазначеного дуалізму, що в її подальшому розвитку дає можливість поєднання в громадській свідомості її європейського компонента з національними відмінностями та конкуренцією.

Результатом цих процесів стала сформована багаторівнева свідомість британців, де самоідентифікація громадян можлива на трьох рівнях – етнічно-регіональному, національно-державному та загальноєвропейському.

Питання національного суверенітету є продовженням національної ідентичності. Розуміння суверенітету Великобританією є відмінним від того ж поняття по інший бік Ла-Маншу. Поняття британського суверенітету теж формувалось під тиском імперії, а пізніше – імперської спадщини.

“Тягар білої людини” залишив відбиток на всіх поколіннях британців. Економічний суверенітет – це лише та його частка, котрою можна поступитись під тиском глобалізації. Але суверенітет політичний, фінансовий, судовий, культурний – все те, що становить національну гордість британців, повинно бути керованим лише з Лондону і формуватись виключно народом Великобританії.

Британське розуміння національного суверенітету гальмувало участь країни в об’єднавчих процесах. Усталена упередженість британців до будь-якого зовнішнього втручання у справи їхньої держави породжувала і живила євроскептицизм у британських політиків і рядових громадян. На початку 90-х при владі ще залишалась когорта політиків, зрощених на ідеях тетчеризму, котрі чи не найважливішим своїм завданням вбачали вберегти Батьківщину від втрати бодай невеликої частки суверенітету, права самостійно приймати будь-які рішення, не орієнтуючись на Брюссель.

Джордж Сміт визнає, що Британія створювала більші труднощі, ніж будь-хто інший за всі роки перебування в Європейському Співтоваристві у питаннях прийняття того, що здавалося її партнерам невинними

твердженнями цілей, тоді як з іншого боку, вона має найкращі результати введення законів ЄС, якщо вони були прийняті в Брюсселі. І пояснює це особливою недовірою британців до “пустих загальних декларацій”, що “вони сприймають обіцянки більш серйозно, тому вони хочуть бути обережними в тому, що вони підписують” [242, с.159].

Незалежність у розумінні британців залишається відмінною від уявлень континентальної Європи. Укладання низки єдиних незмінних норм, виконання яких державою контролюється з-за меж її кордонів, не притаманне британському сприйняттю незалежності країни. “Акцент, що ставиться класичною теорією на “державну незалежність”, може призвести навіть досвідчених спостерігачів до заперечення в ім’я теорії, реальності гнучкості та різноманітності. Певним чином, ця схильність особливо чітко виражена стосовно ЄС,” – пише Г.Хау [197, с.681]. “Так зване абсолютистське визначення незалежності, підтримане, наприклад, Енохом Пауелом чи Пітером Шором, коли обговорювалося питання членства в ЄС та пізніше, має у собі незвично небританський відтінок”, – стверджує він. Це не зовсім по-британськи затверджувати, “не допускаючи змін, набір конституційних положень (законів) чи принципів (будь то незалежність держави, королівська прерогатива чи недоторканність імперії) та безкомпромісно захищати їх. Набагато більш природним є дати їм можливість розвиватись спонтанно у відповідь на швидкозмінні потреби та умови.” [197, с.680]. Але, насправді, якраз Велика Британія і чинила опір становленню взаємин між європейськими державами на основі “швидкозмінних потреб та умов” об’єднанавчих процесів.

Щоб запобігти підпорядкованості ЄС, Великобританія велику роль відвела принципу субсидіарності – розподілу прав та функцій між органами влади, від локальних до наднаціональних, з урахуванням необхідного їм рівня повноважень для виконання своєї роботи. Але повноваження уряду все одно обмежувалися: частина їх відходила до наднаціонального рівня загальноєвропейських інституцій, а інша частина – до органів місцевого

самоврядування (відродження Ради Великого Лондону, Асамблея в Уелсі, Парламент в Шотландії).

З переходом багатьох повноважень до “третього рівня управління” – ЄС, вважають деякі дослідники, слабшає уряд Великобританії [201, с.171]. Європейський суд, наприклад, отримав досить широкі можливості успішно впливати на судочинство в Великобританії; Європарламент та Рада Міністрів ЄС часто визначають специфічні аспекти внутрішньої політики країни.

Сама ідея субсидіарності знайшла схвалення й у представників Брюсселю, як можливість поступового позбавлення функцій прийняття важливих рішень виключно національних урядів. Службовці Європейської Комісії наполягали, що субсидіарність – це не просто трюк для громадськості. Вони обіцяли шлях, що дасть можливість Комісії пояснювати всі запропоновані закони в термінах субсидіарності. Це означало, хоча й туманно, передачу втілення європейського законодавства національним адміністраціям [234, с.22]. Але це була ще одна завуальована акція Брюсселю по концентрації влади в своїх руках, оскільки Сполучене Королівство вносило в розуміння субсидіарності значення прийняття рішень на найнижчому можливому рівні, а службовці ЄС намагалися підмінити його повноваженнями у реалізації та контролі за виконанням рішень на найнижчому рівні.

Питання рівня підпорядкованості деяких аспектів національного життя викликало непорозуміння в субординації органів влади та гармонізації законодавчої бази. Якщо визнавати місце наднаціонального рівня управління, то цим порушується принцип вищості парламенту, котрий полягає в тому, що немає вищої влади у Великої Британії, ніж парламент [183, с.407]. При визнанні за будь-якими європейськими інституціями права приймати рішення, що є обов’язковими для виконання всіма державами-членами ЄС, фактично порушується багатовікова традиція збереження британського національного суверенітету.

Наведемо слова Денніса Томсона, які хоч і різко, але влучно описують ситуацію та побоювання британців: “Це означає, що Співтовариство... має

силу приймати закони, які впливають на громадян держав-учасниць,... та в майбутньому зможе видавати рішення, які будуть негайно зв'язувати всіх людей, що перебувають під юрисдикцією країн-членів” [197, с.683]. Верховенство прямо застосовуваного кодексу закону Співтовариства, нової законодавчої влади, актам якої було надано статус вищого закону у всіх країнах-учасницях Співтовариства, було й справді “революційним”. Але на початок 90-х років це вже не має розглядатися як щось нове й неординарне. Адже вже до цього часу постійно зростав вплив законодавчої діяльності органів Співтовариства, включаючи діяльність Європейського суду по введенню в дію тих чи інших норм, обов’язкових для всіх країн-учасниць.

Отже, це “новий законний порядок”, про який говорив Європейський суд та приєднання до якого впливає з нашого доступу до Римського договору, підтверджує себе на практиці. За образним порівнянням Деннінга “як приплив: він тече в устя річок та вверх по річкам. Його не можна стримати. Парламент постановив, що Договір з цього часу стане частиною нашого закону” [197, с.683]. Цікавим є той факт, що лорд Деннінг вбачав цей процес тільки в тих сферах, де був спільний “Європейський елемент”. Він припускав існування певного кола питань, що торкались тільки Британії, і він мав на це всі підстави. Найвищий рівень підняття закону Співтовариства визначається у Договорах, але це завжди є предметом непередбачених поштовхів до найбільш високого весняного припливу, які трапляються час від часу. Саме ця непередбаченість щодо критичних рівнів припливів підказала президентові Європейського Союзу Жаку Делору запропонувати поняття “додатковості” в наше мислення. Ідея встановлення обмежень використання влади на різних рівнях, зрозуміло, не є новою концепцією для законодавств федеральних та унітарних держав. Поняття “додатковості” є вирішальним моментом, котрий було необхідно представити на розгляд для набагато більш детального аналізу в установах Співтовариства, вважав Хау. Міністр закордонних справ Великобританії Дуглас Херд влучно висловив це в Абердині, сказавши, що Співтовариство буде ефективно працювати лише якщо матиме керовану

програму, обмежену тими питаннями, котрі потребують від країн-членів спільних дій [197, с.684]. Додатковість, відповідно, сприяла демократизації Співтовариства, і легко вводилася в практичну діяльність.

Суверенітет у свідомості громадян Великобританії перетворився на символ з багатьма атрибутами: парламент, судочинство, система освіти, фунт стерлінгів і тому подібне. Все це посіло місце єдиного і неподільного гаранту їх психічної рівноваги та стабільності. Саме через взаємопов'язаність та неподільність описані стереотипи руйнуються надзвичайно болісно і повільно. Лише нагальні економічні та політичні потреби крок за кроком відвойовували у масовій свідомості місце для розуміння необхідності об'єднання з іншими державами.

Оскільки громадяни Великобританії не хотіли віддавати прерогативу прийняття рішень, обов'язкових для виконання всіма країнами ЄС до Брюсселю, то, прагнучи подальшої згуртованості населення, великі сподівання було покладено на участь населення у формуванні “третього рівня” влади. Розрахунок був цілком зрозумілим. Коли люди брали участь у формуванні тієї чи іншої інституції і у такий спосіб визнавали свою причетність до неї, повинні визнавати і прийняті нею рішення. Але провідники європейської ідеї наштотхнулися на відмежування більшості населення від політичних процесів формування загальноєвропейської влади.

Результати виборів до Європарламенту 1989 та 1994 року приносили лейбористам, що були в опозиції, дві перемоги поспіль. Результати наведені у Таблицях 2 і 3. [163].

Таблиця 2

Розподіл голосів на виборах до Європарламенту в 1989 та 1994 роках у
Сполученому Королівстві.

Партія	1989 рік	1994 рік
Лейбористи	40%	44%
Консерватори	40%	29%
Ліберал-демократи	6%	17%

Таблиця 3.

Розподіл парламентських місць на виборах до Європарламенту в 1989 та 1994 роках у Сполученому Королівстві.

Партія	1989 рік	1994 рік
Лейбористи	45 56%	62 71%
Консерватори	32 40%	18 21%
Ліберал-демократи	0	2

У 1989 році лейбористи виступили з більш проєвропейською програмою ніж консерватори, очолювані Маргарет Тетчер, яка все сильніше проявляла антиєвропейські настрої. Стефан Джордж результати виборів пояснює саме цим. Вважає, що суспільна свідомість вже еволюціонувала у бік Європи [185, с.72]. Адже на попередніх виборах у 1984 році результати були прямо протилежними 45 місць – консерватори і 32 – лейбористи. Подивившись на вибори 1994 року, ми могли б абсолютно погодитися з С.Джорджем, але перемога на виборах 1999 року (Див. Розділ 3.2.) показує, що рух свідомості громадян не був прямим поступальним рухом у бік європеїзації.

Незначну еволюцію європейського духу британців яскраво бачимо у низькому відсотку виборців, що брали участь у голосуванні. Зокрема, на виборах до Європарламенту брали участь 36% у 1989 і 1994 роках. У 1989 – це виявився найнижчий показник у Європі, у 1994 такий же відсоток у Нідерландів та Португалії. Тоді як середній по Європі 59% і 57% відповідно [163]. Не змінилася ситуація і з приходом лейбористського уряду. У 1999 році абсентеїзм у Великобританії становив 76% [10, с.20]. Тільки кожен третій британець вважає, що їх життя “залежить” від інституцій ЄС, та не більше 15% вважають, що ЄС “знаходиться у зв’язку з людьми” [258, с.46]. Для

багатьох британців Європа залишалась не цілісним, а роз'єднаним континентом.

До того ж усвідомлення приналежності до певної політичної одиниці слабшає і, відповідно, посилюється відчуття етнічної приналежності, культурної окремішності [110, с.41]. Чим тіснішим робиться світ, тим наполегливіше етноси шукають свою нішу в ньому.

Звідси породжується трикутник відносин: ЄС – столиця – регіони. Лише підтримуючи паритетні стосунки між вершинами цього трикутника, можна сподіватись на життєстійкість Єдиної Європи як політичної та економічної структури.

З огляду на певну рівновагу сил між євроскептиками та євроентузіастами на початок дев'яностих, коли дебатувався Маастрихтський договір, та на кінець дев'яностих, коли точилися дебати по приєднанню до євро, спостерігаємо начебто парадоксальне явище: сили рівні, а інтеграційні процеси просувалися вперед. Пояснення цього парадоксу полягає в поєднанні об'єктивних процесів глобалізації і природного бажання Великобританії не втратити власної національної ідентичності. Постійно загострюючи питання ідентичності та суверенітету підтримувався високий рівень національної свідомості британців. У такий спосіб досягався цілком прийнятний компроміс: національна ідентичність залишалась непорушною, суверенітет перетворювався на зовнішню оболонку держави, через котру шукалися точки дотику з іншими країнами, а Великобританія інтегрувалась у європейський простір.

Останнє десятиліття ХХ століття засвідчило позитивні результати в плані політичної та соціальної інтеграції. Євровиховання за цей період якщо не пододало традиційну відчуженість британців від Європи, то, принаймні, створило базу для визнання європейської ідеї поряд з історично орієнтованим світоглядом.

Великобританія на кінець ХХ ст, особливо після приходу до влади лейбористів на парламентських виборах 1997 року, повернулась обличчям до

Європи, але не виправдала очікувань європейських лідерів швидкої зміни настроїв населення та політичного істеблїшменту на повністю проєвропейські.

Національні традиції залишалися міцними і громадяни Великобританії неохоче вливалися в один великий тигель, який би переплавив усі нації на одну “європейську”. Європа, попри всі спроби єврофілів перетворити її на єдину федеративну державу, сильно відрізняється від Сполучених Штатів Америки, і сплавити разом британців, французів, німців залишилося планами євроентузіастів на третє тисячоліття.

Структуризація європейського населення на кінець ХХ століття продовжувала мати національний фокус зкорельований з європейськими вимогами. Соціальні права разом з цивільними та політичними сформували тріаду, котра фактично стала основою ключової парадигми побудови співіснування націй в Єдиній Європі.

Змальовані стереотипи сприйняття національної ідентичності та суверенітету Великобританії важко ламалися на рівні урядових структур. Ще важче їх видозмінювати у суспільній свідомості пересічного британця. “Але також... не менш доречно розглядати цей процес як поступову згоду всіх задіяних країн на ту більшу незалежність, котра одна може захищати їхні різноманітні та чіткі звичаї і характеристики та їхні національні традиції” [197, с.686]. У даному випадку необхідно враховувати не лише політичну орієнтацію лідера країни та уряду, але й довготривалі традиції, що усталились у масовій свідомості й не могли бути зруйнованими в короткий час.

2.3. Маастрихтський договір: його ратифікація та наслідки для Великої Британії.

12 держав-членів Європейського Співтовариства в лютому 1992 року підписали Договір, котрий отримав свою назву від місця підписання – нідерландського міста Маастрихт. Він передбачав подальшу економічну, валютну та політичну інтеграцію.

Маастрихтський договір [259] складався з об'єднаних положень, що представляли саму формацію “Європейський Союз” та цілого комплексу поправок до існуючих договорів (Римського, Вугілля та Сталі, як того вимагав Єдиний Європейський Акт 1986 року), плюс 16 цілком нових статей (J-S), 33 декларації та 17 протоколів.

Після підписання Договору належало пройти ще довгий, і подекуди важкий шлях його ратифікації національними парламентами, щоб він набув чинності. Процес ратифікації затягнувся у порівнянні з очікуваними термінами, а подекуди ставив під загрозу взагалі існування Європейського Союзу як групи 12 (на той час) країн Західної Європи, що йшли шляхом економічної та політичної інтеграції.

Велика Британія вступила в еру 90-х достатньо обмеженою у власних ресурсах, порівняно з іншими країнами ЄС. На період ратифікації Маастрихтського договору у Великій Британії були найгірші економічні показники зі всіх країн ЄС. В 1990-91 роках об'єм ВВП знизився на 2,2%, а в 1991-92 році – ще на 1%. В той же час Італія демонструвала в 1990-91 роках темпи приросту ВВП 1,4%, Франція – 1,2%, Німеччина – 2,9%. Важке становище Великої Британії по багатьох параметрах економічного і соціального життя демонструє Книга, що вийшла у вересні 1992 року, “Європа в цифрах” [240, с.38], де підкреслювалися і такі показники як старіння нації, недостатність освіти молодого покоління тощо.

На 1992-93 економісти прогнозували у Великій Британії зростання ВВП на 1,3%, [20, с.28-29] але це не могло допомогти Джону Мейджору переконати парламент в доцільності ЄС, оскільки на час ратифікації договору ситуація

залишалася надзвичайно складною так як Велика Британія увійшла в кризу дещо раніше інших європейських країн разом із США і Канадою.

У Великобританії ратифікація договору нашттовхнулася на значні труднощі й неприйняття як багатьма членами парламенту, так і значною частиною населення Великобританії. Особливо загострювалися протиріччя на таких позиціях Маастрихтських угод як:

- питання європейського та національного громадянства;
- Економічний та Валютний Союз;
- прикордонний контроль та контроль над еміграцією;
- впровадження спільної зовнішньої політики та політики безпеки;
- збільшення централізації в управлінні ЄС;
- заснування Фонду Економічного та Соціального згуртування;
- спільна сільськогосподарська політика.

Питання ратифікації Маастрихтського договору Великобританією повинно бути розглянуте в наступних трьох площинах. По-перше, це в сфері зовнішньої політики Великобританії і діяльності її уряду на міжнародній арені. По-друге, у зв'язку з внутрішньою політикою Великобританії, діяльності політичних партій та виборчих процесів. І нарешті, з позиції бізнесу та споживачів, їх економічних успіхів та проблем і рівня добробуту рядових громадян.

Більшість в уряді Джона Мейджора були прибічниками напрямку інтеграції – після Маастрихтських переговорів вважали, за словами прем'єр міністра після заключної зустрічі, що угода була “геймом, сетом та матчем для Британії”, і що ратифікація цієї угоди була в інтересах Британії. Оскільки вони ставили питання так, як сформулював його Хау: “чи суверенність залежить від нашої спроможності створювати закони в цьому національному парламенті, чи від нашого вміння зробити максимальним наш вплив як нації у світі?” [211, с.470-471]. Надаючи перевагу побудові нових стосунків, де вплив нації у світі визначалася новими реаліями міждержавної співпраці, прибічники об'єднавчих процесів вважали за необхідне розширити поле діяльності

Сполученого Королівства за рахунок участі в економічній, політичній та соціальній інтеграції.

Той факт, що товарам, людям, послугам та капіталам надалася можливість циркулювати по всій території географічного району, на долю котрого припадає близько четвертини продукції світової економіки, означає для ЄС гігантський крок вперед. З ломкою європейських бар'єрів стала реальнішою ідея створення єдиного ринку, що містилася в Римському договорі 1957 року.

Загалом ця програма пропагувалася як рецепт економічного росту. Європейська промисловість в цілому стояла перед серйозною проблемою падіння своєї конкурентоспроможності на міжнародних ринках, що особливо помітно в порівнянні з новими країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, що стали на шлях індустріалізації, котрі все активніше проникають на ринок ЄС. Цей факт був одним із тих, що згуртував всі європейські країни, оскільки їм потрібно було разом протистояти зовнішній загрозі.

Побудова єдиного ринку розглядалася як панацея від відставання. Навіть Великобританія, займаючи обережну позицію стосовно європейського будівництва, визнавала цей незаперечний факт. І Джон Мейджор оголосив створення єдиного ринку головним пріоритетом Великобританії в ході президентства в ЄС (1992 рік).

В рамках стратегії, націленої на просування шляхом все глибшої інтеграції, уряди та законодавчі органи європейських країн, підписанням Маастрихтського договору, отримали перемогу, поставивши інтереси всього Співтовариства вище національних інтересів, і створили потужний трамплін, що був покликаний допомогти ЄС подолати економічні та політичні виклики 90-х рр.

Проте, завдячуючи вписаному в рамки створення єдиного ринку процесу гармонізації правил та законів, що торкаються товарів, торгівлі, переміщення людей, ЄС твердо встав на шлях наднаціональності. Ні Єдиний Європейський Акт, ні Маастрихт не є планом створення федеральної

європейської держави. Однак, країни-члени змушені були визнати, що відмова від суверенітету у важливих областях, котрі колись вважались прерогативою окремих держав, а також об'єднання ресурсів та повноважень є неминучими для всіх учасників союзу.

Це було, у принципі, зрозуміло ще на стадії підготовки Маастрихтського договору. Варто лише було звернути увагу на Єдиний Європейський Акт. Маастрихтський договір, так само як і Єдиний Європейський Акт, підписаний свого часу Маргарет Тетчер, став важливим кроком на шляху подальшого поглиблення європейської інтеграції, і неминуче пов'язаний з обмеженням британського суверенітету. Тож годі було й сподіватись на швидке прийняття Маастрихтських угод такою країною як Великобританія.

Шок від політики Тетчер все ще лунав по всій Британії. Тетчеризм вимивав з системи європейську соціальну згоду, поступово американізуючи економіку. Посилював напруженість в сфері участі Великобританії в Європейському Союзі.

Британці очевидно були роздратовані деякими аспектами членства в ЄС. Деякі скептики висловлювали незадоволення Маастрихтським договором, котрий вони вважали планом створення Сполучених Штатів Європи. Страх перед єдиною валютою посилювався після того, як британський фунт стерлінгів був виключений в 1992 році з європейського механізму обмінних курсів.

Наступним каменем спотикання у стосунках Великої Британії та ЄС, а відповідно і в ратифікації Маастрихтського договору, була соціальна політика. Подолавши тиск Брюсселя та столиць країн-членів ЄС, Великобританія так і не підписала Соціальну главу договору. Наступник Тетчер Джон Мейджор також вказував на шкідливість для Великобританії приєднатись до Соціальної хартії ЄС, котра проголошувала єдині норми трудових угод та соціального забезпечення для всіх членів ЄС. Він застерігав, що всі здобутки консервативних урядів можуть бути втрачені, якщо Хартія почне діяти у Великобританії.

В 90-і рр. Велика Британія вступила під знаком політики тетчеризму. Маргарет Тетчер у 80-х сформувала парадигму боротьби проти валютного та політичного союзу, а відповідно і подальшої інтеграції Європи. Уявлення Тетчер про Європу висловлені нею в останні роки правління (1988 року) у Бюггській промові. Тут британський прем'єр висловила своє бачення ідеальної Європи, яка повинна відповідати, на її думку, п'яти ознакам:

1. Добровільна й активна співпраця між державами-членами, незалежними та суверенними, - кращий спосіб побудувати успішне суспільство.
2. Політика співтовариства повинна мати справу з проблемами поточного дня й вирішувати їх практично.
3. Політика співтовариства повинна заохочувати підприємливість.
4. Європа не повинна бути протекціоністською.
5. Воєнна безпека Європи повинна бути абсолютною та досягатися з допомогою НАТО [95, с.105].

Маргарет Тетчер, виборюючи для Сполученого Королівства достатній рівень свободи дій, як того вимагала англо-саксонська модель економіки, на відміну від континентальної європейської моделі, виступала проти валютного союзу, соціальної хартії, спільної сільськогосподарської політики. За це консервативна партія Великої Британії отримала імідж антиєвропейської сили.

Підсилила цей імідж залізна леді ще принциповою позицією проти об'єднання Німеччини, вважаючи, що це призведе до втілення реваншистських настроїв німців у Європі, і єдина Німеччина своєю економічною міццю підкорить Європу.

В 1990 р. під час дублінської зустрічі М.Тетчер заявила, що європейська інтеграція зайшла надто далеко: єдиний ринок, переговори по ГАТТ, об'єднання Німеччини. Якщо до цього додати ще й політичний союз, то Європа за це дорого заплатить. Така жорстка позиція Тетчер викликала опозицію в її власному кабінеті. В опозиції виявився і її майбутній правонаступник Джон Мейджор (як і його попередник на посту міністра

фінансів Лоусон). Мейджор наполягав на вступі Великої Британії до ЄВС. Він мав активну підтримку ділових кіл Сполученого Королівства.

Наближалася чергова партійна конференція. Щоб не допустити розколу партійної організації, М.Тетчер змушена була піти на деякі жертви з її боку. За 4 дні до партійної конференції, 5 жовтня 1990 р. було оголошено про вступ Великої Британії до ЄВС.

8 країн Співдружності приєдналися до валютного обмінного механізму з самого початку, але одній з них, Італії, було дозволено прийняти широкий 6% -ний валютний коридор замість вузького валютного коридору в 2%. Іспанія приєдналася до валютного обмінного механізму у червні 1989 році, Велика Британія у жовтні 1990 та Португалія у квітні 1992, кожна з них з 6% коридором. Італія перейшла до вузького коридору у січні 1990, але вона повністю залишила ЄВС разом з Великою Британією під час кризи обмінних курсів у вересні 1992 [203, с.7]. Маргарет Тетчер була, безумовно, далекоглядним політики, розуміючи, що її країна ще не готова до підтримання обмінних механізмів.

Створення єдиного ринку означало масову вищу мобільність капіталу й слабший контроль за його переміщенням. Велика Британія показала, що для цього достатньо економічної інтеграції, а фінансова, політична, соціальна її складові, тим паче федералізація Європи, є непотрібними. Захист обмінних курсів валют потребуватиме координації в межах європейської фінансової зони, яку можна отримати без негайного грошового союзу. Залишення достатньої свободи для національних банків та урядів, відповідно до британської позиції, залишало поле для об'єднавчих процесів і не робило їх примусовими. Позиція Сполученого Королівства тут є цілком зрозумілою, адже окрім економічної неготовності країни до тіснішої інтеграції, була відсутня готовність психологічна. Широка свобода дій, частково, могла дати вільний простір для поступової конвергенції фінансової політики, частково, це було корисно для подолання шоків, хоча до того часу, як була досягнута

більша гнучкість [141, с.671]. Але на такий перехід Європа не відводила стільки часу, як було необхідно для Великої Британії.

Взамін цієї поступки британський прем'єр вирішила взяти реванш на зустрічі голів урядів держав-членів ЄЕС у Римі того ж року. Готуючись до Римської конференції 14 грудня 1990 року, Велика Британія переслідувала свої європейські інтереси, хоча відкрито заявляла, що не бачила необхідності в її проведенні. Перш за все, це ідея чіткого дотримання правил гри, навіть коли це відчутний федералізм. Коли країни порушують рішення Європейського Суду, Європейська Комісія повинна змусити країни до цього. Наступною ідеєю було дотримання принципу субсидіарності. Вимагала встановити контроль Європейського Парламенту за витратами ЄС. Не заперечувала офіційно Велика Британія і проти політичної та військової інтеграції, але в межах збереження функцій захисту Європи з НАТО та ЗЄС. Також наполягала на тіснішій взаємодії ЄЕС та ЗЄС і зауважувала, що штаб-квартира ЗЄС могла б бути перенесеною з Лондона до Брюсселя [271, с.24]. Маргарет Тетчер у відповідь на вступ Великої Британії до Європейської Валютної Системи заблокувала правом вето пропозицію про встановлення точних термінів переходу Європейської Валютної Системи до Європейського Валютного Союзу та виступила з вимогою реформи спільної сільськогосподарської політики. Позиція Тетчер не була схвалена парламентом, але у відповідь на питання, чи зміниться коли-небудь її точка зору, прем'єр відповіла: "Ні, ні і ще раз ні!" [95, с.107].

Така негнучка політика М.Тетчер спричинила проти неї парламентську атаку, здійснену Хау, Лоусоном, Хітом та Хезелтайном. Окрім звинувачень у надто твердій політиці щодо європейського питання, Тетчер отримала звинувачення в авторитаризмі в управлінні своєю партією. Як сказав один міністр: "Вже не приймається те, що добре для М.Тетчер, як те, що добре для всієї партії Торі" [137, с.31].

Хезелтайн, йдучи проти М.Тетчер у парламенті, набирал очки перед виборами партійного лідера Торі, де він був реальним претендентом. А

перебування на посаді прем'єра М.Тетчер і надалі ставило Велику Британію в незручне становище на міжнародній арені. Ізоляція Тетчер могла обернутися ізоляцією Британії [245, с.15]. Сили консерваторів були розділені, але в першому турі виборів “залізна леді” набрала більше голосів. Хоча всім було зрозуміло, що у разі перемоги Маргарет Тетчер на виборах партію очікує небувалий розкол. А партія, яка втратила єдність, неминуче мала програти парламентські вибори. Щоб не потерпіти поразки від лейбористів, Тетчер змусила М.Тетчер відмовитися від претензій на посаду голови партії та висунути свого наступника Джона Мейджора.

Боротьба Тетчер проти Європи призвела до падіння самої “Залізної Леді”. Дж.Мейджор зайняв набагато приязнішу позицію до Європи, ніж його попередниця. У лідерів континентальних країн з'явилися сподівання, що з новим британським прем'єром буде легше домовлятися з питань європейського будівництва.

Перше, що зробив Мейджор, – це налагодив стосунки з об'єднаною Німеччиною. Він заявив, що вирішив співпрацювати з Гельмутом Колем, німецьким канцлером, настільки добре, наскільки погано це робила його попередниця [133, с.16]. Під час візиту до Бонна в березні 1991 року Джон Мейджор заявив про намір “повернути Британію у серце Європи” [95, с.108]. Мейджор висловив підтримку Гельмуту Колю стосовно занепокоєності майбутнім країн Центральної та Східної Європи і погодився з тим, що в перспективі вони можуть стати членами ЄЕС. Також разом з канцлером Колем він схвалив переговори по ГАТТ про підтримку вільної торгівлі.

З приходом до влади Дж.Мейджора європейські лідери сподівалися на налагодження стосунків з Британією. Вони згодні були повірити, що Мейджор не лише “син Тетчер”. Заяви про налагодження співпраці з Гельмутом Колем та декілька спільних вечерь Дж.Мейджора та Жака Делора й схожість їх у тому, що це були люди, які “самі себе зробили”, давали підстави для цього [156, с.39]. Особисті стосунки з двома головними будівничими об'єднаної Європи – це ті кроки, на які ніколи не могла піти Маргарет Тетчер.

Але ейфорія швидко проходить, коли вона не має справжнього історично, економічно та політично обумовленого підґрунтя для втілення задекларованих ідей. Особливо багато суперечок знову виникло в соціальних питаннях, де не змогли зійтися принципи англосаксонської та континентальної моделей економіки. “Коли торкаються соціального питання, це звучить благородно! В дійсності потрібно вести мову “про проблему ліквідації робочих місць”. Тоді я не думаю, щоб це поняття викликало б такий же відгук серед суспільної думки європейських країн. Дванадцять країн співдружності складають конкуренцію не лише одна одній. Вся Європа змагається зі Сполученими Штатами та Японією і країнами Тихоокеанського регіону. Якщо вирішуючи соціальне питання, ми накладемо на підприємства додаткові витрати, то тим самим збільшимо і додаткову вартість їх продукції. В нашому настільки конкурентоздатному світі, соціальне питання є безпосереднім замахом на конкурентоспроможність Європи. На нашому континенті вже нараховується близько 18 млн. безробітних. Дуже нерозумно погіршувати ситуацію” (з інтерв’ю Д.Мейджора французькій газеті “Фігаро” 28 травня 1993р.) [29, с.55].

Маастрихт дозволив Великобританії проводити і надалі свою політику, залишаючись одночасно у вирі всіх подій у європейському будівництві, й в той же час, максимально дистанціюючись від центра тяжіння, щоб вчасно можна було прореагувати, коли вимоги європейської інтеграції суперечать національним інтересам Великобританії, як то було зроблено з механізмом обмінних курсів.

Великобританія завжди була тією державою-членом, котра найбільше противилася скасуванню прикордонного контролю за пересуванням людей. Доводи ж, наведені її урядом, відносно прості.

Єдиний Європейський Акт 1986 року, заявляє він, не накладав на Великобританію обов’язки скасовувати в себе контроль за пересуванням осіб, що не є громадянами ЄС. Відповідно, Великобританія повинна зберігати, принаймні, мінімальний контроль для того, щоб небажані подорожуючі з

числа осіб, що не є громадянами країн ЄС, не проминули потайки паспортний контроль ЄС в портах та аеропортах.

Суперечка між Комісією ЄС та британським урядом цілком могла закінчитись в Європейському суді. Передача справи до суду приватною особою – скажімо, яким-небудь депутатом Європейського парламенту, що виступає за будівництво федеральної Європи, чи самим звичайним поборником вільного пересування особистості – була цілком вірогідною. Однак наприкінці 1992 – початку 1993 років виник ряд обставин, завдяки чому це питання вирішилося на користь Великобританії.

З часу проведення в Данії та Франції референдумів з питання ратифікації Маастрихтської угоди Брюссель з більшою неохотою став кидати виклик державам-членам з питань, що мали для них принципове значення і тому відстоюваних з неабияким завзяттям. Міністр внутрішніх справ Кеннет Кларк в червні 1992 року попередив своїх колег з країн ЄС, що вчинення на Великобританію тиску з приводу прикордонного контролю може налаштувати британський парламент проти Маастрихтських угод. Аргумент подівав [37, с.26]. Брюссель взагалі став обережнішим у форсуванні інтеграційних процесів.

Після провалу Маастрихтського договору у Данії 2 червня 1992 року Жак Делор сказав Європейському Парламенту, що Європейська Комісія та він як її президент отримав відчутний урок [234, с.22]. Це послаблення дало можливість втілення принципу субсидіарності в розумінні його британським урядом. Щоб протистояти концентрації влади та її бюрократизації у Брюсселі, Мейджор доклав багато зусиль для закладення принципу “субсидіарності”: розмежування повноважень між нижчими та вищими рівнями влади – від локальних до наднаціональних. Але до виникнення серйозних ускладнень з ратифікацією Маастрихтських угод Європейська Комісія більше вважала цей принцип декларативним, і, як вже говорилося раніше, могла відбутися підміна “прийняття рішень” “реалізацією рішень”.

Пішла, звичайно, на поступки і Великобританія: Створення Валютного Союзу та участь у перших двох його стадіях, проведення спільної зовнішньої політики та політики оборони, зміцнення Європарламенту та розширення повноважень Євросуду, впровадження європейського громадянства та розширення сфери прийняття рішень кваліфікованою більшістю в Раді міністрів.

Щоб Маастрихтський договір вступив у силу, європейським урядам довелось докласти неабияких зусиль у мистецтві порозуміння, узгодження своїх інтересів на міжнародній арені та у внутрішньополітичній діяльності. Процеси ратифікації часто корелювалися з подіями в сусідніх державах і не завжди на користь інтеграції. Кабінет Джона Мейджора намагався створити міф про безупинність європейської інтеграції – потягу, в котрий Британія повинна вскочити, щоб залишитися у “серці Європи”. Але в даному випадку потрібно було підходити прагматичніше. Міф провалився з французьким референдумом (перемога 51% проти 40%) та виходом Великобританії з механізму обмінних курсів [191, с.15]. І Великобританія мала реальний шанс випасти з виру інтеграційних процесів.

Та навіть тоді було очевидним, що неправильним і абсурдним є для Дж.Мейджора проголошувати, що його уряд хоче, щоб Британія стала “центром Європи”, так як центральна позиція була узурпована попередніми договорами Францією та Німеччиною, котрі діяли у відповідності з їхніми білатеральними зобов’язаннями [150, с.17]. Велика Британія була необхідною для Європи, але ні Франція, ні Німеччина не могли допустити її до “серця Європи”, по-перше, через її непевність і непослідовність як партнера, а по-друге, через небажання ділити лідерство в виробленні правил гри, за якими далі буде розвиватися Європа.

Багато французьких та німецьких політиків говорили про “Європу двох швидкостей”: якщо Велика Британія чи Данія заблокують Маастрихтський процес, ядро Співтовариства повинно рухатись далі аж до Економічного та

Валютного Союзу. Такі заяви були одночасно і щирими, і просто тактичними [251, с.18].

Якщо б Велика Британія випала з процесу євробудівництва, то решта Європи змушена була б вирішити: або йти далі без Великобританії, або викинути Маастрихтський договір на смітник [261, с.19]. І Європа, як бачимо, була до цього готова.

Тим часом Велика Британія ставала все більш ізольованою її партнерами. Поки Дж.Мейджор, здавалося, перебував у нерішучості щодо Маастрихту, багато французьких та німецьких політиків наприкінці вересня все більше схилилися до Європи двох швидкостей. “Якщо Британія та Данія, - говорили вони, - заблокують Маастрихт, то “внутрішнє ядро” піде вперед, в тому числі до економічного валютного союзу.”[134, с.18]. Перед Бірмінгемським саммітом 16 жовтня 1992 року Дж.Мейджор пообіцяв натиснути на ратифікацію до кінця року, хоча й розумів наскільки це складне завдання.

У парламенті Маастрихтський договір був 21 травня ухвалений палатою громад: 336 голосів – “за” і 92 – “проти”. Лейбористи утрималися від голосування, оскільки було вилучено з основного тексту соціальну главу. Але 22 консерватори та 59 лейбористів прийняли самостійне рішення і голосували проти.

На парламентських виборах у квітні 1992 року всі три політичні партії заявили про свою підтримку договору і намагались не торкатись його обговорення. Політичним партіям потрібно було “тримати обличчя” і виступати перед виборцями єдиною силою, котра має чітку програму і знає як її втілити у життя. Європейської тематики не торкались ні консерватори, ні лейбористи, оскільки обидві партії боялися розколу. Вигідно було піднімати питання Європейського Союзу лише ліберальним демократам, але оскільки їх погляди співпадали з офіційними на той час позиціями двох великих партій, то нічого у виборчому процесі істотно змінитися не могло. В результаті –

закономірна перемога консерваторів і пост прем'єра залишається за Джоном Мейджором – головним двигуном ратифікації маастрихтських угод.

9 квітня 1992 року відбулися вибори до парламенту Сполученого Королівства. Консерватори отримали 336 місць у Палаті громад, лейбористи 271, ліберальні демократи – 20, уельська націоналістична партія “Плайд Камрі” – 4, Шотландська національна партія – 3, інші місця розподілили партії Північної Ірландії. [38, с.2].

На цих виборах лейбористи були налаштовані більше проєвропейськи ніж консерватори, хоча раніше вимагали виходу з ЄС. Відкинули також лейбористи ідеї одностороннього ядерного роззброєння та позбулися соціалістичних закликів.

Лейбористська партія висунула прийнятну для етнічних меншин регіональну програму, що звучала в унісон зі змінами в Європі та прагненнями шотландських і валійських націоналістів мати свої політичні утворення в рамках Європейського Співтовариства. Але саме через прагнення конституційної реформи лейбористи та шотландські націоналісти роздробили голоси виборців, і консерватори отримали 11 місць з 72 можливих від Шотландії.

Після загальних виборів 1992 року Велика Британія у другому півріччі отримала естафету президентства в ЄС [166]. Головування країни в ЄС Джон Мейджор використав більше у внутрішній політиці. Використовуючи європейську риторіку, апелював до парламентарів про ратифікацію Маастрихтського договору. І в той же час, провадив традиційну жорстку політику по відношенню до країн-членів ЄС, чим знову Велика Британія підтвердила своє амплуа “важкого партнера” [166, с.3].

Серйозні політичні перипетії навколо Маастрихту почалися у Великобританії після парламентських виборів. Консервативна партія розкололась на два табори: “євроентузіастів” та “євроскептиків”. Євроентузіастів вів за собою прем'єр, а євроскептиків очолила экс-прем'єр – “залізна леді” Маргарет Тетчер. До речі, перша її реакція на Маастрихт була

позитивною [51, с.63]. Розкол між нею і Мейджором стався пізніше, й ці особисті стосунки зіграли далеко не останню роль в політиці Великобританії.

Особливо загострилась ситуація в уряді після “чорного понеділка” – 16 вересня 1992 року, коли Великобританія була змушена вийти з Європейського механізму обмінних курсів. Вихід пішов на користь британській економіці. У своєму виступі 31 березня в палаті громад з питань фінансів та державних установ міністр фінансів Лемонт сказав, що виведення англійського фунта стерлінгів з структури європейського валютного механізму в середині вересня 1992 року і його фактична девальвація обернулася благом для британських експортних сфер. Наприклад, в машинобудуванні стався 29% ріст реалізації порівняно з 1985 роком, котрий вважається вершиною попереднього економічного буму [52, с.3].

Провал обмінного валютного механізму повернув Британії самостійність у валютній політиці. Щоправда, це розвалило економічну політику уряду. Тим паче після валютного обвалу, який стався в дечому через рух до Маастрихту, це виглядало доволі комічно, як Джон Мейджор говорив радісним євроскептикам у середині партії, що договір – це благо для Великої Британії. Міф про незупинність Європейського Союзу як потягу, до якого Великій Британії потрібно вскочити, щоб залишатися “в серці Європи”, остаточно провалився [191, с.15]. Особливо коли сталася невдача французького референдуму.

Велика Британія, вийшовши з обмінного механізму, першою у Європі пододала економічний спад початку 90-х, знизилась процентні ставки та інфляція, а темпи економічного росту пішли догори. Всі очікували негайної відставки міністра фінансів Лемонта. Але він був виведений з кабінету аж 27 травня 1993 року під час першої реорганізації уряду.

Але ці вдалі кроки дали швидше короткотривалий економічний ефект. Вони ще раз підірвали довіру до Великої Британії партнерів по ЄС і закиди, що Сполучене Королівство не має жодної власної економічної політики [268, с.16], якої б воно дотримувалося і давало можливість довготривалої співпраці.

За останній рік, - писав журнал “Економіст” після виходу Великої Британії з обмінного механізму, - 2/5 американських та японських інвестицій у ЄС були вкладені в Сполучене Королівство. “Економіст” запитав 45 іноземних компаній, котрі мали інвестиції у Великій Британії з 1990 року: чи хотіли б вони, щоб Британія повернулася до механізму обмінних курсів чи залишалася поза ним. З 20 компаній, що відповіли на питання, 18 хотіли б повернення, і 10 з них висловили бажання, щоб це сталося ще до кінця року. Основним їх аргументом була фінансова нестабільність у вільному коливанні фунта [182, с.41].

Песимістичні прогнози, що висловлювалися напередодні входження Сполученого Королівства до обмінного механізму, багато в чому справдилися. Зміст членства в ЕВС для Британії передбачався впродовж короткого періоду (“періоду медового місяця”) як тимчасова розрядка у політиці задоволення потреб, але жорсткі труднощі для компаній, вразливих до заморської конкуренції. В середньостроковій перспективі країні складно подолати кризу й керувати інфляцією, доки економіка Великої Британії не стала пристосованою до всієї економіки ЄЕС, оскільки уряд буде змушений більш різко знижувати кількість грошей в обігу. Та при довгому періоді Британія могла очікувати еру нижчої інфляції та прийнятні для інвесторів і виробників курси валют і набагато кращу стабільність обміну курсів валют. Це довгострокові вигоди, варті того, щоб прикласти зусилля, але вони не були досягнені через відсутність політичної волі й об’єктивні обставини асинхронності циклів економічних коливань Великої Британії та континентальної Європи. Як сказав з цього приводу Хілей, лауреат Нобелівської премії з економіки: “Немає такої речі, як безкоштовний обід” [192, с.301-302]. Велика Британія не змогла подолати тимчасові труднощі, вважаючи це надто великою ціною за подальшу стабільність.

Політика економічного і соціального згуртування після Маастрихту викликала обурення британців, як така, що несе загрозу британській незалежності та набула нового розвитку, оскільки для Великої Британії вона

обертається там, що країна віддає більше ніж отримує. (Додаток 3.) Хоча в співвідношенні до кількості населення видатки до євробюджету становили менший відсоток, ніж відрахування ведучих європейських країн (Додаток II), таке донорство спричинило додатковий бар'єр в формуванні проєвропейських ціннісних установок мешканців Сполученого Королівства, оскільки близька перспектива має набагато сильніший вплив на мотивацію, ніж віддалена мета.

Після виводу британського фунта з обмінного механізму міністр фінансів Норман Лемонт поклав вину на Німеччину і сказав, що британська економічна політика буде переслідувати британські, а не європейські інтереси [268, с.16], що було схвально сприйнято громадянами Сполученого Королівства.

Нормана Лемонта замінив на його посту Кеннет Кларк, представник лівого крила консервативної партії, переконаний євроентузіаст, що займав протягом року пост міністра внутрішніх справ.

Заміна міністра фінансів, виглядала більш ніж логічною і давно очікуваною. Лемонт став перешкодою для Джона Мейджора. Всього лише за декілька іднів до виходу з механізму обмінних курсів він клявся всіма святими, що ніколи, ніколи в житті англійська валюта не буде виключена з системи фіксованого паритету і що питання про її девальвацію не стояло на порядку денному [29, с.49].

Окрім “чорного понеділка” на користь євроскептиків грали результати березневого референдуму в Данії та незначна (у 2%) перемога прихильників договору у Франції. Проведення референдуму у Великобританії було б значним ризиком: “не можна однозначно бути впевненим в результатах. Навіть, якби більшість вагомих політиків зі всіх партій підтримали “так” на референдумі, то націоналісти все-таки мали шанси отримати перемогу” [261, с.19].

В червні 1992 року опитування MORI дало 54% проти Маастрихту, а в жовтні того ж року ця цифра опустилася до 38% [261, с.16]. За такої швидкої

ситуативної зміни настроїв громадян на референдум не могла з впевненістю йти жодна сторона.

І питання по Маастрихту, і питання євро не були в 90-х рр. винесені на референдум (на початку 90-х – консерваторами, в кінці 90-х – лейбористами) через побоювання правлячих партій програти внутрішні вибори, як наслідок провалу референдуму.

Європейські лідери тим часом, бачачи нерішучість британського прем'єра, намагалися стимулювати процес прийняття позитивного рішення щодо Маастрихту в Сполученому Королівстві. Коль сказав, що британське зволікання (з Маастрихтом) – “прикре”, Міттеран – “неприйнятне”, Любер, датський прем'єр-міністр, назвав його “незрозумілим” [244, с.33]. Прагнучи бути “хорошим європейцем”, Джон Мейджор хотів якнайшвидше покінчити з цим питанням. До того ж вибори у Сполучених Штатах закінчилися перемогою Біла Клінтона, з котрим у британського прем'єра не склалися стосунки, як то було у М.Тетчер і Р.Рейгана. Європейський головний бій Дж.Мейджора здобув новий “американський вимір” [215, с.48]. Назад дороги Мейджору не було. Не маючи авторитету по той бік Атлантики, для забезпечення впливу його країни в світі та його особистого значення в державі, прем'єр змушений був докласти максимум зусиль для налагодження стосунків з Європою.

Мейджор і більшість членів кабінету були впевнені, що майбутнє Великобританії міцно пов'язане з ЄС. Але під час правління Тетчер в консервативній партії виросло нове покоління, котре вважало свою партію природним захисником британських інтересів від втручання бюрократів з Брюсселя. Багато хто з правих відкрито обговорювали питання про вихід Британії з ЄС.

Маргарет Тетчер вела жорстку боротьбу з лідером своєї ж (і до того правлячої) партії. Вона згуртувала всіх противників Мейджора і створила не так багаточисельну, як дієву та заповзяту опозицію Маастрихту. Баронеса

Тетчер засідала в палаті лордів, а в палаті громад противники договору сконцентрувались навколо євроскептика У.Кеша.

Єдиний час, коли Маргарет Тетчер підтримувала прем'єра – це були щорічні партійні конференції, на котрих обирався лідер партії на наступний рік, та голосування в парламенті по вотуму довіри уряду. В першому випадку вона бачила небезпеку приходу до влади в партії повних “єврофанатиків”, а в другому – загрозу втрати партією влади в країні. Саме на цьому Джон Мейджор і виграв поєдинок за Маастрихт.

Багато питань внутріпартійної та виборчої боротьби 90-х років у Великобританії можна зрозуміти лише в контексті європейського питання [162, с.473].

Непорозуміння з приводу Маастрихту відбилися розколом не лише на консервативній, але й на лейбористській партії. Ця “європіада” перевернула звичну розстановку сил навколо європейського питання у Великобританії. Консерватори, що вважалися європеїстами, стали противниками Маастрихту, а лейбористська партія, котра до цього висловлювалася проти інтеграції Великобританії до ЄС, перейшла на бік поглиблення європейської інтеграції. Політика тетчеризму змусила профспілки, а відповідно і лейбористську партію звернути увагу на пропаговані ЄС соціальні норми і зокрема Соціальну хартію, проти котрої виступали консерватори.

Але єдності стосовно глибини інтеграції та тактики поводження з ЄС у лейбористів не було. З одного боку лейбористи-члени Європарламенту активно агітували за ратифікацію Маастрихту, а з іншого сформувався жорсткий табір лейбористів-євроскептиків, очолюваний членом парламенту Б.Гоулдом. Боялись також лейбористи і ставити питання ратифікації на всенародний референдум: не від того, що голосування могло дати небажані результати, а того що у ході агітаційної роботи неминуче став би помітним розкол у партії.

Позиція лейбористів була подвійною і через те, що вони знаходились у опозиції до уряду, а Джон Мейджор намагався провести через парламент

Маастрихтський договір. Лейбористи одночасно не могли голосувати проти уряду і за договір. Тому було прийнято рішення утримуватись при голосуванні в другому та третьому читанні.

Лейбористську Ні-кампанію очолили Брайн Гоулд та Тоні Бен, проголосивши, що вони не розділяють платформи “Консерватори для Британії”, що велася Маргарет Тетчер, Норманом Теббітом, Кеннетом Бейкером та Сесілем Паркінсоном.

Лише ліберальні демократи були чітко орієнтовані в питаннях Європейського Союзу. Вони прагнули якомога глибшої інтеграції і створення наднаціональної європейської держави.

Прем'єр ішов на все, щоб ратифікувати Маастрихтський договір. Він був готовий до співпраці з лейбористами, ліберальними демократами, ольстерськими юніоністами – єдиною умовою було лише прихильне ставлення до Маастрихту. Восени 1992 року після згаданих подій він міг піти й на ризик дострокових парламентських виборів.

Євроентузіасти стартували невдало. Дж.Мейджор вирішив копіювати стиль успішної французької кампанії. Афіші кричали: “Так Маастрихту! – означає Мир у Європі: що тоді означає Ні?”, та показували дітей з ямочками на щоках і гаслами: ”Так їхньому майбутньому!” Але опитування громадської думки показали, що електорат обурений примітивізованими гаслами. Результат пізніше вирівнявся і коливався приблизно порівну з перемінною перевагою. Дані за вересень 1992 року показують також можливість переваги і євроентузіастів: 54% голосів “за” та 46% “проти” Маастрихту [246, с.40]. Проте ризикувати прем'єр не став.

Джон Мейджор в фінальному акті чітко розраховував і передбачив ситуацію: розумно ризикуючи, він пов'язав питання ратифікації з вотумом довіри уряду. Розрахунок був точним: в ситуації, коли після вотуму недовіри до влади могли прийти лейбористи, консерватори-євроскептики висловили вотум довіри прем'єру.

23 липня 1993 року під крики схвалення по всій палаті громад міністр закордонних справ оголосив, що він робить останній виступ останніх дебатів по ратифікації Маастрихтської угоди. У промові Дуглас Херд припустив, що бунтівна облога отримає “пам’ятне місце у анналах парламентської історії”, комплімент також означав, що повстання було вже позаду [138, с.56].

Ратифікувавши Маастрихтський договір, Велика Британія зробила свій історичний вибір на “якомога тісніший союз” з Європою. Гельмут Коль – канцлер Німеччини й один із домінуючих європейських політиків говорив про потребу більшої політичної інтеграції як справу “війни і миру” в Європі [149, с.27]. Він цілком однозначно казав про “велику мету, яку спільно мають вони та їх європейські друзі. Ця мета – Сполучені Штати Європи”. Незабаром після підписання Маастрихтського договору, котрий заклав основу ЄВС, Мартін Бангеманн, представник Німеччини в Єврокомісії, сказав: “Федеральній державі немає жодної альтернативи. Європейська уніфікація має виглядати як успішне звершення” [149, с27].

Мейджор перемиг, але які здобув результати? Ця перемога коштувала для консервативної партії розгромної поразки на виборах 1997 року. З того часу вже партія не змогла навіть демонструвати перед виборцями свою єдність – настільки її розколов Маастрихтський процес. Партія не змогла вступити у передвиборчу кампанію єдиним фронтом, а розколота політична сила ніколи не може бути привабливою для виборця.

Євроскептики спричинили розкол партії ще під час обговорення договору в Парламенті. Після 24 вересня 1992 року, не дивлячись не наслідки для партії Торі в майбутньому, в “Гардіан” з’явилася стаття, написана Ніколом Будженом, самопроголошеним членом “новобранців” Торі. Вона містила таке саркастичне твердження: “Партія торі залишається найкращою голосуючою силою у парламенті. Дайте їм чітку політику, трохи успіху та відданого лідера і вони проголосують майже за все. Політика цін та доходів, вільного ринку, контролю обміну валют, відміна контролю обміну валют, маастрихти, за чи проти, монетаризм, за чи проти. Добре пришпорити коняку

торі і вона подолає будь-який паркан” [139, с.151]. Така стаття, написана членом партії показувала глибоку кризу, у якій опинилася правляча сила у Великій Британії, розколовшись через розбіжності у європейському питанні.

Бейкер, Гамбл та Людман охарактеризували ситуацію в консервативній партії наступним чином: “Партія Торі схвильована, злякана, стурбована... Вона, як ігрова конячка, де входить дві людини і крокують – перед не має ніякого відношення до заду”[139, с.153].

Після ратифікації договору керівництво консервативної партії змушене було кинути всі сили на консолідацію партійних лав і згуртування прихильників. Основне завдання делегатів та керівництва торі на 110 щорічній конференції консерваторів в Блекпулі (1993р.) полягало в тому, щоб відновити внутрішню єдність, надати діяльності партії чіткішої спрямованості після 12 місяців складного політичного періоду.

Торі було над чим працювати, адже згідно з опитуваннями влітку 1993 року Дж. Мейджор був найбільш непопулярним прем’єр-міністром. До 14% падав рейтинг згідно опитувань опублікованих 7 липня 1993 року. Для порівняння, найнижчий рейтинг його попередниці Маргарет Тетчер був 23% [138, с.57].

Не дивлячись на те, що Великобританія ратифікувала Маастрихтський договір про подальшу інтеграцію Європейської співдружності, пов’язані з ним проблеми і надалі знаходили чимало противників в таборі консерваторів. І хоча уряд вважав, що це питання вже “вчорашній день”, стара гвардія “євроскептиків-торі” не збиралася повністю відмовлятися від своїх контраргументів. В більшості з 100 проектів резолюцій по європейській та зовнішньополітичній тематиці, що поступила на адресу конференції (всього було представлено 1,2 тис варіантів), висловлювалося різко критичне ставлення до Європейського Союзу, а в 7 містився заклик до проведення референдуму з цього питання. Однак штаб-квартири Торі попіклувалася, щоб в підсумковому проекті слово “Маастрихт” було відсутнім зовсім [18, с.3].

Європейська дискусія на форумі не виявила тих гострих протиріч, що були раніше, і сприяла зміцненню лав консервативної партії, престиж котрої за останній рік на цьому фоні помітно впав. Схваливши діяльність уряду в ході доопрацювання та ратифікації Маастрихтського договору про подальшу інтеграцію Європейського Співтовариства, учасники конференції зійшлись на думці про необхідність протистояти бюрократизації керівних органів Співтовариства, введенню єдиної валютної одиниці, спробам перетворення ЄС в “Сполучені Штати Європи”.

Підписання Маастрихтської угоди співпало з найрізкішим економічним спадом в Західній Європі за попереднє десятиліття. Щоб вважати проект успішним, компанії мали продемонструвати отримання максимальної вигоди з можливостей, що надаються єдиним ринком. Умови для цього були вкрай несприятливі.

В Британії різко збільшилася бідність у 1980-х роках, причому посилювалась вона швидше, ніж в других країнах Західної Європи. Якщо в 1979 році лише 9% населення мало прибуток в два рази нижче середнього по країні, то в 1993 році до цієї категорії належала вже чверть населення [16, с.28]. Вони шукали кого можна звинуватити у всьому цьому, і очевидним цапом-відбувайлом був ЄС.

Єдиний ринок був відкритий для підприємництва саме в той момент, коли темпи розвитку європейської економіки уповільнюються. Січень 1993 року не лише не надав нового імпульсу розвитку економіки, але й співпав зі зростаючим безробіттям, нестабільністю валютних обмінних курсів та незадоволенням широких верств населення. Європейське співтовариство переживало не новий спалах довір'я та творчого початку в своїй діяльності, а досить важкий період розвитку.

Економічні показники основних країн Європи продемонстрували (дані наведені за “Економічним оглядом” підготовленим Організацією економічної співпраці та розвитку) [37, с.28], що гірші всіх вони у Великобританії. Після того, як об'єм ВВП в 1990-1991 роках знизився на 2,2%, а в 1991-1992 роках –

на 1%, то навіть прогнозований на 1993-1994 роки приріст ВВП на 2,4% дозволяв цьому показнику вернутись лише до рівня 1990 року.

Внутрішній ринок Великобританії – лише 55 млн. людей, а розміри єдиного ринку, де британським фірмам потрібно було планувати роботу – 340 млн. споживачів. Зворотний бік медалі – це, звичайно, той факт, що вони зіткнулися з нашествиям конкуруючих фірм з інших країн ЄС, котрі конкурували з ними на рівних. Перепони в правилах торгівлі їх стримувати вже не могли.

Проведені дослідження показали, що майже 45% всіх британських компаній зі штатом понад 10 працівників здійснили конкретні кроки, готуючись до січневого “старту”. Не дивно, що так само вчинила більшість великих компаній, що мають міжнародний або європейський досвід роботи: приблизно дві третини підприємств зі штатом понад 100 осіб. І лише 10% британських компаній вирішили нічого не здійснювати, оскільки вони ведуть роботу лише на внутрішньому ринку [53, с.6].

Для тих, хто вважає, що у Європи повинна бути своя промислова політика, принадність єдиного ринку полягає в тому, що він сам по собі втілює собою таку політику. В об'єднаному ринку, заявляють прихильники цього аргументу, компанії вже не зможуть приховувати свою неефективність за національними кордонами. Будучи вимушеними будувати свою діяльність на європейському ринку, в основі котрого лежить дійсна конкуренція, вони таким чином стають учасниками дарвінівської боротьби за виживання, в результаті котрої на світ з'являються чемпіони в окремо взятих районах, здатні, в свою чергу, поборотися за перемогу з “великими світу цього”.

Зрозуміло, на цьому шляху не вдасться обійтись без втрат. Однак переможців повинно бути принаймні стільки ж, скільки і переможених. Скасування торгових бар'єрів саме по собі дає значний стимул для економічного росту, котрий, теоретично, перетворить у благо будь-яку шкоду промисловості в цілому, котрим обертається підвищення конкуренції.

Затримка із вступом до Європейського Співтовариства та зволікання із ратифікацією Маастрихтського договору також дала можливість британському уряду, спостерігаючи збоку, оцінити міцність нової європейської структури, зважити відповідність членства в ЄЕС до національних інтересів Великої Британії, оцінити переваги та недоліки інтеграції. Але Лондон втратив можливість внести в структуру Європейського Співтовариства на першому етапі його розвитку елементи, що найбільше пасують до структури британського народного господарства [19, с.62]. Це обернулось для Великої Британії помітними ускладненнями стосунків з партнерами по ЄЕС у наступні роки та продовженням відставання в економічному розвитку.

Адаптувавшись до нових умов європейського ринку, Сполучене Королівство в 1985-1993рр. за показниками середнього темпу зростання ВВП майже зрівнялось з іншими членами ЄС - відповідно 2,1 та 2,3% [121, с.279].

Проте, наскільки б переконливим не здався цей аргумент, в короткотерміновій перспективі проти нього обернулися два серйозних докази. По-перше, єдиний ринок почав своє існування на фоні досить різкого економічного спаду. По-друге, ряд базових галузей європейської промисловості наштовхнулися на наслідки ширших структурних змін, що відбулися на сході Європи. Дешеві промислові товари зі сходу хлинули на європейські ринки за демпінговими цінами.

Окрім того, промисловість стала перед обличчям ще жорсткішої конкуренції з боку індустріальних гігантів в особі США та Японії. Така конкуренція робить отримання прибутків ще важчою справою. А звідси випливає скорочення серед обслуговуючого персоналу та керівництва.

Ряд важливих ринків на території Європи виявився не надто зачепленим процесом створення єдиного ринку. Фармацевтична промисловість, як і раніше, повинна була заручитись ухваленням з боку органів охорони здоров'я в кожній з країн ЄС, перед тим, як отримати можливість продавати нові ліки. Авіакомпанії мали обмеження в маршрутах, котрими їм дозволено літати

всередині ЄС. Протекціоністські заходи, вжиті автомобілебудівниками перед Японією, продовжували діяти далі. Сталеливарна індустрія в багатьох країнах ЄС знаходилася під захистом держави та отримувала від неї дотації.

Однак, в кінцевому рахунку, внутрішній ринок для окремих європейських компаній ставав все крупнішим. Державні контракти поступово ставали доступними компаніям з інших держав-членів ЄС, котрі могли поборотися за нього на конкурентній основі. Реакція на це з боку європейської промисловості полягає в тому, що вона ставала все гнучкішою і крупнішою.

Лондон двічі робив крок назустріч Європі в нещасливий час напередодні економічних криз і спадів. Так це сталося в 1973 році (вступ до ЄЕС) та в 1990 році (вступ до Механізму Обмінних Курсів). Після цього в свідомості британців євроінтеграція асоціювалася не з економічним піднесенням, а з кризовими явищами. Ратифікація Маастрихтського договору знову припала на глибоку кризу.

Велика Британія, ратифікувавши Маастрихтський договір, ще не була готова до його практичної реалізації. Тому в уряді Дж.Мейджора раз за разом виникали конфлікти з іншими європейськими країнами, а всередині уряду велика кількість зусиль спрямовувалася на примирення прибічників повної інтеграції та потужного напрямку міждержавної співпраці всередині консервативної партії. Європейська політика Британії при Мейджорі змінилася від такої, що базувалася на напрямкові повної інтеграції при його вступі на посаду, до такої, що в багатьох аспектах тяжіла до міждержавної співпраці. Головним прикладом цієї обмежувальної європейської політики була, наприклад, позиція на зустрічі в Іоанані, у березні 1994 року, де Британія погрожувала заблокувати майбутнє розширення, якщо голосування кваліфікованою більшістю в розширеному Союзі призведе до зменшення сили голосу великих країн. Накладання Британією вето на франко-німецьку пропозицію у червні 1994 року, призначення Люка Денне президентом Єврокомісії було ще одним пересвідченням в цьому. Під час кризи навесні 1996 року, викликаній відмовою Європи від британської яловичини, Велика

Британія на декілька тижнів ввела політику бойкоту в ЄС, котра була спрямована на блокування діяльності ЄС, де це можливо, для того, щоб отримати зняття заборони на поставки британської яловичини.

Найочевиднішим виявом сильної позиції напрямку міждержавного співробітництва в консервативній партії була безкомпромісна позиція під час переговорів на міжурядових конференціях 1996-97 років. Прем'єр-міністр Джон Мейджор проголосив, що він накладе вето на будь-яке подальше розширення голосування більшістю чи будь-яке послаблення національного вето у питаннях ЄС. Говорилося, що не було потреби у глибоких інституційних змінах. При підготовці доповіді реакційної групи переговорів під час власне конференції [211, с.471] позиція Британії була особливо жорсткою. Та часто Британія була в одноосібній меншості. Урядовий офіційний документ по міжурядовій конференції 1996 року "Партнерство націй", опублікований 12 березня 1996 року, містив обмеження щодо повних інтеграційних пропозицій. Лише в спільній зовнішній політиці та політиці безпеки й правах тварин були серйозні інтеграційні пропозиції. Основним напрямком вимог були статус-кво або й зменшення влади Співтовариства, особливо Європейського Суду, який вбачався як такий, що втручався в зону повноважень Парламенту. Офіційний документ містив в собі документи і напрямки міждержавного співробітництва і напрямку повної інтеграції, [211, с.472] і тому можемо сказати, що Велика Британія, чинячи опір уніфікації та повній інтеграції, вже була втягнута в об'єднавчі процеси і змушена була працювати в поставлених умовах.

Динаміка програми внутрішнього ринку, зміни у Східній Європі, об'єднання Німеччини та висновки Маастрихтського самміту, що відбувся у грудні 1991 року, прискорили процес інтеграції ЄС. Хоча Дж.Мейджор не допустив вагомих поступок зі свого боку на Маастрихтській зустрічі, особливо по соціальній політиці та питаннях переходу до запропонованої єдиної грошової одиниці, було досягнуто прогресу в питаннях і спільної політики, й інституційного розвитку. Досягнуті домовленості не були зупинені

труднощами при процесі комплексної ратифікації. Країни-учасниці та інституції ЄС стали ще більш тісно зв'язані між собою.

Таким чином результат Маастрихту ще раз продемонстрував, що діяльність ЄС не призводить до одностороннього переходу повноважень від національних держав до інституцій ЄС таких як Комісія чи Європейський Парламент. У більшій мірі вони вимагають поняття “спільних завдань”, “об'єднання” та системи перевірок та балансувань. Особлива позиція Великої Британії після ратифікації Маастрихтських угод ще раз підтверджує той факт, що ЄС працює більш добровільними методами, необхідність яких історично обумовлена, ніж примусовими засобами [204, с.190]. Консультації, обдумування та переговори були закладені визначальною маркою при прийнятті рішень ЄС, але досягнення компромісів залишалося важкою справою через різнопланові цілі й ціннісні установки країн-учасниць.

Для ефективності такий процес вимагав активного втручання, нового бачення та лідерства. Британії, котра довгий час відігравала мінімальну “почекай і побачиш” роль у розвитку ЄС, та завоювавши репутацію “важкого партнера” на переговорах, потрібно було пройти певний шлях для того, щоб стати ефективним та конструктивним учасником у подіях ЄС [204, с.190]. Їй потрібно було це зробити через вплив політики Союзу на її власні внутрішньополітичні події.

Маастрихт дозволив Великобританії проводити і надалі свою політику, не покидаючи повністю виру подій у європейському будівництві, й в той же час максимально дистанціюючись від центра тяжіння, щоб вчасно можна було прореагувати, коли вимоги європейської інтеграції суперечитимуть національним інтересам Великої Британії, або коли Сполучене Королівство не готове прийняти зміни, як то було зроблено з механізмом обмінних курсів.

РОЗДІЛ 3

Лейбористські уряди і політика Великої Британії щодо європейської інтеграції

3.1. Європейське питання та реформи лейбористського уряду.

Загальні парламентські вибори 1997 року у Великій Британії викликали особливу зацікавленість всієї Європи, бо їх результати були важливими не лише для Великої Британії, а мали значення для європейської та міжнародної політики загалом. Ключовим моментом для європейської історії стало питання позиції Великої Британії щодо Європейського Союзу наприкінці ХХ століття. З урядом, обраним у 1997 році, Сполучене Королівство входило в наступне століття, й увага політиків, журналістів, економістів, вчених була прикута до британських виборів.

Європейське питання було одним з основних на виборах до Парламенту Великої Британії 1997 року. Європа втомилася від постійної війни з консервативним урядом і чекала зміни влади. Нова Лейбористська партія звичайно органічніше вписувалася в європейські тенденції розвитку. Вона не відкидала соціальне законодавство Європи, яке відмовилися приймати Торі. Прийняти закон про мінімальну заробітну плату було для консерваторів зрадою принципів розвитку ринкової економіки, а Тоні Блер заявив про свою готовність зробити цей крок. Так само він погодився відмовитися від британського вето на деякі статті в сфері охорони здоров'я. Але жорстко дотримувався права Британії на вето в області зовнішньої політики, поставивши вище всього національні інтереси Великої Британії.

Європейське питання в даній виборчій кампанії спрацювало виключно на користь лейбористів і в налагодженні стосунків з представниками великого бізнесу. Британський великий капітал був вже достатньо тісно пов'язаний з Європою. Обсяг торгівлі з країнами-членами ЄС для Великої Британії напередодні виборів становив понад 51% всієї торгівлі країни. (Додаток К)

Представникам бізнесу потрібна була чітка позиція уряду щодо Європейського Союзу. Керівництво Торі не могло зайняти чітку виважену позицію через засилля євроскептиків у партії. Лейбористська ж партія не могла бути звинувачена в надлишковому євроскептицизмі (як консерватори), але й не мала недоліку безоглядного єврофільства (на зразок ліберальних демократів). Їх прагматичний європеїзм переконав людей великого бізнесу, що лейбористи реалістично підходять до питання європейської інтеграції та відстоюватимуть інтереси британської економіки в спільному ринку.

Особливістю загальних парламентських виборів 1997 року у Великій Британії було те, що Лейбористська партія отримала перемогу в країні, де економічна ситуація завдяки діяльності їх політичних опонентів була однією з найкращих у Європі.

Економіки Великої Британії та континентальної Європи, як вже було сказано вище, розвивалися асинхронно. Останній перед виборами період економічного зростання у Сполученому Королівстві розпочався 1992 року, на рік раніше, ніж загалом у Європі. Напередодні виборів 1997 року підйом британської економіки продовжувався. Дистанціювання від європейських інтеграційних процесів та більший, ніж у інших європейських країн зв'язок із США, які знаходилися в стадії різкого підйому, ще посилили це явище. Середньорічний темп зростання ВВП за 1993-1997 роки становив 2,8% [122, с.98].

Починаючи з 1993 року (після спаду початку 90-х років) Велика Британія демонструвала стабільне зростання економіки і стала наочним прикладом для тих, хто підтримує модель вільного ринку, як доказ ефективного керівництва. Безробіття в Сполученому Королівстві скоротилися до 9,4% на липень 1994 року. Темпи інфляції становили на той же час 2,6% в рік [13, с.48].

За період перебування при владі торі змогли здійснити реструктуризацію британської економіки, що перетворило Велику Британію із

“хворої людини” Європи на “повноправного члена європейського і світового ансамблю індустріально розвинутих країн” [115, с.125].

Напередодні нових парламентських виборів економічна ситуація у Великій Британії була кращою ніж в багатьох інших країнах Європи. Шостий рік поспіль спостерігалось економічне зростання. Збільшувався ВВП, знижувався рівень безробіття, незначний був рівень інфляції. В квітні 1997 року Національне управління статистики подало свої прогнози зростання ВВП між третім і четвертим кварталом 1996 року і відсоток становив 0,8%, виключаючи видобуток нафти і газу у Північному морі. Безробіття з третього кварталу 1996 року скорочувалося на 60 тисяч щомісячно і становило на лютий 1997 року 6,2% робочої сили. Курс фунта піднявся на 16% відносно кошика валют з літа 1996 року. Випуск заводської продукції зріс на 0,7% за останній рік, а продукція сектору послуг – на 3,6%. Зростання середніх доходів в секторі послуг з середини 1995 року подвоївся, а в промисловості зріс майже на чверть [124, с.62-63]. Безумовно, це свідчить про заслуги консерваторів у керуванні країною за 18 років, що вони безперервно перебували при владі.

Проте перемога дісталася лейбористам. Це стало логічним продовженням розколу в Консервативній партії з приводу європейського питання та непослідовної зовнішньої європейської політики уряду Джона Мейджора. Забезпечивши економічне процвітання й успішне функціонування політико-економічної системи всередині країни, він програв вибори, зігнорувавши зміни в тогочасному світі й не узгодивши дії членів своєї партії з тенденціями міжнародної інтеграції. Це яскравий, хоч надзвичайно болісний для Торі, приклад ролі ЄС і впливу європейського питання на внутрішню ситуацію в країні.

Лейбористська партія Великої Британії підійшла до виборів оновленою. В попередні роки Лейбористська партія була прихильником повного суверенітету британського парламенту, як гаранта збереження їх соціалістичних ідеалів від оточуючого світу [180, с.4]. Завдяки молодому й

динамічному лідерові Тоні Блеру партії вдалося порвати з тим соціалістичним образом, що історично склався в британського виборця. Лейбористи довгий час виступали за планову економіку, націоналізацію промисловості, державне житлове будівництво, високі податки і справедливий розподіл прибутків. Також партія була проти європейської інтеграції, в якій вбачалася загроза британським робітникам.

Соціалістична система провалилася. Впала Берлінська стіна і Східна соціалістична Німеччина була приєднана до ФРН. Блеру потрібно було реформувати партію так, щоб відійти від соціалістичних принципів і здобути нових прихильників, але в той же час на втратити старих, що все ще вірили в ідеали соціальної справедливості соціалістичної системи.

Нові лейбористи відкинули застарілі соціалістичні погляди і їх макроекономічна платформа була фактично ідентична з консервативною. Так само можна сказати і про мікроекономічну програму. Основне гасло лейбористів на виборах 1997 року звучало: “Британія заслуговує на краще”, тобто вони не заперечували, що торі досягли успіхів і економіка розвивається нормально, але пропонували покращити ситуацію, рухаючись у тому ж напрямку приватизації, розвитку індивідуальної ініціативи тощо. У внутрішній політиці лейбористи зупинилися на соціальній сфері, за котру можна легко критикувати будь-яку владу – освіта, охорона здоров’я, підліткова злочинність, наявність молодіжного безробіття. Також пообіцяли не піднімати податок на прибуток.

Напередодні виборів гостро стояло питання приєднання до єдиної європейської валюти. Уряд, сформований партією, що перемогла на виборах 1997 року, мав приймати рішення стосовно приєднання до єдиної валютної зони. Тоні Блер, як і його опонент Джон Меджор, намагався говорити на цю тему якомога менше. Але коли першому це мовчання було вигідне, то останньому – навпаки. Виборці вже знали про розкол в партії торі. Мовчання ж лейбористів створювало враження, що партія всередині не має розбіжностей з даного питання. Хоча, насправді, велика група – близько 50 членів

парламенту – лейбористів чітко заперечувала проти тісної інтеграції з Європою. І не з огляду на загрозу британському суверенітету, як у випадку з торі, а через жорсткі вимоги до бюджету та фінансові критерії відповідності економік членів угоди про єдину валюту [15, с.11].

Фактично ж позиції лідерів двох партій щодо європейської валюти були ідентичними. Обидві партії обіцяли прийняти рішення з цього питання після виборів, бо жодна з них не була готова заявити про одностайне партійне рішення “за” чи “проти”. Активне обговорення валютного питання для кожної партії напередодні виборів означало розкол і неминучу поразку. Щоб зняти з себе необхідність визначитися й чітко сформулювати позицію, яка могла зменшити кількість симпатиків партії, політичні лідери заявили про всенародний референдум з цього питання, який буде проведено після перемоги партії.

Проте традиційні передвиборчі маніфести розкривають позиції партій щодо майбутнього Європи. Маніфест консерваторів практично виключав участь Великої Британії в європейському валютно-фінансовому союзі, що передбачав введення єдиної загальноєвропейської валютної одиниці. [173].

Посилаючись на виступ міністра іноземних справ Великої Британії Малкольма Рікфінда в Бонні та Парижі, автори маніфесту зазначають, що Лондон не допустить, щоб Великобританія стала частиною “федералізованого ЄС”. На думку Торі, Брюсселю потрібно сконцентруватися на посиленні ролі національних парламентів, процесі розширення Європейського Союзу та реформуванні судових структур Союзу. В маніфесті зазначалося, що консервативний уряд і надалі буде стояти на сторожі британських інтересів в Європі та всьому світі [249].

Лейбористи у своєму маніфесті заявили, що після приходу до влади вони проведуть референдум з питання приєднання Сполученого Королівства до європейського валютно-фінансового союзу, а також підтримають розширення Європейського Союзу при одночасному зміцненні спільного та внутрішнього ринків [227].

Ліберальні демократи традиційно виступали за федералізацію Європейського Союзу. Партія послідовно дотримувалася своїх поглядів.

Окрім традиційних трьох великих (Консервативної, Лейбористської та Ліберально-демократичної) і ряду малих партій, у виборчій боротьбі 1997 року брала участь нова політична структура – партія Референдуму. Вона мала вигляд дещо епатажної, оскільки була заснована мільярдером-євроскептиком Джеймсом Голдсмітом і утримувалася повністю ним. Єдиним її завданням було – відстоювання вирішення питання участі Великої Британії в ЄС шляхом референдуму.

Партія набрала лише 3% голосів, жодного місця у парламенті. З приводу її впливу на хід виборів існує декілька думок. В першу чергу, Голдсмита звинувачували, що його партія відібрала голоси у консерваторів, в результаті чого торі позбавилися близько 19 місць у парламенті [194, с.2]. Але якщо проаналізувати еволюцію громадської думки в період між парламентськими виборами 1992-1997 років, то стає зрозумілим, що за партію Референдуму голосували не колишні прихильники правих консерваторів, а лівоцентристські противники консерваторів. І, зазначають дослідники із Оксфордського університетського центру, поява партії референдуму мало вплинула на перерозподіл голосів консерваторів. швидше, на переділ лівоцентристського електорату [194, с.11].

Такий демарш не лишився непоміченим усередині консервативної партії, що вже не була єдиною у думках з європейського питання. Голдсміт ще додав один привід для внутрішнього розколу. Хоча, зазначають автори далі, “крах ілюзій” Консервативної партії був уже передбачений під час виборів до Європарламенту, ще задовго до створення партії Референдуму [194, с.11].

Тоні Блер, лідер Лейбористської партії, став 2 травня 1977 року наймолодшим прем'єр-міністром Великої Британії у ХХ сторіччі, а Консервативна партія отримала найжорстокішу після 1832 року поразку. Нижче в таблиці наведені результати виборів (у порівнянні з результатами попередніх виборів 1992 року) [38, с.3].

Таблиця 4

Партія	Кількість місць у парламенті 1992 року	Кількість місць у парламенті 1997 року
Консервативна	336	165
Лейбористська	271	418
Ліберально-демократична	20	46
Інші	24	30

В процентному вираженні голоси розподілилися наступним чином:

Лейбористська партія – 45%

Консервативна партія – 31%

Ліберально-демократична партія – 17%

Інші – 7%

Середній рівень переходу голосів від консерваторів до лейбористів склав 10,5%, при чому найбільший відсоток переходу голосів був зафіксований серед виборців віком менше 30 років (близько 19%).

Від Уельсу та Шотландії не було обрано жодного депутата-консерватора, а вісім неосновних партій, що представлені у парламенті, – це регіональні партії Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії.

Серед міністрів, які втратили свої місця у парламенті, були Майкл Портілло (міністр оборони) та Малком Ріфкінд (міністр закордонних справ).

Європейські лідери, навіть споріднених по духу з консерваторами партій, з полегшенням зустріли звістку про поразку консерваторів. Вони втомилися від постійного 18-річного напруження в стосунках зі Сполученим Королівством (як за часів правління Маргарет Тетчер, так і Джона Мейджора, який вів “яловичу війну” не гірше своєї попередниці). А на одному з передвиборчих плакатів консерватори зобразили Тоні Блера в образі маленької ляльки на колінах німецького канцлера Гельмута Коля [66]. Такі

втітки, звісно, образили канцлера Німеччини й ще більше зашкодили добрим стосункам Німеччини з урядом Торі.

Президент України Леонід Кучма також привітав новообраного британського прем'єра Тоні Блера з переконливою перемогою лейбористів на парламентських виборах. У телеграмі глави української держави зокрема, говорилося, що “маючи такий кредит довіри британців”, Блер зможе “впевнено реалізувати певний курс як у внутрішній, так і в зовнішній політиці” своєї держави [46, с.6].

Перемога лейбористів на загальних виборах у травні 1997 року означала, що партія з великою парламентською більшістю, котра переважно підтримувала напрямок повної інтеграції, вершитиме європейську політику Британії. Дотримання Лейбористською партією напрямку повної інтеграції було найбільш чітко означене постійним положенням необхідності відігравати “повну та лідируючу роль в Європі”. Очевидне домінування цього напрямку всередині лейбористського уряду затвердило новий напрямок в європейській політиці Британії. Британія вступила до соціального протоколу та підтримала включення розділу по боротьбі проти безробіття. Вона також стала гнучкішою щодо поширення обмеженого голосування більшості у більшій кількості сфер першого блоку питань Маастрихтського договору (єдиного ринку). В той самий час вона зберігала консервативну політичну лінію по відношенню до другого та третього блоків, що базувалася на продовженні уявлень про відігравання важливої ролі держави. Питання спільної зовнішньої політики, політики безпеки й оборони тощо залишалися для Лейбористів особливо пріоритетними в державному регулюванні.

Тоні Блер, як молодий амбітний політик, який досяг значних успіхів у національних межах, хотів, щоб Велика Британія була “лідером” у Європі [149, с.27]. Цю ж ідею він знову висловив напередодні головування Сполученого Королівства в ЄС у першій половині 1998 року. Але чи підходить Європі той напрямок, в якому Лондон може лідирувати й вести за собою?

Після приходу до влади в Німеччині соціал-демократа Герхарда Шрьодера, в уряді Тоні Блера з'явилося сподівання, що звільнене такою одіозною фігурою як Гельмут Коль, який впродовж багатьох років рухав європейську інтеграцію, місце зможе бути захоплене для провідних позицій Великої Британії. Це, зазначає журнал "Economist", були лише мрії [256, с.40], але, справді, Шрьодер запросив Велику Британію до триєдиного Німецько-франко-британського "європейського локомотиву". Та, продовжує далі "Economist", лідируюча роль Великої Британії у Європі буде відкладатися доти, доки буде відкладатися приєднання до єдиної європейської валюти.

Причина, зрозуміло, полягала не у валюті. Неприєднання до першої хвилі євро було лише наслідком тривалої політики Великої Британії, а не причиною неузгодженості з політикою ЄС. Модель розвитку Сполученого Королівства у політиці та економіці значно відрізняється від прийнятих у континентальній Європі. Миттєво змінитися, із зміною лідируючої партії, Велика Британія не могла. А пропонуючи Європі британське лідерство на основі індивідуалізму та англосаксонської економічної моделі, можна бути завчасно впевненим у повному фіаско. "Велика Британія не може вести Європу. Горді розмови Тоні Блера рік тому повністю провалилися. Але він все ще молода та амбіційна людина" [202, с.54].

Консервативна партія після розгрому на виборах змушена була провести перевибори голови і консолідувати ті сили, що залишилися в неї. Також постало питання подальшого вирішення дилеми європейського питання для британських Торі. Спадкоємцем Мейджора на посту лідера партії став не яскраво виражений євроскептик, не єврофіл (як, наприклад, один із претендентів – колишній міністр фінансів, К.Кларк) і не нерішучий центрист, яким був сам Мейджор, а людина класичних для консервативної партії правоцентристських поглядів, достатньо молодий політик Уільям Хейг, якому на той час виповнилося лише 36 років.

В британському політикумі кінця 1990-х років ХХ століття Консервативна партія міцно зайняла нішу скептичного ставлення до

європейської інтеграції, що буде детальніше продемонстровано у Розділі 3.2. на прикладі боротьби з приводу введення єдиної європейської валюти. Така позиція Торі була заздалегідь програшною, оскільки йшла врозріз із тенденціями світового розвитку, що переконливо засвідчили наступні загальні парламентські вибори 2001 року.

Лейбористи провели низку реформ всередині країни, що повинні розглядатися як продовження європейської політики уряду. Прагнення лейбористів, активно підтримуване ліберальними демократами, органічніше вписати Велику Британію в структуру Європейського Союзу дало швидке втілення ідеї про передачу частини повноважень центра на місця. “Регіональна” політика є одним із пріоритетних напрямків діяльності ЄС не лише в плані допомоги “слаборозвиненим” регіонам, а й у формуванні політичної системи ЄС, де будуть активно представлені регіональні владні структури. Це означало, що чим сильніші регіони, тим міцнішою буде позиція країни в ЄС. Для Сполученого Королівства це мало неабияке значення, з огляду на одне із стратегічних завдань нового уряду – забезпечення для Великої Британії лідируючої ролі в процесах європейського будівництва.

Одночасність дебатів по децентралізації влади в Європі та Великій Британії Тоні Блер розглядав як додаткове свідчення подолання ізоляціонізму Сполученого Королівства і, за рахунок цього, посилення його в глобалізованому світі [27, с.231]. Вираз “Європа регіонів” став одним із сталих словосполучень, яким характеризувався континент. Регіони ставали учасниками міжнародної політики.

У Великобританії, як наслідок завойовницької політики Англії в середні віки, склалась досить непроста ситуація. Сполучене Королівство на сьогодні складається з власне Англії, Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії, котрі, в свою чергу, поділяються на 56 графств.

В адміністративному поділі Сполучене Королівство особливо не виділяється на тлі всієї Європи. В етногеографічному ж аспекті Великобританія відзначається компактним проживанням малих націй в

адміністративно оформлених регіонах, що створює сприятливі умови для самоорганізації національних рухів. Коли в Уельсі та Шотландії процес боротьби за етнічні права проходив порівняно цивілізовано і, головне, безкровно, то Північна Ірландія не зупинялася навіть перед такими крайніми засобами як криваві терористичні акти.

Ідея самоврядування в Шотландії обговорювалася з минулого століття, але ніколи боротьба за неї не доходила до крайніх варварських проявів націоналізму. В 1886 році була створена Шотландська асоціація самоврядування, котра лише за період з 1889 по 1913 п'ятнадцять разів ставила питання про самоврядування на розгляд британського парламенту [1, с.24], однак безуспішно. В 1885 році було засновано посаду міністра у справах Шотландії, що входив до складу урядового кабінету. В 1928 році виникла Шотландська національна партія, котра сповідувала ідею національної незалежності. Після Другої світової війни ця партія незмінно має представників поміж британських парламентарів.

В Уельсі, починаючи з ХІХ ст., отримала розповсюдження ідея рівності валійської та англійської мов (ця вимога була формально задоволена британським урядом лише в 1967р.). В 1925 році утворилася націоналістична партія Плайд Кімру. Після Другої світової війни активізувався рух за національну автономію та самоуправління, котрий став невід'ємною часткою політичного життя Уельсу ще з минулого століття.

Далеко не так спокійно прокладав собі шлях радикальний ірландський націоналізм. За час протистояння конфлікт все більше поглиблювався на етнічному та релігійному ґрунті. Основою конфлікту залишалась нація, і є помилковим вважати північноірландський конфлікт суто релігійним.

В даному випадку релігія стала оберегом культурних традицій та носієм національної самосвідомості. Межі релігійні наклались на етнічні кордони. Релігійна сегрегація лише доповнила і чіткіше відображає національне розмежування (ірландці-католики й колоністи-протестанти).

Проблема міжнаціональних взаємин ускладнилася тим, що конституційно Північна Ірландія входить до складу Сполученого Королівства, тоді як географічно та культурологічно вона відрізана від британської території і становить єдине ціле з Ірландією. Мешканці Північної Ірландії є підданими Сполученого Королівства. В той же час Ірландська республіка згідно конституції вважає Північну Ірландію де юре своєю складовою і видає жителям, що населяють провінцію, ірландські паспорти. Серед мешканців, які населяють Північну Ірландію, є ті, хто вважає себе британцем чи ірландцем; інші стверджують, що вони ольстерці.

Ольстер, як одна з ірландських провінцій, значно більший, ніж та її частина, котра має назву Північна Ірландія. При поділі країни сам Ольстер було розшматовано: з дев'яти графств шість утворили Північну Ірландію, а три увійшли до складу Ірландської Вільної Держави.

Лондон особливо жорстоко поведився з Ірландією як внутрішньою колонією. З самого початку колонізації ірландці-католики серією так званих каральних законів були позбавлені всіх основних політичних і громадянських прав. У боротьбі за повернення втрачених прав кристалізувався ірландський визвольний рух. У 1905 році оформилась націоналістична партія Шинн Фейн. А бойовики Ірландської республіканської армії своїми терактами жахали весь світ. Лише з 1968 року їх жертвами стали 3200 осіб [49, с.6].

В останній чверті ХХ століття в Європі розпочався, вже згадуваний процес етнічної мобілізації. У Великобританії почали активніше лунати голоси з вимогами самоврядування для регіонів Сполученого Королівства. В 1977 році урядом Калагена були прийняті закони про референдуми з питань деволюції Шотландії та Уельсу. (Деволюція - передача влади від центрального уряду органам місцевого самоврядування. В сучасній Великобританії цей термін означає передачу влади від єдиного парламенту Сполученого Королівства законодавчим органам Шотландії та Уельсу, і розцінюється як одне з найрадикальніших перетворень у британській історії [145, с.1].) 1 березня 1979 року в Шотландії відбувся перший референдум по деволюції.

Чисельна перевага - 52% "за" і 48% "проти" [50, с.24] - не принесла перемоги прихильникам деволюції, оскільки на підтримку ідеї висловилося лише 32,9% від внесених до списків, тоді як закон передбачав, що необхідно 40%, аби уряд вважав референдум позитивним [47, с.183]. В Уельсі ж ідея деволюції взагалі зазнала нищівної поразки: 80% "проти" і лише 20% "за" [50, с.24].

Ця поразка спричинила падіння уряду Каллагана, прихід до влади консервативної партії під керівництвом пані Тетчер і повний провал на виборах націоналістичних рухів. Усі ці чинники сприяли відкладенню проектів передачі повноважень.

З 1979 до 1997 року 18 років поспіль при владі у Великобританії перебувала Консервативна партія, очолювана спочатку Маргарет Тетчер, а потім її учнем і наступником Джоном Мейджором. Зробивши багато для піднесення міжнародного іміджу Великобританії, покращення соціально-економічної ситуації в країні, консервативні уряди загнали в глухий кут міжетнічну проблему. Регіони Сполученого Королівства мали чи не найменшу свободу порівняно з іншими регіонами Європи [47, с.148-149].

Широка свобода дій парламенту та уряду була можливою не лише завдяки конституційній вищості парламенту, але особливо тому, що постійні реформи протягом століття привели до ситуації, коли населення було слабко пов'язане з локальними структурами, котрі частіше сприймалися як зосередження державних служб, аніж елементи місцевої демократії. Останнім в цій низці реформ був закон 1986 року, що скасував Раду Великого Лондона та ради метрополітальних графств. Останній прем'єр-міністр уряду консерваторів, як і Маргарет Тетчер, чітко висловлювався проти будь-якого надання більшої влади регіонам, що, на його думку, загрожувало розвалом Королівства. У 1991 році уряд Мейджора планував масштабну реформу, яку однак не було проголосовано відразу після того, як вибори до парламенту 1992 року знову віддали перемогу консерваторам [47, с.149]. Таким чином, місцевим владам було залишено функції місцевого планування, підтримки місцевих шляхів, інколи місцевий транспорт, житло і прибирання побутового

сміття; деякі повноваження спільні з радами графств, як-от щодо культурних і спортивних закладів; у метрополітенських зонах – опіка освітою, бібліотеками та соціальною допомогою.

Але сила дії, як відомо, дорівнює силі протидії. Тиск центрального уряду, помножений на загальноєвропейські процеси активізації етнічної мобілізації, породив значний спротив у регіонах Сполученого Королівства (крайнім виразом цього опору була діяльність Ірландської Республіканської армії). Таку ситуацію вміло використав у своїй передвиборчій агітації лідер Лейбористської партії Тоні Блер на загальних парламентських виборах 1997 року. Питання конституційної реформи разом з проблемою європейської інтеграції стали наріжним каменем його передвиборчої платформи.

Напередодні виборів лейбористи розпочали співпрацю з ліберальними демократами в сфері конституційної реформи і створили об'єднані "конституційні комітети", котрі були спрямовані на вироблення узгоджених позицій з основних напрямків реформ.

Одним з основних напрямків перетворень було надання більшої автономії Шотландії та Уельсу, а також основним регіонам самої Англії. Між лейбористами та ліберальними демократами були істотні розходження. Останні ставили за мету "федералізацію Британії". Лейбористи ж ставилися поміркованіше до передачі частини повноважень центру на місця. Загалом такі проекти мали на меті органічніше "вписати" Великобританію в політичну структуру Європейського Союзу, котрий активізував свою регіональну політику.

Пропозицію лейбористів зі створення парламенту в Шотландії Джон Мейджор назвав на початку 90-х "однією з найнебезпечніших, які коли-небудь висувалися перед народом Великої Британії" і заявив, що це неминуче призведе до розпаду Сполученого Королівства. А лейбористи подавали цю ідею, як необхідну умову збереження Сполученого Королівства [3, с.31].

Тоні Блер вловив дух часу, і результати не забарились. На травневих виборах 1997 року лейбористська партія здобула блискучу перемогу: від Уельсу та Шотландії не було жодного депутата-консерватора [38, с.7].

Що стосується електоральної катастрофи, яка спіткала британських торі в Шотландії та Уельсі, то тут слід зазначити й такий аспект як зростання впливу національних партій цих регіонів. Шотландська національна партія, яка виступала за повну незалежність Шотландії, отримала тут 22% голосів, а за валійську “Плейд Кімру”, яка домагається широкої автономії, проголосувала десята частина виборців [87, с.75].

За 11 місяців до цього, 30 травня 1996 року, відбулися вибори до Ольстерського форуму. Дві основні юніоністські (або “пробританські”) партії – Ольстерська юніоністська та Демократична юніоністська – отримали близько 25% і 19% голосів відповідно. В націоналістичній же частині політичного спектру найбільшого успіху досягла Соціал-демократична лейбористська партія (22%), що дотримується доволі поміркованих поглядів. Але абсолютно всі спеціалісти відзначили успіх - близько 15% голосів проти 10% у 1992 році – радикально налаштованої націоналістичної партії “Шинн Фейн”, тісно пов’язаної з Ірландською республіканською армією [76, с.6].

Так прагнення етносів до національного самовизначення і самореалізації зустрілось з регіональною політикою Європейського Союзу та прагненням лейбористів здобути перемогу на парламентських виборах. Внаслідок цього відбулася зміна уряду і перемога "єврофілів" над "євроскептиками" у політичному житті Сполученого Королівства.

Прийшовши до влади, уряд лейбористів почав здійснювати обіцяні реформи. Першочерговими постали завдання, пов’язані з наданням більшої автономії Шотландії та Уельсу й основним англійським регіонам, а також мирне врегулювання конфлікту та поліпшення стосунків центрального уряду з Північною Ірландією.

Доля Асамблеї Уельсу та шотландського парламенту була вирішена у вересні того ж 1997 року. Питання виборних органів для Уельсу й Шотландії

було невіддільним від питання патріотизму, і тому позитивна відповідь на нього була фактично неминучою. До речі, Тоні Блер (котрий сам родом із Шотландії) в агітаційній поїздки по регіону особисто переконував його мешканців відповісти "так" на питання референдуму, апелюючи до національної гордості шотландців.

Консерватори в антидеволюційній пропаганді використали неминучість накладення додаткового податкового тягара зі створенням нових державних органів. Торі провели підрахунки і напередодні шотландського референдуму заявили, що новий парламент обійдеться щорічно кожному платнику податків у суму близько 180 доларів США. А колишній прем'єр-міністр Маргарет Тетчер заявила, що "сепаратизм - ось кінцева мета, до котрої ведуть сьогоднішні висловлювання про деволоцію".

Попри такі категоричні заяви консерваторів, шотландський парламент і Асамблея Уельсу набули не так вже й багато влади. В основному вона обмежена місцевим самоврядуванням, а важливі державні функції, як і раніше, залишились за Вестмінстерським палацом.

Така реформа швидше не розвалює країну, а наближує її до держави федеративного зразка, прикладом якої є Сполучені Штати Америки, Швейцарія чи Німеччина.

Договір "страсної п'ятниці" про початок деволоції у Північній Ірландії укладений у квітні 1998 року давав сподівання, що уряду лейбористів удалося вирішити і проблему Північної Ірландії.

В уряді лейбористів на посаду міністра у справах Північної Ірландії було призначено Марджоні Моулем. Таке рішення віталось міністром іноземних справ Ірландії Діком Стрінгом та лідером Шинн Фейн Джеррі Адамсом, вибраним до Палати громад. Вони не помилились, що процес урегулювання ольстерської кризи зрушить з мертвої точки. Моулем особисто відвідала Ольстер незабаром після її нового призначення і провела консультації з керівництвом Шинн Фейн, а Тоні Блер запросив Адамса до Лондона для відновлення переговорів.

В 1998 році Нобелівською премією миру було нагороджено двох британських парламентарів – Джона Хьюма, лідера Соціал-демократичної лейбористської партії, та Девіда Трімбла, лідера ольстерських юніоністів, за їх зусилля в пошуках мирного вирішення конфлікту в Північній Ірландії.

Результатом цих зусиль стало відновлення самоврядування в Ольстері. 4 грудня 1999 року було проведено перше засідання коаліційного уряду Північної Ірландії, сформованого з представників католиків і протестантів – основних громад краю, що десятиліттями перебували у, здавалося, безвихідному протистоянні. Таким чином після 30 років прямого правління з Лондону Ольстер повертався до самоврядування і демократії.

У грудні 1999 року розпочався офіційний процес передачі влади – початок роботи коаліційного уряду Північної Ірландії. Ірландія відмовилася від претензій на територію Північної Ірландії. Це був безумовний успіх і внутрішньої і зовнішньої політики лейбористського уряду.

Співпраця юніоністів з націоналістами передбачала роззброєння Ірландської Республіканської Армії. Саме через цей пункт у договорі 18 місяців не міг розпочати роботу новий уряд. Питання роззброєння наступного року спричинило розпуск північноірландського законодавчого органу. ІРА не позбавилася свого арсеналу зброї, хоча і перестала його використовувати. Але від неї відкололася частина радикально налаштованих бойовиків Послідовна ІРА (СІРА), яка на початку лютого 2000 року влаштувала терористичний акт в м.Ірвінестон. Цей виклик остаточно підірвав мирний процес у Північній Ірландії. 10 лютого обидві палати британського парламенту схвалили рішення про розпуск законодавчого органу Північної Ірландії. Королева Великої Британії санкціонувала розпуск органів місцевого самоврядування, і з 11 лютого Ольстер знову перейшов під пряме британське управління.

На референдумі в травні 1998 року мешканці Лондона висловилися за прямі вибори мера та окремої асамблеї з 25 членів, котра замінила б скасовану Маргарет Тетчер у 1986 році Раду Великого Лондона. Того ж року, як частина програми поліпшення економічного розвитку регіонів і надання їм більшої

свободи в діяльності та прийнятті рішень, уряд створив 9 Агенцій регіонального розвитку в самій Англії. Територіальні кордони діяльності новостворених агенцій дублюють територіальні кордони регіональних урядових установ. Лондон розглядається як окремий регіон (поза дев'ятьма вищезгаданими) [147, с.7,9].

Ілюстрацією збільшення впливу регіонів на політику Європейського Союзу є регіональний комітет ЄС. До нього входить понад 200 представників регіональних та місцевих влад, як правило, обраних на прямих виборах. Комітет працює в п'ятьох напрямках: освіта, культура, охорона здоров'я, транс-європейські мережі та регіональна політика. Він також, за власним бажанням, діє в інших напрямках і дає Єврокомісії та Раді Європи знати його позицію з питань, котрі перетинаються в розрізі проблем євроінтеграції та інтересів регіонів [196, с.17]. Маргарет Тетчер назвала Комітет Регіонів “ще однією спробою підірвати національний суверенітет знизу” [111, с.410], оскільки він наближував регіони до центру прийняття рішень.

В світлі цих подій стає зрозумілим надання особливої політичної сили інституційним реструктуризаціям. Маніпулювання політичним устроєм може призвести до тривалого й ефективного зменшення етнічного антагонізму. Отже, фокус змістився від традиційних політичних кліше поводження з малими націями до нових схем вивільнення потенціалу міжетнічної підтримки та зменшення конфронтації. Таким чином, шляхом маніпуляцій виборчими системами було зменшено імпульс конфліктності в міжнаціональних стосунках і зроблено крок до зміни самої системи управління.

Вибори 1997 року поклали початок новій європейській політиці Великої Британії, яка сформувалася під впливом розколу у політичній еліті. Консервативна партія, що до цього перебувала при владі вісімнадцять років поспіль і досягла вагомих результатів у створенні соціально-економічного добробуту для мешканців країни, зазнала нищівного розколу. Розподіл на європеїстів та євроскептиків відбувся і в Лейбористській партії, але вона, перебуваючи в опозиції, змогла консолідувати свої сили й не виглядати в очах

виборців роз'єднаною політичною силою. Торі, які на той час очолювали країну заплатили за партійних розкол на ґрунті європейського питання нищівною поразкою на внутрішніх парламентських виборах. Таким чином, питання міжнародної політики безпосередньо вплинуло на внутрішню ситуацію у Великій Британії. Це свідчить про тісний зв'язок європейських об'єднавчих процесів з іншими сферами життя мешканців країн-учасниць ЄС.

Лейбористська партія пройшла оновлення під керівництвом її молодого енергійного та амбітного лідера Тоні Блера, стала краще відповідати потребам часу, ніж її опоненти, й здобула перемогу за умови разючих економічних успіхів консерваторів. Перемога лейбористів була бажаною в Європі та корисною для Сполученого Королівства. Новий уряд зайняв конструктивну позицію щодо європейського будівництва, його політика була гнучкою й, в розумних межах, компромісною у взаєминах з партнерами по ЄС.

Форсування проєвропейського напрямку стримувала антиєвропейська активність Торі, які схвалили цей курс після поразки на виборах 1997 року. Так, у 90-х роках у британському політикумі відбулася зміна ролей в ставленні до європейського питання: проєвропейськи налаштовані консерватори перетворилися на переконаних євроскептиків, антиєвропейські лейбористи еволюціонували до підтримки ідей тісної інтеграції. Проте європейська налаштованість лейбористського уряду не може прирівнюватися до єврофільства ліберальних демократів. Лейбористи залишилися послідовниками і продовжувачами реалізації специфічної британської ідентичності та суверенності, але в новій м'якшій формі, враховуючи зміни світових політичних реалій та нове значення політичного впливу держави, яке базується на активній участі в міжнародних організаціях.

З приходом до влади Лейбористської партії в 1997 році й витісненні монополії на владу Торі стало можливим проведення внутрішньої реформи в країні. До цього, як вважають деякі британські дослідники, в Сполученому Королівстві (а особливо в Північній Ірландії) існував "дефіцит демократії", котрий покривався за рахунок "псевдодемократії", коли все управління

регіонами здійснювалось без підтримки його мешканців [165, с.123-124]. Проводячи конституційну реформу в Сполученому Королівстві, лейбористи не лише досягли певної нормалізації внутрішньополітичного життя країни, але й зміцнили її позиції в Європейському Союзі. В структурах ЄС все більшу роль відіграють малі нації, котрі, маючи навіть сильно обмежені ознаки державності, розраховують на представництво в європейських структурах.

Окрім вищевикладеного, лейбористи шляхом деволюції провели спробу поділу повноважень Парламенту, які під час правління урядів консерваторів вважалися недоторканими. Створено прецедент існування більше ніж одного центру сили в британській політиці. Це не лише органічніше вписало Велику Британію в ЄС та дало можливість використовувати додатково регіони як суб'єкти міжнародної європейської політики, але й створило платформу для подальших реформ наступних урядів спрямованих на тіснішу інтеграцію до Європейського Союзу.

3.2. Прийняття єдиної валюти євро і позиція Великої Британії.

Домінування процесів міжнародної економічної та політичної інтеграції наприкінці ХХ століття визначало напрямки інтернаціоналізації господарського життя, впливало на конкурентоспроможність тієї чи іншої країни на світових ринках та в політичному житті. Міжнародна інтеграція мала неабиякий вплив на визначення пріоритетів та стратегічних інтересів всіх країн і регіонів світу. Кожна країна змушена вивчати цей історичний досвід і спиратися на нього в розробці своїх стратегічних планів.

Європейський Союз наприкінці ХХ ст. був одним із провідних економічних і політичних центрів світу. Він об'єднував п'ятнадцять політично та економічно потужних європейських держав з кількістю населення понад 375 млн.

Одним з визначальних моментів напрямку повної інтеграції у 90-х роках ХХ століття став Економічний і Валютний Союз (ЕВС). Це питання стало одним з ключових, навколо якого розвивалися політичні події євроінтеграції кінця минулого – початку теперішнього століть.

Міністр фінансів Гордон Браун в 1997 році виголосив промову в парламенті, де звернувся до можливості входження Великої Британії до зони євро та окреслив необхідні умови для такого акту: 1) синхронізація циклів економічного розвитку Великої Британії та країн ЄС; підвищення гнучкості британської економіки та її готовність до адаптації в європейських умовах; 3) створення умов для довготривалих інвестицій іноземних компаній у Велику Британію; 4) вплив приєднання до Економічного і Валютного Союзу на конкурентні позиції британського сектору фінансових послуг; 5) вирішення проблем зайнятості населення за допомогою входження країни до єврозони [9, с.70].

За час, що євро перебував в безготівковому обігу названі п'ять тестових точок так і не були досягнуті. Не дивлячись на деяку синхронізацію циклів економічного розвитку, не були подолані розбіжності у питаннях інфляції, пенсійного забезпечення, іпотечного кредитування, іноземного інвестування,

конкурентноздатності сектора фінансових послуг, безробіття [9, с.71-73]. Але Велика Британія провела активну діяльність всередині країни та в зовнішньополітичній сфері, пов'язану з переходом на єдину валюту.

Напередодні введення єдиної європейської валюти євро у Великій Британії дебати навколо ЕВС все ще продовжувалися переважно навколо економічних термінів. Журнал "Economist" наводить слова одного із європейських дипломатів у Лондоні: "Я знаходжу це дивним, що британці все ще дебатують чи ЕВС – це політичний проект. На континенті говорити, що ЕВС є політичним, це трюїзм, тавтологія" [149, с.27].

Згідно встановленого порядку ротації в першій половині 1998 року Велика Британія головувала в ЄС. Так у період підготовки до запровадження єдиної європейської валюти і поглиблення інтеграції, в Євросоюзі головувала країна, що не підтримала прийняття євро. Тоні Блер в інтерв'ю газети "Financial Times" з цього приводу заявив, що його головним пріоритетом під час шестимісячного перебування на посту президента ЄС буде забезпечення успішного старту для ЕВС, "навіть якщо фунт стерлінгів залишиться поза нової єврозони протягом декількох років"[36, с.20]. Напередодні головування Великої Британії в ЄС, під час Люксембургського самміту 12-13 грудня 1997 року, Тоні Блер активно виступив проти створення закритого клубу в Союзі ("Раду євро", куди увійшли 11 країн ЄС і запланували обговорення питань пов'язаних з введенням нової валюти), де працює спільний ринок. Але 11 членів клубу погодилися лише консультуватися з чотирма країнами, що не входять до зони євро було створено [75, с.46].

Тоні Блер та його міністри, не маючи належного досвіду роботи в урядових та міжнародних структурах, запланували надто багато змін пов'язаних з формуванням економічної та соціальної політики на принципах "третього шляху". Тоні Блер висловив впевненість, що в якості президента ЄС зможе використати свої тісні стосунки з президентом США Білом Клінтоном. "Я вважаю, - зазначив Блер, - що Британія повинна бути містком між Європою та США." Визнаючи наявність певного тертя між ЄС та США, Блер заявив, що

він повинен, як президент ЄС повинен відстоювати інтереси Євросоюзу, але робити це “конструктивно”. “Президентство в ЄС дає шанс Великій Британії показати, що ми можемо відігравати конструктивну роль в Європі” [36, с.21-22].

Але політика ЄС формується достатньо повільно, необхідність досягнення великої кількості узгоджень і компромісів. Британія зосередилась на питаннях безробіття, злочинності, наркотиків, захисту оточуючого середовища і базуючись на цій тематиці проведена політична кампанія в середині країни та поза її межами націлена на формування нового іміджу Великої Британії в зміненому ЄС. “Змінюється Європа – змінюється підхід Великої Британії до ЄС”. – одне з гасел лейбористів [45, с.49].

Під час президентства Великої Британії в ЄС було прийнято “Порядок денний 2000” – план дій Європейської Комісії, де було зазначено низку положень вільної торгівлі та ринкової економіки, за які весь час боролось Сполучене Королівство. Ці ж положення внесені Блером і в розгляд під час Кардіфської зустрічі на найвищому рівні у червні 1998 року, де знайшло схвалення нове розуміння соціального захисту через створення умов зайнятості населення, що є свідченням впливу англо-американської моделі економіки та “третього шляху”.

З 1 січня 1999 року, після введення єдиної грошової одиниці євро та створення системи національних банків на чолі з Європейським центральним банком, фактично почався якісно новий етап в історії валютного союзу країн-членів угруповання. Якщо розглядати історію євро в контексті зародження та реалізації ідеї єдиної Європи, виявиться, що європейська цивілізація йшла до єдиної валюти понад півтори тисячі років [56, с.93].

Та, нарешті, вирішальної угоди досягли під час самміту в Маастрихті (лютий 1992 року). Окрім угоди про ЄС та визначення інституційної структури ЕВС, в Маастрихті був узгоджений остаточний точний графік переходу до економічного та валютного союзу, а також затверджені критерії конвергенції – обов’язкові умови вступу до ЕВС. Ратифікація Маастрихтських

угод далеко не у всіх країнах пройшла без ускладнень. Особливо важко цей процес відбувався і у Великобританії. Швидко збільшилася кількість тих, хто виступав проти єдиної валюти. Але валютна інтеграція йшла слідом за економічною та політичною.

Створення спільного ринку вимагало і введення єдиної валюти. "Один ринок - одна валюта" [203, с.9], проте далеко не всі у Сполученому Королівстві з цим погоджувались. У Великій Британії противників введення євро було не менше, ніж прихильників. (Додаток Л.) Неприєднання Сполученого Королівства до зони євро базувалися на твердженнях про загрозу валютному суверенітету країни, економічній невідповідності цього кроку для Великої Британії, неможливості виконання країною критеріїв участі в ЕВС тощо.

Основні критерії участі в ЕВС були прийняті ще в Маастрихті:

- рівень інфляції не повинен перевищувати середній рівень інфляції трьох європейських країн із найнижчою інфляцією більш як на півтора відсотка;
- відсоткові ставки не повинні перевищувати середні ставки трьох країн-членів ЄС з найменшими показниками більш як на 2%;
- обмінний курс валют має бути сталим у діапазоні коливань в існуючому в ЄС механізмі стабілізації обмінних валютних курсів протягом щонайменше двох років;
- рівень державного боргу має становити не більше 60% від ВВП;
- дефіцит державного бюджету не повинен перевищувати 3%.

Велика Британія, вийшовши в 1992 році з механізму обмінних курсів, не відповідала вищевикладеним Маастрихтським критеріям, але з огляду на інші її важливі характеристики, зокрема роль фунта у світовій економіці, їй було дозволено вступити до зони євро, коли вона того забажає. Але у Великій Британії розгорнулася політична боротьба з приводу євро.

Початок цієї боротьби покладено ще до досліджуваного періоду й ґрунтується на описаних в другому розділі уявленнях про британський

суверенітет та особливу ідентичність. Незадовго до того як покинути крісло прем'єра Маргарет Тетчер заявила, що стерлінг є “найбільш потужним вираженням суверенітету, яке країна може мати”[97, с.58].

Її наступник Дж.Мейджор також розумів, що питання євро – це політичний, а не лише економічний аспект міжнародного життя і тому після кризи обмінних курсів запропонував відмовитися від єдиної грошової одиниці на користь спільної валюти. Цю ідею відкинув Балладюр ще під час дискусії по Маастрихту.

Джон Мейджор залишався активним борцем за класичну англо-американську концепцію Європи, як просто великої зони вільної торгівлі. На противагу федералістичній орієнтації Маастрихтського договору. Він вважав за доцільніше втілити ідею “повновагового екію” – спільної грошової одиниці, замість нереального, на його думку, проекту єдиної валюти.

Цю пропозицію він висовував ще під час обговорення Маастрихтського договору в 1990 році, коли був міністром фінансів в уряді М.Тетчер: запропонував ввести грошову одиницю, котра б ходила в Європі поряд з національними валютами. В такому б випадку не потрібно було віддавати валютний суверенітет до наднаціональної установи – Європейського центрального банку [77, с.35-36]. Але напрям повної, в тому числі фінансової, інтеграції перемагав у Європі й було прийнято рішення про введення євро, до якого Сполучене Королівство, за бажанням, могло і не приєднуватися.

Великобританія завжди намагалася триматись осторонь політичної інтеграції і визнавала лише економічну співпрацю. А на думку багатьох британських економістів, функції Європейського Центрального Банку прогнозувалися швидше не як нейтрального незаангажованого арбітра, й передбачалось, що його політика буде визначатися залаштувковою боротьбою між урядами країн, а не обумовлюватися виключно на економічними підрахунками [222, с.481-482]. Не приєднавшись до єврозони Великобританія все ж розпочала активну підготовку до запровадження євро як грошової одиниці ЄС. Незважаючи на політичні декларації про неприєднання до єдиної

валюти, країни, що відмовилися від участі у першій хвилі введення єдиної валюти, перехід до євро використали для наведення порядку в своєму "фінансовому домі"[63, с.6].

Уряд Великобританії витратив чималі гроші на інформування бізнесменів та широких верств населення про введення євро й ті заходи, що будуть прийняті у зв'язку з цим. Наприклад, урядом були випущені спеціальні буклети, в котрих просто і доступно пояснювалися найпростіші питання: що таке Європейський валютний союз і що він значить для Сполученого Королівства, що буде означати введення євро для місцевої влади, що робиться для можливого вступу Великобританії в подальшому до валютного союзу, що вже застосував уряд Великобританії, щоб допомогти адаптуватися населенню до нової валюти тощо [172].

Ще в липні 1997 року, після приходу до влади лейбористської партії, утворив Консультативну бізнес групу (БЕГ), щоб забезпечити зворотний зв'язок між урядом та бізнесменами для практичного і швидкого вирішення питань, котрі виникатимуть у процесі підготовки та впровадження євро. З ініціативи консультантів, що входили в цю групу, та через паралельні зв'язки з громадськістю були вироблені й прийняті такі основні пропозиції. Уряд повинен:

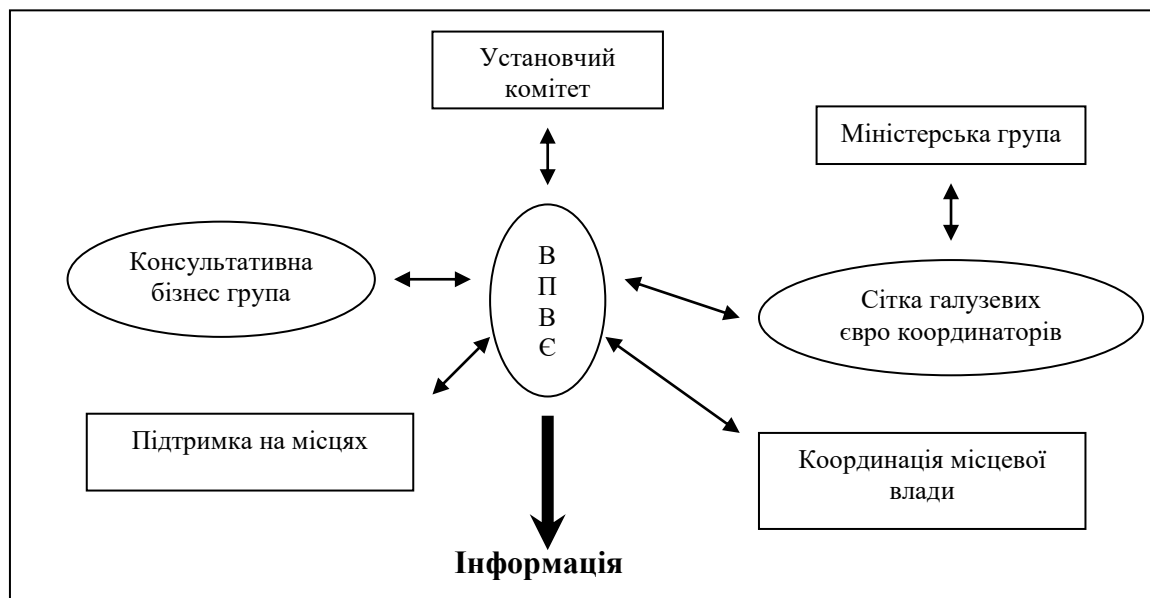
- розширити консультаційну мережу, щоб охопити населення регіонів так само, як і на рівні центру;

- пріоритетним завданням поставити поширення інформації, щоб всі організації Сполученого Королівства мали змогу підготуватися до моменту введення євро;

- передбачити кроки у внутрішній політиці, які допоможуть бізнесу використовувати євро;

- разом з бізнес-сектором здійснити заходи по прогнозуванню та моніторингу використання євро [170, с.2].

У Великобританії була розроблена ціла сітка допоміжних структур, котрі мали полегшити перехід до введення єдиної європейської валюти як бізнесу, так і громадському сектору. Див схему [170, с.8]:

Консультативна бізнес-група забезпечувала всі основні контакти між урядом та представниками бізнесу в практиці адаптації до приходу євро. Членство в ній забезпечувало широке представництво навіть таких організацій пов'язаних з бізнесом, як Конгрес британських тред-юніонів та Асоціації споживачів.

Для нагляду за приготуваннями в громадському секторі уряд створив Міністерську групу, котру очолила Елен Ліддел - економічний секретар Міністерства фінансів. Кожне міністерство уряду призначало свого представника в цій групі. Так само кожне міністерство призначало координатора з питань введення євро та відповідало за власні приготування. Їх представники збиралися разом лише для обміну інформацією та обговорення спільних питань у моментах, де вони перетинаються.

В центрі схеми знаходиться Відділ підготовки та впровадження євро. Він був заснований Міністерством фінансів, щоб забезпечити аналітичну та

адміністративну підтримку названим комітетам і працював як центральне джерело інформації [170, с.4].

Але всі ці приготування торкнулися, у більшості випадків, фахівців. Населення Великої Британії, не дивлячись на всю проведену урядом Блера роботу, було мало обізнане з питанням прийняття єдиної європейської валюти. Красномовно цей факт підтверджує опитування, яке показало, що у Великій Британії найменша кількість респондентів зі всіх країн-членів ЄС, знала назву нової валюти (Додаток М).

Тисячі співробітників Сіті вийшли на свої місця, щоб з четверга (31 грудня) до неділі (3 січня) зустріти перехід Європи на єдину валюту євро. Газети охрестили цей перехід “конверсійним уїк-ендом” [43, с.33].

Майже повним складом заступив на вахту головний гарант надійного функціонування фінансової системи Великобританії – Англійський банк. Адже щоденний оборот на лондонському фінансовому ринку перевищує аналогічний показник Нью-Йорку та Токіо разом узятих.

Одною з основних проблем при підготовці до “конверсійного уїк-енду” був високий рівень взаємозв’язку між різними фінансовими інститутами. Сіті – виключно взаємопов’язаний ринок. Якщо механізм Сіті, в котрому обертається третина світових фінансових засобів, дав би збої, то їх відчули б усі фінансові центри світу.

Перехід на євро міг викликати паніку і в найкрупніших фірмах Великобританії. Щоб не сталось кризи, компанії, котрі мають крупні торгові інтереси на континенті, мали вчасно забезпечити надійну комп’ютерну мережу, котра б гарантувала швидкий перерахунок фінансових операцій у євро. В протилежному випадку, фірми не могли б проводити оплати та виявилися без готівкового капіталу. Компанії, що залежать від швидкого обертання засобів, ризикували опинитися в кризовій ситуації, оскільки кредиторам було теж нелегко адаптуватися до нової грошової одиниці. Підпасти під такий удар могла будь-яка європейська, а не лише британська компанія.

Не обминув перехід на євро і малі та середні компанії Великобританії. Щоб з'ясувати як саме реагували ці компанії на введення нової валюти, було проведено опитування дослідницькою групою MORI разом з газетою "Financial Times" (Дані подаються за [43].) Дослідженням були охоплені 753 фірми з числом працівників більше 10 осіб. "Після року жорстких суперечок між політиками та бізнесменами з приводу входження Європи в єдине поле євро перше незалежне опитування громадської думки виявило: більша частина британських компаній вважає, що рано чи пізно, але вступити в цей союз (валютний - О.Н.) доведеться", – вважають автори дослідження. 26% компаній переконані, що Великобританія повинна перейти на євро як можна швидше, точніше, до закінчення повноваження парламенту нинішнього скликання – до 2002 року. 37% висловили думку, що це повинно відбутися після наступних загальних виборів. І лише 14 відсотків заявили, що цього не потрібно робити ніколи. Не визначилось 14 відсотків опитаних [43].

Найактивнішими прихильниками переходу на єдину європейську валюту, окрім вже згаданих крупних компаній, виявились фірми Шотландії. Цей регіон єдиний у Сполученому Королівстві, де переважна більшість бізнесменів вважають, що приєднання до валютного союзу добре відобразиться на британській економіці. Така позиція зовсім не виглядає незрозумілою і легко пояснюється популярністю автономістських ідей в цій частині Сполученого Королівства. Подібні настрої передбачалися ще результатами голосування на загальних парламентських виборах 1997 року.

Як свідчать результати опитування, більшість британських бізнесменів погано орієнтовані як про кроки ЄС по створенню єдиної європейської валюти, так і про спроби уряду Сполученого Королівства підготувати країну до євро. Лише 8 % сказали, що дуже добре інформовані про євро, 33 % - "задовільно", 44 % - "незадовільно", 15 % - зовсім неінформовані. Понад 75 відсотків респондентів повідомили, що не здійснили жодних практичних кроків по підготовці до роботи з євро. Почали готуватись до цього 22 % учасників опитування [43].

Але, незалежно від різниці в думках щодо євро, більшість бізнесменів переконані, що вони будуть “регулярно” використовувати грошові знаки єдиної європейської валюти в 2010 році.

Конфедерація британської промисловості заявила, що дані дослідження лише підтверджують висновки її власного опитування, котре свідчить, що 72 % бізнесменів хочуть бути в єдиній європейській валютній сім’ї [43].

Одночасно активізувалися противники приєднання Великобританії до єдиної євровалюти: ними створено загальнонаціональний рух.

З поміж найтвердіших противників вступу в валютний союз – консерватори, що знаходилися в опозиції. Їх непокоїло, що потужний Брюссель буде диктувати Лондону, що потрібно робити у власному домі. Вони всі виховані в дусі тетчеризму і змиритись із думкою, що Брюссель буде нав'язувати свою політику Лондону, для них було неприпустимим.

19 травня 1998 року лідер консерваторів Вільям Хейг виступив перед слухачами європейської бізнес-школи в Італії. Як він і розраховував, ця промова за кордоном потрапила на перші шпальти британських газет. В своєму виступі Хейг показав себе як глибокого антиєвропеїста: він довго і просторо описував всі небезпеки європейської інтеграції; сказав, що введення єдиної валюти може порушити громадський спокій тощо. Проти нього традиційно виступив Майкл Хезелтайн та ряд торі, які підтримали Хезелтайна: Кеннет Кларк – колишній міністр, Пітер Темпл-Моріс – член Парламенту [195, с.38].

У вересні 1998 року напередодні щорічної конференції Консервативної партії всі члени партії отримали листи, у яких нагадувалося, що лідер партії та тіньовий кабінет вирішили стати в опозицію до британського входження в зону євро [233, с.42].

На думку євроскептиків, британські фірми, банки та суспільство в цілому незрівнянно краще захищені існуючими домовленостями національних центральних банківських, котрі були дійсно ефективними та дієвими під час минулих банківських кризових ситуацій. При виникненні банківської кризи у

будь-який час, фінансові ринки були впевнені, що банк Англії надасть можливість і шляхи її витримати. Але якщо банківська криза розгорнеться у будь-якій країні-учасниці ЄВС чи по всьому ЄВС, немає впевненості, що національний центральний банк та ЄЦБ можуть і що не можуть зробити, якою інформацією вони володіють, якої вони не мають, і залишаються сумніви, що фінансові ринки мали б достатньо підґрунтя для впевненості в тому, що системна криза буде попереджена [173, с.44]. Така обережна політика знову відтісняла Сполучене Королівство від епіцентру європейських інтеграційних процесів.

Великобританія знову повторила ситуацію післявоєнних років, коли вона не стала в авангарді європейської інтеграції і пізніше змушена була пристосовуватися до умов, котрі запровадили інші країни без її участі. Подібним чином Великобританія відмовилась і від участі в формуванні Європейської валютної системи.

Європейський Центральний Банк (ЄЦБ) є центральною частиною ЄВС. Він виконує функції центрального банку для всієї системи ЄВС та буде єдиним емітентом нової європейської валюти - євро.

Рада керівників ЄЦБ визначає майбутню загальну спрямованість політики, а відповідальність за її виконання несуть центральні банки. Керівництво різних центральних банків, зрозуміло, має розбіжності у поглядах на ступінь децентралізації. Але ці розбіжності обмежені єдиною відсотковою ставкою. А це означає, як писав американський журнал "Ньюсвік", що одна з найфундаментальніших цін, ціна грошей, буде однією для всього спільного європейського ринку [210, с.103].

Великі переваги єдиної валюти в тому, що вона знижує витрати на інформацію та угоди й створює широкий валютний блок, котрий буде рівноцінний долару. Євроентузіаста впевнені, що євро зможе бути резервною валютою. Необхідність валютного союзу, на їх думку, спричинить завершення руху до повнокровного спільного ринку, такого, який існує в Сполучених Штатах. "Євро - це найкращий страховий поліс в нашому розпорядженні

проти неотрайбалізму, повернення до націоналізації економічної політики в Європі, протекціонізму, недолугої податкової політики та змін обмінних курсів незалежно від основних показників", - говорить Норберт Вальтер, головний економіст "Дойче банк" у Франкфурті [114, с.73]. І все ж є занепокоєння відносно шкоди, пов'язаної з відмовою від інструмента здійснення обмінних курсів.

Встановлюючи строгі межі для бюджету, боргу та інфляції в країнах - членах ЄС, ЄВС радикально змінила спосіб життя Європи. Це змушує змінити "європейську соціальну модель", як її назвав Ширак: поєднання соціальних витрат, захисного трудового законодавства та сильної ролі уряду як наймача, акціонера, регулятора, що надає соціальні послуги від телекомунікацій до охорони здоров'я та освіти. Це також змінює спосіб функціонування бізнесу в Європі, посиливши конкуренцію. Але хоча заплановані зміни поступаються за глибиною тим, що були проведені у Великобританії в еру Тетчер, багато європейців непокояться, що врешті решт все це приведе до поєднання німецької фінансової дисципліни та англійського вільного ринку. Таким чином, виникає прірва між політичною та діловою елітою Європи і широкими верствами стривожених людей, котрі бачать, що дорога до ЄВС сповнена парадоксами: прагнучи більшої інтегрованості, говорять її опоненти, Європа відкидає щедрість післявоєнної моделі та приймає регресивну в соціальному плані "англосаксонську модель", близьку до системи США. Зникав цілий світогляд [114, с.72]. За континентальною соціальною моделлю не можна було не шкодувати, але вимоги перспективного розвитку ставили нагальним питанням вирішення проблеми безробіття, соціальних виплат тощо. "Рівень безробіття в ЄС становив 10% - це близько 16,8 млн. людей – більше ніж населення Нідерландів не мали роботи,- зазначав один з європейських лідерів, австрійський канцлер Віктор Кліма, - тому робота повинна бути в центрі європейської політики» [250, с.29]. Але континентальна Європа і Велика Британія мали абсолютно різні погляди на вирішення проблеми безробіття. І якщо на початку 90-х років країни "європейського ядра"

безапеляційно відкидали англосаксонську модель, як неприйнятну для них, то в кінці зазначеного періоду напрацювання вільного ринку знадобилися для європейського будівництва.

Жорстка дисципліна вводилася в фінансовій сфері. Якщо обмінні курси країни не відповідають курсам всередині союзу, то країну чекає болісна і досить не вигідна для неї операція, щоб привести внутрішні ціни у відповідність до тих, що діють в союзі. Великобританія випробувала це на собі, вступивши до Європейської валютної системи в листопаді 1990 року, а потім вийшовши з механізму обмінних ставок у зв'язку з його кризою в 1992 році. Але цей епізод допоміг їй зламати інфляційні очікування.

Коли вартість фунта стерлінгів у 1998 році знову була майже на вершині свого циклу відносно марки, Велика Британія вважала за краще почекати зі вступом до ЄВС. Хоча її фінансовий стан був одним з кращих в ЄС, це політичне рішення відклалося до наступних виборів. Тим часом Великобританія може узгодити свою політику з політикою ЄЦБ. Сигналом для ринку, що фунт досяг рівноваги з євро, стане момент, коли процентні ставки в Англії опустяться до їх рівня на континенті.

Після того, як країни будуть знаходитись у валютному союзі достатньо довго, зарплата, ціни та відсоткові ставки пристосуються до єдиного рівня. Під час кризи механізму обмінних ставок новачкам, подібним до Великобританії, довелося вийти з нього, боячись потрясінь. Але досвід країн Бенілюксу та Австрії був зовсім іншим. Не дивлячись на асиметричний шок об'єднання в спільну економіку, ці дрібніші країни змогли зберегти паритети своїх валют тим, що продовжували керувати своєю валютною політикою з допомогою платіжного балансу.

Економісти вважають, що повинен пройти “період псевдоконвергенції – перетин в певній точці рівнів банкової відсоткової ставки” Британії та європейських держав. Окрім того, темпи інфляції у Сполученому Королівстві, як правило, вищі, ніж, наприклад, у Німеччині. В процесі підготовки до вступу в валютний союз Британія, вважає Лондон, повинна скоротити цей рівень,

привести даний показник у відповідність до німецького. В іншому випадку британська економіка буде програвати в конкурентноздатності Німеччині та іншим європейським державам [43, с.37].

Прем'єр міністр Тоні Блер, сам будучи прихильником євро, поспішив зупинити найбільш прудких єврофілів, в тому числі в кабінеті лейбористів. Він виступив за входження до валютно-економічного союзу ЄС, але уряд, як підкреслив прем'єр, не збирається робити поспішних кроків та проведе референдум з цього питання лише після 2002 року. Таким чином, британські компанії знову були поставлені в незручне становище, через невизначеність моменту приєднання до "зони євро".

В лютому 1999 року Тоні Блер представив у Палаті громад 60-сторінковий "національний план перебудови", згідно котрого лейбористи сподіваються вводити Британію в єврозону, в котрому говорилося, що приблизно на початку 2004-го Британія вже зможе стати частиною Європейського валютного союзу.

З огляду на історію взаємин Великобританії та ЄС це здається нереальним, але якщо порівняти опитування початку 1999 року з даними 1996 року, то пересування точок на графіку працює швидше на оптимістів, ніж на песимістів. На початок 1999 року послідовних противників вступу Британії в єврозону було 24% (в 1996 таких було 33%); за ті ж три роки чисельність твердої підтримки зросла з 10% до 17%. Але головне, що майже 50% електорату віднесли себе до тих, "кого можна переконати". Те ж опитування показало, що сім з десяти британців вважають, що вони або їх діти вступлять в зону євро протягом наступного десятиліття [41, с.10].

Незважаючи на те, що табір британських євроскептиків відомий потужними, правда в минулому, політичними фігурами, доповнений групою дуже багатих людей (а проєвробізнес неохоче спонсорував кампанію підтримки), Блер наполегливо прокладає шлях в євро-Європу.

Центральна преса країни в перші місяці після введення євро поділилась начебто порівну. П'ять з них підтримали Блера ("Mirror", "Express", "Daily

Star”, “Independent”, “Financial Times”), та п’ять склали табір скептиків (“Sun”, “Mail”, “Times”, “Telegraph”, “Guardian”). Однак у скептиків значно більше читачів щодня, ніж у єврофілів. В боротьбі євроентузіастів та євроскептиків засоби масової інформації відігравали і продовжують відігравати особливу роль, оскільки саме через них формується суспільне сприйняття чи, навпаки, відторгнення ідеї все більшого зближення в рамках Європейського Союзу. Достатньо важко уряду Тоні Блера переконати пересічного британця в тому, що йому необхідна євро і потрібно передати частину повноважень у валютній політиці від національного банку до Центрального Європейського Банку, коли преса євроскептиків пише, що ЄЦБ настільки ж далекий від людей, як був двір Людовіка XVI від французького народу напередодні революції [169, с.25]. І антирекламна кампанія євроскептиків досягала певних результатів, формуючи громадську думку мешканців Великої Британії. (Додаток Н.)

Хоча Блеру важко було узгоджувати свою спрямованість до єдиної валюти з раціональним скептицизмом відносно успіхів євро, між тим все ж таки не забув згадати, що Британія приєднається лише до “успішного євро”. Це означає, що лейбористи зарезервували собі шлях для гарного відступу, і на проведення референдуму підуть лише при стовідсотковій впевненості у перемозі.

Така ремарка зовсім не сподобалась британському бізнесу, особливо малому й прихильному до євро. Справа в тому, що Блер після впровадження євро виступив не стільки за приєднання до єврозони, скільки за необхідність почати термінову підготовку до нього. А ця підготовка до євро коштує як для малого бізнесу чималі гроші.

Торі, головні опоненти євро-Британії, звинуватили Тоні Блера в тому, що розгортаючи процес тотальної підготовки, він позбавив країну можливості вибору та створює умови примусового вступу до єврозони.

Протистояння лейбористів і консерваторів з питання введення євро знайшло своє відображення у виборах до Європарламенту, що відбулися 10-13 червня 1999 року.

На початку 1999 року у середині консервативної партії відбувся розкол спричинений ставленням до євро. Б.Доннеллі та Д.Стівенс – представники торі в Європарламенті у 1994-1999 роках в березні 1999 року започаткували нову консервативну партію – “Проєвропейську консервативну партію”. Ці діячі рішуче заперечили позицію лідера консерваторів У.Хейга в питанні протидії введенню нової європейської валюти. Тому в січні 1999 року покинули лави консервативної партії, щоб створити свою власну, розраховуючи у червні на голоси консервативних виборців, що прихильно ставляться до євро.

Газета антиєвропейського табору “Guardian” напередодні виборів до Європарламенту зазначала, що згідно опитувань, нова консервативна партія зможе отримати 11% голосів британських виборців, що забезпечить їй місце у Європарламенті [10, с.15].

Партія була створена не з метою розколоти і знищити консерваторів Великої Британії, а навпаки, згуртувати їх навколо нової конструктивнішої позиції лояльного ставлення до євроінтеграції та зокрема введення євро. Під час загальних парламентських виборів 1997 року як консерватори, так і лейбористи виловилися за проведення референдуму з питання приєднання Великої Британії до зони євро, але в партійних програмних документах не вказувалася конкретна дата такого кроку. Засновники нової партії прагнули проведення такого референдуму вже на початку 2000 року. Вони заявили, що зможуть забрати значну кількість голосів у торі та призвести таким чином до поразки консерваторів на референдумі. Після цього логічним мало постати питання про зміну лідера Консервативної партії, а відповідно й політичного курсу щодо європейської інтеграції. На заміну євроскептику У. Хейгу могли прийти єврофіли, М.Хезлтайн або К.Кларк. Коли у партії мало з’явитися нове проєвропейське керівництво, її лави знову включили б розкольників і

оновлена зміцнена партія мала здобути перемогу на наступних парламентських виборах у Великій Британії.

Але плани Б.Доннеллі та Д.Стівенса не втілилися у життя. У.Хейг на період проведення виборів до Європарламенту знайшов спільну мову з проєвропейським крилом у партії торі К.Кларком та М.Хезлтайном. Заради успішного проходження виборів вони дійшли тимчасового погодження щодо євро. У передвиборчому маніфесті заявлялося про великий ризик приєднання Великої Британії до євро, але не говорилося про те, що цього робити не слід. Кларк та Хезлтайн пообіцяли підтримати кампанію за впровадження євро лише після закінчення виборів до Європарламенту [10, с.16,17].

У всьому іншому консерватори активно повели антиєвропейську політику, і свій передвиборчий маніфест назвали “В Європі, але не керовані Європою” [10, с.17]. Назва цілком відповідала позиції торі та змісту документу, де У.Хейг закликав до боротьби з “повзучим федералізмом” Європейської Комісії та Ради Міністрів, що притримувалися лівої позиції. Консерватори пропонували об’єднатися з іншими правими партіями для побудови “Європи вільного підприємництва”, в якій потрібно стримувати надмірні витрати ЄС, посилити контроль над бюджетом, провести ревізію, і комплекс цих заходів повинен зменшити відрахування Великої Британії до європейського бюджету. Свого часу наприкінці 80-х років ХХ століття успіхів у цій справі досягла британський прем’єр Маргарет Тетчер.

Окрім бюджетної ревізії консерватори пропонували зміцнити принцип субсидіарності, на якому наполягав британський прем’єр під час укладання Маастрихтської Угоди. На кінець 90-х років звернення до принципу субсидіарності в даному контексті означав зменшення повноважень Європейського Суду як наднаціонального органу ЄС.

Проєвропейська консервативна партія власного маніфесту не опублікувала, але за її авторства побачила світ політична листівка, в якій виборців закликали проголосувати на виборах до Європарламенту за кандидатуру торі. А текст листівки містив питання: “Ви є більшим

прибічником Кларка – консерватора або Хейга – консерватора?” [10, с.16] Ця листівка, замість традиційного передвиборчого маніфесту, ще раз достатньо показує, що мета Доннеллі та Стівенса зводилася до зміни керівництва у середині Консервативної партії.

Лейбористи йшли на вибори у традиційному лівому європейському колючі разом з іншими лівоцентристськими партіями. Їх маніфест отримав назву “Лідерство у Європі” [10, с.16]. Документ носив відверто проєвропейський характер. Тоні Блер знову заявив про свою прихильність євро, але зазначив, що утримається від введення єдиної валюти у 1999 році. Долю євро у Великій Британії повинен вирішити референдум. Також лейбористи висловилися за демократизацію інституцій ЄС, що мають стати відкритішими у своїй діяльності. Але така м’яка критика ні до чого не зобов’язувала і до жодних наслідків у інституційній реформу привести не могла, з огляду на загальний проєвропейський тон лейбористів.

Позиція ліберальних демократів залишилася без змін. Вони, як і раніше, виступали за тісну співпрацю з Європейським Союзом та соціальних захист населення.

Партія за незалежність Сполученого Королівства (ПНСК) у своєму маніфесті [10, с.17], зрозуміло, висловилася за неприєднання Великої Британії до зони євро і припинення будь-якого співробітництва з Європейським Союзом.

Малі національні партії, перш за все боролися за голоси, наголошуючи на етнічній ідентичності. Вони традиційно прихильно ставляться до європейської інтеграції та євро, оскільки центральний національний уряд вприймають як узурпатора їх прав.

Вибори до Європарламенту 1999 року вперше відбувалися на новій основі: системі пропорційного представництва. Попередні вибори відбувалися за системою відносної мажоритарної більшості. Для перемоги на виборах до Європарламенту необхідно було набрати 50% плюс 1 голос в певному

виборчому окрузі. Це спричиняло перемогу кандидатів від двох основних партій у Сполученому Королівстві – Лейбористської та Консервативної.

Нова система відвела більшу роль партіям, аніж індивідуальним кандидатам. Представники політичних партій вели передвиборчі кампанії на основі маніфестів своїх партій. Вся країна була розподілена на 11 регіональних виборчих округів і від кожного з них обиралося 11 членів Європарламенту. Кожна партія в даному регіоні отримувала ту кількість місць, яка пропорційно відповідала кількості набраних нею голосів у даному регіоні. Така система дала змогу активніше боротися за місця у Європарламенті малим партіям (ПНСК, Валійська національна партія, Шотландська національна партія).

Результати перемоги на виборах до Європарламенту в Сполученому Королівстві євроскептиків були передбачені соціологічним прогнозуванням. Більшість населення не підтримувала швидкого введення євро, британців традиційно лякала перспектива федералізації ЄС, а стрімкий проєвропейський курс уряду Т.Блера викликав зрозумілу протидію у вигляді голосів відданих консерваторам на виборах до Європарламенту.

Проте кількісні результати перевершили всі прогнози. Перш за все, участь у голосуванні взяли 24% виборців. Цей найнижчий показник у Європі показує рівень включеності громадян Великої Британії у європейське життя наприкінці ХХ століття.

Ті, що прийшли на виборчі дільниці наступним чином розподілили 87 місць британської квоти у Європарламенті: 36 місць (35,5% голосів) отримала Консервативна партія; 29 місць (28% голосів) здобули лейбористи; 10 місць (12,7%) – ліберальні демократи; 3 місця (7%) – ПНСК; 2 місця (6,3%) – зелені; 2 місця (4,5%) ШНП; 2 місця (4,5%) Плайд Камрі; 1 місце – Юніоністська партія Ольстеру, 1 – Соціал-демократична лейбористська партія, 1 – Демократична юніоністська партія. Проєвропейська партія торі не отримала жодного місця [10, с.18]. На виборах у 1994 році лейбористи, що перебували

всередині країни в опозиції, здобули 62 місця, консерватори – 18, ліберальні демократи – 2, ШНП – 2 [10, с.18].

За результатами виборів до Європарламенту Велика Британія у 1999 році відповідала загальним європейським тенденціям. Ліві партії потерпіли серйозну поразку. Соціалістичні партії перемогли лише у Франції та Португалії. У Австрії перемогу отримали соціал-демократи. Праві партії здобули перемогу окрім Сполученого Королівства у Німеччині, Італії, Греції, Бельгії, Швеції та інших. В попередньому складі Європарламенту із 626 місць соціалістам належало 214 місць, а християнським демократам та британським торі – 201 місце. У 1999 році соціалісти скоротили свою присутність до 180 місць, а блок правих груп збільшився до 224 місць [10, с.18]. І втрата лейбористами 33 місць теж сильно вплинула на баланс сил у Європарламенті.

Ліві партії навіть зазнавши поразки на виборах залишився потужною силою у Європейському Парламенті. За відсутності такої партійної дисципліни, яка регламентує діяльність партійних груп в національних парламентах, європейські ліві зберігають єдність, а правоцентристи – розколоті з основоположного європейського питання: християнські демократи ФРН підтримують федеративний розвиток Європи, а британські торі та італійський блок “Полюс свободи” залишаються переконаними євроскептиками.

За абсентеїзму у 76% втрату 33 місць лейбористами можна вважати швидше не різким зменшенням популярності проєвропейського курсу партії, а зниженням рівня зацікавленості громадян в участі у вирішенні європейського питання. Але для команди Тоні Блера це прозвучало небезпечним сигналом. На результати вплинули і такі об’єктивні моменти, як нова виборча система, де традиційно лейбористські регіони Шотландія та Уельс при тактичному голосуванні у мажоритарних округах віддавали перевагу лейбористам, тепер підтримали національні партії. І був ряд причин поразки, іншої природи. Наприклад, у маніфесті лейбористів окрім європейських питань, були включені плани кабінету Блера щодо внутрішньої політики, а складався

маніфест разом з іншими лівими європейськими партіями. Негативно вплинула на результати виборів для лейбористів жорстка позиція їх лідера у вирішенні Косовського конфлікту в Югославії.

Низька явка електорату на виборчі дільниці пояснювалася декількома причинами. Одна з них, що була використана євроентузіастами для пояснення такого абсентеїзму, - це війна у Косово, яка витіснила європейську передвиборчу кампанію з перших шпальт газет і ослабила інтерес громадян до виборів у Європарламент.

Потужна антиєвропейська кампанія, що була розгорнута напередодні виборів, звинуватила європейські структури у багатьох недоліках, що шкодять національним державам. Голосувати за обрання представників до одного з таких органів багато громадян відмовилися. Відставка на початку року Європейської Комісії у повному складі через звинувачення у корупції та некомпетентності ще більше переконала виборців у цьому. Хоча насправді саме Європейський Парламент посприяв відставці Європейської Комісії, але для пересічного громадянина різниця між інституціями ЄС залишалася непомітною. Всі євроструктури – ланки однієї євробюрократії.

Відставка Єврокомісії у повному складі на чолі з Жаком Сантером березні 1999 року, безперечно, вплинула на явку виборців у Сполученому Королівстві, але не заплямувала Великої Британії в європейських політичних колах. Звинувачення комісії аудиторів та юристів були висунені проти представників Франції, Німеччини, Іспанії, але не Сполученого Королівства. Це дозволило Лондону почувати себе впевненіше на переговорах з приводу наступника Жака Сантера.

Після виборів до Європарламенту, наступним серйозним випробуванням для європейського курсу Тоні Блера стали внутрішні парламентські вибори у Сполученому королівстві.

Напередодні виборів 2001 року позиції лейбористів були достатньо міцними: найнижчий за останні 30 років рівень інфляції, найнижчий за 16

років рівень безробіття [106, с.5]. Країні вдалося уникнути економічного спаду і піднесення продовжувалося вже з 1992 року.

У європейському питанні Лейбористська партія для виборців залишалася єдиною і вірною проголошеному проєвропейському курсу, хоча дуже часто взаємини з країнами ЄС склалися дуже не просто. Напередодні виборів для лейбористського уряду склалася складна ситуація, в якій переплелися внутрішні та зовнішні обставини, пов'язані з епідемією серед великої рогатої худоби.

Неприємним інцидентом для лейбористів напередодні виборів стала проблема захворювань великої рогатої худоби та реакція Європи. Європейська Комісія у 1996 році ввела заборону на експорт з Великої Британії яловичини та м'ясних продуктів з неї у зв'язку з спалахом енцефалопатії або коров'ячого сказу, що у людей викликав смертельну хворобу Кройцфельда-Якоба. 1 серпня 1999 року Європейська Комісія зняла заборону, але Франція не поспішала дозволити ввезення на її територію британської яловичини. Це спонукало Тоні Блера навіть заявити про можливість оформлення позову до Європейського Суду, але оскільки процедура могла затягнутися до 5 років, то від такої ідеї довелося відмовитися [40, с.5].

Цей випадок викликав нападки на британського прем'єра з боку опозиції, за те що він не може жорстко заявити та відстояти позицію своєї країни та захистити національні інтереси. Конфлікт з приводу експорту яловичини спричинив би удар по репутації Тоні Блера як проєвропейського політика, а м'яка позиція ставила під сумнів його спроможність бути національним лідером. У такій ситуації лідер лейбористів удався до переговорів, які не змогли завершитися успішно через спалах нової хвороби великої рогатої худоби – епідемії ящуру. У 2001 році Велика Британія знову втратила зовнішній ринок яловичини і для зняття санкцій потрібно не менше трьох років.

Вибираючи шлях боротьби з хворобою Сполучене Королівство мало можливість, за дозволом ЄС, провести вибірково вакцинацію тварин поза

зоною карантину, але отримання статусу “вільної від хвороби країни” вимагало забиття і вакцинованих тварин, що подвоювало економічні збитки, бо і вакцинація коштувала дорого, а діяла лише 6-9 місяців. Тому було обрано забиття тварин та ліквідацію їх туш, тим паче, що такі заходи компенсувалися з фондів ЄС. Загалом епідемія ящуру принесла не стільки збитків сільському господарству Великої Британії як туристичному бізнесу. В аграрному секторі задіяно лише 1,5% населення, а його частка у ВВП країни становить 0,9%. [44, с.77] Постраждав також зовнішньополітичний імідж країни, та з’явився ще один привід непорозуміння між Великою Британією та партнерами по ЄС.

У внутрішньополітичному житті Сполученого королівства епідемія призвела до перенесення загальних парламентських виборів з 3 травня на 7 червня, що трапилося вперше за повоєнну історію Великої Британії. Але навіть у апогей хвороби у квітні 2001 року популярність лейбористського уряду та самого прем’єра не давала жодних сумнівів у перемозі команди Тоні Блера: за даними опитування агенції MORI 50% респондентів підтримували лейбористів, 31% - консерваторів, 14% ліберальних демократів і 53% - висловили підтримку британському прем’єру [44, с.79].

За результатами виборів лейбористи отримали довіру 41,7%, що на 1,5% менше результату 1997 року; консерватори поліпшили свій результат на 1,7%, набравши 32,4% голосів; а ліберальні демократи здобули 18,7% (на 1,9% більше, ніж у 1997 році). Нижче наведена таблиця розподілу місць у парламенті у порівнянні з результатами виборів 1997 року [88, с.76].

Таблиця 5

Партія	Кількість місць у парламенті 1997 року	Кількість місць у парламенті 2001 року
Консервативна	165	166
Лейбористська	418	413
Ліберально-демократична	46	52
Інші	30	28

Як бачимо баланс сил не особливих змін не зазнав. Варто зазначити лише на негативних для уряду результатах голосування у Північній Ірландії, де Демократична юніоністська партія, що відкололася від протестантської Ольстерської юніоністської партії отримала 5 місць у парламенті, замість 3 у попередньому, і 4 замість 2 місць отримала католицька Шинн Фейн В Шотландії та Уельсі мали успіх реформаторські дії лейбористів спрямовані на надання регіонам автономії, і націоналістичні партії не мали успіху більшого, ніж на попередніх виборах (Плайд Кімру –зберегла свої 4 місця, а Шотландська Націоналістична Партія замість 6 отримала 5 місць [88, с.76].

Лейбористська партія вміло після виборів 1997 року очолила процес деволюції, що приніс їй відразу декілька результатів. По-перше, відібрала ініціативу національних партій у проведенні політики відстоювання прийняття рішень на місцях. По-друге, органічніше підлаштувала адміністративно-територіальну структуру Великої Британії під загальноєвропейські тенденції регіональної політики. По-третє, залучилася підтримкою представників етнічних груп у втіленні проєвропейського політичного курсу (Причини євроентузіазму населення регіонів див. Розділ 2.2. – О.Н.).

Торі вдруге поспіль зазнали вражаючої поразки. І основною причиною, що змушує консерваторів бути відтисненими від влади у Сполученому Королівстві – це відсутність єдності в лавах партії. В кінці минулого століття дебати в консервативній партії точилися навколо головного предмету розходження думок – євро, але як зазначає Перегудов С.П.: “хоча цей предмет цілком конкретний, насправді, за ним вимальовуються більш принципові речі” [88, с.76]. А саме, ставлення до участі Великої Британії в ЄС. Партійна більшість виступає з позицій євроскептицизму, але заперечуючи приєднання до єдиної валюти протягом дії парламенту 2001-2005 років, вони не визначилися з подальшою долею євро. І в той же час, крайні захисники фунту стерлінгів висловлюються за відмову від євро назавжди. Для виборця в єдиній партії повинна бути єдина думка.

Введена у 1999 році європейська валюта євро зробила не зовсім вдалий старт і протягом двох років значно поступилася у своїх позиціях іншій резервній валюті – долару США. Сполучені Штати Америки вели жорстку політику захисту долара на світових фінансових ринках. Попередньо оголошений курс Тоні Блера на проведення референдуму по євро і перемогу в ньому протягом двох років після введення нової валюти зазнав змін. 19 жовтня 2000 року британський прем'єр заявив, що “коли Великій Британії буде зроблено пропозицію “негайно” вступити в зону євро, то він відповість “ні” [69, с.28-29].

Найнижчої точки падіння щодо долара США євро досяг 26 жовтня 1999 року (0,825 долара, порівняно з станом на 1 січня – 1,168 долара, – знецінився на 29,4%). На межі 2000-2001 років курс євро почав різко зростати (з кінця жовтня до кінця січня зріс на 9,6% і досяг 0,938 долара) [92, с.174, 177]. Далі у 2001-2002 році продовжилося загальне зростання курсу євро, і на період виведення з готівкового обігу національних валют з липня 2002 року вже зрівнявся з доларом (1 євро дорівнював близько 1,030 долара [213]). Такі різкі стрибки курсу євро пов'язані з особливостями темпів економічного росту та зовнішньої і внутрішньої політики Сполучених Штатів Америки та країн єврозони.

Перемога лейбористів на парламентських виборах 2001 року та припинення падіння курсу євро засвідчили можливість проведення у Великій Британії референдуму з питання приєднання до єдиної європейської валюти, але Тоні Блеру необхідно знайти для цього прийнятний час, оскільки чіткої прихильності населення до євро не спостерігалось і на початку нового століття [88, с.78].

Перехід на нову валюту не буває простим. Найважче пристосуватись людям. Вони звикли до розрахунків в національних валютах, кожному з 375 мільйонів людей в Європейському Союзі належить вчитись по-новому зрівнювати ціни та думати про них. Потрібна також і емоційна перебудова. Заміна в 2002 році банкнот із зображеннями облич національних героїв на

безликі арки і мости - то сильна емоційна травма, на зразок втрати національного спадку. Посилився жаль за втратою валютного суверенітету, котрий завжди був ключовим компонентом політичного суверенітету.

Не приєднавшись до зони євро 1 січня 1999 року, Велика Британія вберегла свої компанії від небезпек пов'язаних, з подвійним функціонуванням національної валюти і євро (див. детальніше [32, с.8,9]), а громадян – від жорстких психічних потрясінь.

Введення єдиної валюти зміцнює Європу, формує її як економічну та політичну цілісність, і більшість погоджується з такою тезою. Але на думку багатьох аналітиків, це було не новим кроком, а черговим тестом на міцність співпраці в об'єднаній Європі. І незалежно від того наскільки успішним може бути проект євро, це має значення лише для економічної інтеграції, а для формування європейської ідентичності введення єдиної валюти значить досить небагато, оскільки спільнота формується не валютою, а спільністю історичних подій, ідей та героїв [226, с.104].

Великобританія не наважилася прийняти євро. Історичний досвід та сучасна економічна і політична ситуація в країні ускладнюють однозначне вирішення питання на користь чи проти єдиної валюти як ознаки все тіснішої співпраці європейських країн-членів ЄС. За словами її прем'єр-міністра Тоні Блера, якщо ідея єдиної валюти виявиться успішною і сприятиме інтересам британської економіки, Великобританія приєднається до цього економічного союзу. І попри те, що остаточне рішення щодо цього питання прийматиме народ на референдумі, очевидним є такий момент, на котрому зауважував Т.Блер: для Великобританії перебувати в опозиції до концепції єдиної валюти, витрачаючи час на її критику та підрив, було б виявом поганої та незграбної зовнішньої політики, не говорячи вже про внутрішню економічну ситуацію.

Робін Кук сказав, що “нові лейбористи” трансформували стосунки всередині ЄС, тому що на відміну від Торі, будують партнерство і співпрацю цілком природно. Загалом, британська політика в значних питаннях, на його переконання, залишається незмінною: Велика Британія не була серед перших

членів, що прийняли єдину європейську валюту, але візьме участь у валютному союзі, коли прийде час [209, с.22].

Залишаючись в стороні від ЕВС чи будь-чого, що буде вслід за ним, не варто нарікати, що країна залишається поза Європою. Це недалекоглядна й небезпечна ідея, хоча й цілком легітимний вибір [153, с.14], - зазначає оглядач журналу "Economist". "Третій шлях" Тоні Блера дуже добре підходить до спокійного часу. Але в даній ситуації на уряд тиснули традиційні зв'язки з профспілками та приготування Європейського Союзу до єдиної валюти та подальшої "якомога тіснішої" політичної інтеграції [209, с.22]. Від уряду Тоні Блера вимагалися рішучіші кроки, яких він не міг зробити також через активність євроскептиків-Торі. Британський прем'єр опинився між об'єктивними вимогами форсування європеїзації його країни та деструктивною позицією антиєвропейських сил. Проте, зволікаючи з винесенням рішення по євро на всенародний референдум, прем'єр-міністр затягував і внутрішньополітичну боротьбу, яка працювала на його користь: "чим довше Блер відкладає референдум, тим більше солі він висипе на євро-рани Торі" [258, с.46]. Питання приєднання Великої Британії до євро не могло бути винесене на референдум наприкінці 90-х років ХХ століття через невпевненість уряду в його результатах та побоювання розколу партії, як то сталося з консерваторами під час активного обговорення ратифікації Маастрихтського договору.

Вступ до ЕВС не став питанням виконання 5 конкретних політичних, економічних критеріїв, а залишився багато в чому політичним питанням цінностей та принципів. Незважаючи на відмову Великої Британії від участі у ЕВС, Сполучене Королівство взяло орієнтири на курс ближче до "серця Європи". Незалежність банку Англії, публікація детальних планів можливого вступу Великої Британії до ЕВС в майбутньому – це кроки, спрямовані на тіснішу інтеграцію до Європейського Союзу. Під час британського президентства навесні 1998 року вона очолювала підготовку до ЕВС,

наголошуючи, що бажає, щоб він був успішним. Політика “почекай і побачиш” консервативного уряду була замінена політикою “підготуй і чекай”.

Підготувавши все в країні до прийняття євро та проводячи роз’яснювальну роботу серед населення, Тоні Блер отримував додатковий час для формування широкого представництва прихильників його європейської політики та приведення у відповідність до європейських вимог внутрішньої фінансової ситуації, щоб не повторити помилки 1990-92 року з обмінним механізмом.

3.3. Велика Британія в архітектурі європейської безпеки та розширення ЄС

В 90-х роках минулого сторіччя Європа була змушена шукати нову систему безпеки. Закінчення холодної війни, розпад організації Варшавського договору і всього соціалістичного табору, поглиблення політичної, економічної і воєнної інтеграції Західної Європи створили ситуацію, за якої країни Європейського співтовариства отримали можливість претендувати на роль нового воєнно-політичного центра сили.

В оборонному комплексі західних країн за часів холодної війни першу скрипку відігравала НАТО. Під час глобального протистояння країн Північно-Атлантичного Альянсу та членів Організації Варшавського Договору це було логічним і доцільним. Але ще в 1982 році, зазначає іспанський дослідник Карлос Ескуде, Іммануель Валерстейн опублікував есе з шокуючим початком: “Кінець НАТО близько” [171, с.96]. Відкривався новий погляд на Північно-Атлантичний блок, як на організацію з низкою протиріч і конфліктів інтересів, які рано чи пізно повинні були проявитися.

Після руйнування двополюсної структури світу США прагнули втілити “однополярну” будову з центром у Вашингтоні. “Оборонна” ж складова європейської інтеграції до останнього часу була виражена недостатньо чітко. Після завершення холодної війни завдання європейської ідентифікації в сфері оборони знову було включене в якості одного з головних пунктів порядку денного “європейського будівництва”.

Європейський Союз неодноразово зазнавав докорів, що при потужній економічній структурі він не відігравав належної військово-політичної ролі в міжнародному житті. В 90-х рр. XX ст. ЄС поступово розширив сферу своєї діяльності з суто економічної до політичної і військової.

Таким чином, під впливом двох сил відбулося зближення зовнішньої політики європейських країн. Перша – це вплив міжнародних змін: закінчення холодної війни сприяло прискоренню процесів кристалізації європейського політичного полюса. Друга – це природні наслідки розвитку європейського

будівництва: економічні та торгівельні інтереси призвели до потреби зближення зовнішньої політики і політики оборони у зв'язку з посиленням зовнішньополітичної активності Європейського Союзу.

Передові країни ЄС на цей період мали свої інтереси в галузі оборони та безпеки в Європі. Зіткнулися інтереси “країн-європеїстів” і “країн-атлантистів” [221, с.209]. Пам'ятаючи колишню могутність, Франція прагнула до поглиблення інтеграції в політичній та оборонній сферах і воліла відігравати провідну роль в цих процесах. ФРН перетворилася в економічно і політично найпотужнішу державу ЄС і намагалася використати цей потенціал, поступаючись Франції лише відсутністю ядерної зброї.

Велика Британія, вбачаючи одну з основних ролей своїх збройних сил у “поширенні британських інтересів у питанні безпеки через підтримання міжнародного миру та безпеки” [152, с.24], була занепокоєна утворенням в рамках ЄС авангарду з Франції і ФРН і намагалася підтримати свій статус “великої світової держави” за рахунок “особливих” стосунків з лідером міжнародної політики – Сполученими Штатами Америки. Але, розуміючи тенденції євроінтеграції, входячи до всіх впливових міжнародних організацій, що визначають політику в Європі (НАТО, ЄС, ЗЄС, ОБСЄ), маючи ядерний потенціал і право вето в Раді Безпеки ООН, Велика Британія розраховувала свою політику так, щоб не упустити момент формування європейських сил безпеки і посісти в них гідне місце. Звідси і випливає суперечливість ставлення впливових суспільно-політичних течій і урядів Великої Британії до “оборонної складової” “європейського будівництва”.

До початку 90-х рр. формально існуючі міжнародні європейські збройні сили у формі Західноєвропейського союзу знаходилися в тіні НАТО під повним протекторатом США і самостійної ролі не відігравали. Західноєвропейський Союз, створений в 1948 році Великою Британією, Францією та країнами Бенілюксу з метою недопущення агресії з боку Німеччини, вже в 1954 році доповнився новими членами: Італією та самою Німеччиною. Пізніше до нього вступили Іспанія, Португалія і Греція. Ісландія,

Норвегія і Туреччина увійшли в ЗЄС в якості асоційованих членів. Австрія, Данія, Ісландія Фінляндія, Швеція отримали статус спостерігачів. Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія та прибалтійські держави здобули статус асоційованих партнерів Союзу [267]. В 90-х роках постало питання про реформування ЗЄС.

Готуючись до Римської міждержавної конференції 14 грудня 1990 року, Велика Британія захищала свої європейські інтереси. Вона не заперечувала офіційно проти політичної та військової інтеграції, але в межах збереження функцій захисту Європи з НАТО та ЗЄС. Також наполягала на тіснішій взаємодії ЄЕС та ЗЄС і зауважувала, що штаб-квартира ЗЄС могла б бути перенесеною з Лондона до Брюсселя [271, с.24].

Процес трансформації ЗЄС в 90-х рр. пов'язаний з поглибленням європейської інтеграції. Відповідно до Маастрихтського договору ЗЄС є невід'ємною частиною Європейського Союзу. В перспективі передбачалося, що ЗЄС стане інструментом оборони Європейського Союзу поряд з НАТО і ОБСЄ [267, с.27].

У зв'язку з тим, що 10 повних членів ЗЄС (з 28 всіх країн, що входили до Союзу) одночасно входили і до НАТО, а також внаслідок відсутності власної повноцінної воєнної структури, в листопаді 2000 року ЗЄС віддав основні свої повноваження в сфері безпеки і оборони Європейському Союзу. Натомість активізувалася робота по створенню воєнних сил швидкого реагування, які були б здатні самостійно діяти в районах воєнних криз.

Ще в 1995 році Іспанія, Італія, Португалія і Франція підписали угоду про створення об'єднаних збройних сил – Європейських сил швидкого реагування чисельністю близько 14 тисяч військовослужбовців з числа країн, що підписали угоду, які передаються в безпосередню підпорядкованість Союзу.

14 листопада 1995 року на Мадридській зустрічі міністрів закордонних справ і міністрів оборони країн-членів ЗЄС був ухвалений документ – “Європейська безпека: спільна концепція 27 країн ЗЕС”. В ньому викладалися пропозиції цієї організації до Міжурядової Конференції 1996 року; зокрема,

підкреслювалась необхідність подальшого розвитку концепції європейської оборони і безпеки у відповідності до положень Договору про ЄС.

Разом з тим, з питання про стосунки між ЗЄС і ЄС на Мадридській зустрічі виявилось два різних підходи. З одного боку, Франція, Німеччина і рад інших країн пропонували розробити процедуру поступового структурного злиття ЗЄС і ЄС. З іншого боку, Велика Британія наполягала на тому, щоб ЗЄС залишався автономною організацією. В своїх стосунках з Європейським Союзом він не повинен керуватися директивами Ради ЄС, котрий не має ні практичного досвіду, ні кваліфікованого персоналу в воєнній області. Приймати конкретні рішення з питань безпеки і оборони повинні самі держави – члени ЗЄС на міждержавному рівні.

Підхід Великої Британії офіційно пояснювався двома ключовими моментами. По-перше, позитивний і миролюбний імідж ЄС у світі міг набути мілітаристського вигляду і бути скомпрометований привнесенням в нього воєнного аспекту. По-друге, західна воєнно-політична структура (НАТО, ЄС і ЗЄС) не могла б стабільно функціонувати через неспівпадіння членства в цих організаціях (особливо при врахуванні розширення ЄС за рахунок нейтральних країн (Швеції, Австрії, Фінляндії).

В першій половині та середині 90-х років Велика Британія гальмувала посилення ЗЄС, мотивуючи це тим, що надто швидке посилення ЗЄС з автономним статусом чи в якості “оборонної складової ЄС” може обернутися підривом “атлантичної солідарності” і послабленням НАТО. Використовуючи свій статус голови ЗЄС в 1996 р., Велика Британія активно прагнула переконати європейських партнерів, передусім Францію, в необхідності закріплення за ЗЄС статусу автономної структури в рамках західноєвропейської системи безпеки, а не в рамках ЄС.

Після перемоги Лейбористської партії на травневих виборах 1997 року у Великій Британії посилилися позиції тих, хто виступав за швидку включеність в процес “європейського будівництва”, в тому числі, в його “воєнну

складову”. Це відкрило шлях країнам Європейського Союзу до швидшого створення власної оборонної структури.

Дещо пізніше, визначаючи стосунки Великої Британії та Європи на межі тисячоліть, Тоні Блер звернув увагу на промову Маргарет Тетчер у м.Брюге, яку ми аналізували у Розділі 2.1. Під час виступу 23 лютого 2000 року в іншому бельгійському місті – Генті р [157, с.23-30], британський прем'єр сказав, що Тетчер загаяла країну у шкаралупу, в якій Велика Британія ставала ізольованою від Європи. Далі Тоні Блер висловив думки про те, що Відмова його країни від участі у інтеграційних процесах не зупинила рух Європи, а лише усунула Сполучене Королівство від визначення напрямку цього руху. І втрата позицій у Європі не допомогла у стосунках за Америкою. Навпаки, Америці цікаво мати справу з Великою Британією, що була б впливовою країною на континенті.

Зміни у стосунках з Європою, що відбулися з травня 1997 року він назвав фундаментальними. Наголосив на участі Великої Британії в нових ініціативах: економічній реформі, оборонній та зовнішній політиці, інституційних змінах та розширенні, імміграції та правоохоронній діяльності. “Ми віддані Європі та реформі в Європі”, - резюмував Тоні Блер [158, с.30].

Прем'єр-міністр Тоні Блер і лейбористський уряд прийшли до висновку, що Сполучені Штати тепер вже не будуть автоматично гарантувати безпеку своїх західноєвропейських союзників в такій мірі, як це було в роки холодної війни. Лондон став на позицію, що збереження та посилення Атлантичного альянсу не лише не ставиться під загрозу розвитком воєнних сил ЄС, але фактично залежить від останнього [98].

Це знайшло своє відображення у виступі Тоні Блера в 1998 році в Пертшасі й дало новий імпульс проекту, спрямованому на надання Європейському Союзу компетенцій в області оборони і безпеки. Потім у грудні 1998 року відбувся франко-британський самміт у Сен-Мало (Франція), на якому Т.Блер і Ж.Ширак домовилися про створення “автономних” військових можливостей Союзу [17, с.53]. В результаті, 4 грудня 1998 року

була підписана франко-британська декларація про європейську оборону, в котрій проголошувалося, що ЄС повинен відігравати самостійну роль на міжнародній арені.

Ідея Франції та інших країн про створення сил швидкого реагування отримала свій подальший розвиток на зустрічі у верхах (грудень 1999 року) в Гельсінкі, де було прийнято політичне рішення про створення в найближчі роки військової структури ЄС, якою стануть спільні сили швидкого реагування. На тій зустрічі була також схвалена воєнна концепція Союзу. Формально ЄС може удаватися до воєнної сили лише маючи мандат ООН. Але в тексті використовуються формулювання подібні до натовських, тобто, він бажаний, та не обов'язковий. Тим самим ЄС убезпечив себе від наслідків можливого вето з боку Російської Федерації чи Китайської Народної Республіки в Раді Безпеки ООН.

20 листопада 2000 року ЄС розпочав формування власного військового контингенту швидкого реагування чисельністю 60 тис., в якому беруть участь підрозділи країн Союзу на добровільній основі. На самміті в Ніцці, що відбувся в грудні 2000 року, було прийнято заяву про колективну оборону Європи, в якій учасники підтвердили свій намір продовжувати створення контингенту об'єднаних сил швидкого реагування в кількості 60 тисяч.

Велика Британія залишилася вірною своїй подвійній політиці в сфері побудови європейської системи оборони, і з початкового варіанту документу, за ініціативи Тоні Блера, було видалено пункти про можливу в майбутньому незалежність сил швидкого реагування від НАТО. Істотними пріоритетами для Великої Британії залишилися ефективність НАТО і продовження участі США в європейських справах.

Та прагнучи відігравати в даній структурі роль лідера, Велика Британія Велика Британія зі свого боку виділила 12,5 тисяч військових, поступившись за кількістю лише Німеччині, яка взяла зобов'язання надати 13,5 тисяч [239, с.4]. Згідно досягнутим домовленостям, оборона Західної Європи й надалі залишилася очолювана НАТО. Європейські сили швидкого реагування

швидше доповнили натовські, ніж стали здатними конкурувати з ними. До того ж, європейці фактично повністю залежні від потенціалу США в області далекої транспортної авіації, засобів космічної розвідки, збору, обробки і розповсюдження інформації, комунікацій.

Маючи намір взяти під контроль миротворчий процес навіть на континенті, європейській армії необхідна підтримка США літаками та іншою військовою технікою, писав співробітник Центру дослідження європейських реформ Даніель Кохан [206, с.25]. Він акцентував увагу на необхідності створення європейських воєнних сил як не конкуруючих з НАТО, а таких, що сприяють його діяльності та поступово дозволять Європі стати незалежними від Сполучених Штатів Америки.

Багато хто в США серйозно занепокоєний, що європейська політика безпеки стала пеїною загрозою західній єдності. Особливо це проявилось в роботі нової республіканської адміністрації США. Негативну реакцію США на європейську оборонну ініціативу підсилює економічний компонент. Це прибутки компаній від військових замовлень [30, с.43-44] та участь держав у експорті озброєнь (Додатки П, Р).

Військові структури ЄС можуть стати механізмом тиску на керівництво НАТО, що знаходиться під впливом США. Також європейська воєнна інтеграція пов'язана з прагненням Європи створити механізм фінансування власної високотехнологічної промисловості, в котрій вона явно відстає від США.

Посилення європейської військової складової не стало автоматично адекватним послабленням американської і натовської. Поки що це є результатом досягнутого американо-західноєвропейського компромісу та баланс інтересів в НАТО. США змогли втримати європейську активність в руслі атлантизму й знизити конкуруючий потенціал при збереженні за собою лідируючих позицій, а також набули нового важеля для тиску на союзників, щоб забезпечити їх більший внесок в НАТО при розподілі фінансових навантажень. Європейці ж отримали можливість усунути американський

бар'єр на шляху розвитку своєї власної співпраці в побудові безпеки і оборони.

Джеймс Шерр [125, с.12] вважає, що в ракурсі створення сил європейської безпеки з'являються швидше тенденції, що зближують ЄС і НАТО. Посилається на напрацювання нових механізмів консультацій і координації дій. Для Великої Британії особливо важливою є атлантична орієнтація найближчих кандидатів на членство в ЄС (Польща, Чехія, Естонія, Литва, Латвія). Оскільки, підтримуючи розширення на схід, Велика Британія досягає двох цілей: по-перше, розвиток вшир відтягує сили від просування вглиб небажаних для Сполученого Королівства інтеграційних процесів; по-друге, нові члени ЄС підтримають і зміцнять атлантичний зв'язок, за який вболіває Велика Британія, оскільки це здебільшого країни вже долучені до політичних інтересів НАТО.

Сполучене Королівство активно підтримувало і попереднє четверте розширення ЄС, коли у 1995 році було прийнято Фінляндію Австрію і Швецію. Вступ трьох європейських країн, на думку Лондона, послабляло гегемонію Німеччини в Європі. Окрім того, що розширення ЄС саме собою відволікає сили від здійснення розвитку в напрямку політичної інтеграції, то нові члени Євросоюзу ще й не були прихильниками швидкого поглиблення об'єднавчих процесів.

Четверта хвиля розширення ЄС вплинула на соціально-економічні орієнтири ЄС. Австрія, Швеція і Фінляндія за соціально-економічними показниками були близькими до ядра ЄС. Їх ліберальна економіка не потребувала державної підтримки. І країни виступали проти протекціонізму в економіці. Велика Британія знайшла в нових членах підтримку свого ліберального економічного курсу вільної конкуренції в Євросоюзі. Їй також імпонувало, що з'являються ще країни-бенефіціанти до європейського бюджету і Сполучене Королівство отримувало спільників у боротьбі проти збільшення бюджетних відрахувань, структурних фондів та фондів гармонізації.

Не були ці три країни і ентузіастами швидкого створення валютного союзу. За ініціативою Фінляндії у червні 1995 року на зустрічі міністрів фінансів в Люксембурзі порушилося питання відкладення дати третьої фази створення ЄВС, і за підтримки Великої Британії та Німеччини встановили дату 1999 рік.

Навіть голосування під час всенародних референдумів підтверджує помірковані настрої особливо скандинавських країн. Планувався вступ чотирьох держав, але в цих країнах з питання приєднання до ЄС були проведені референдуми, і в Норвегії населення вже вдруге (вперше у 1972 році) не підтримало приєднання їх країни до Євросоюзу: “за” проголосували 47,8%, і 52,2% - висловилися “проти”. Всенародні голосування показали незначну перевагу прихильників євроінтеграції у Швеції, де “за” висловилися 52,2% виборців, а “проти” – 46,9%. Більша частина населення підтримала вступ до ЄС у Фінляндії та Австрії (67% австрійців висловилися за вступ до ЄС) [11, с.59-60].

Вступ нейтральних країн передбачав їх неприєднання до Західноєвропейського союзу і гальмування оборонної політики ЄС. Коли три з п'ятнадцяти країн нейтральні, це спричиняло перешкоди формуванню воєнної ідентичності Європи. Відповідно, НАТО залишало за собою міцні позиції у Європі та позиції єдиного захисника. Це змушувало і підтримувати зв'язки зі Сполученими Штатами Америки.

У збільшенні кількості членів ЄС прослідковувалися і негативні для Великої Британії результати. Кількість блокуючих голосів у Раді Міністрів збільшилася з 23 до 26. Це зменшило вагу Сполученого Королівства у прийнятті рішень, що не вимагають консенсусу.

Австрія, Швеція і Фінляндія створили розвинуті системи соціального забезпечення населення. Особливо відома “шведська модель”. Це автоматично підсилило соціальну політику в ЄС, проти якої виступала Велика Британія.

Розширення ЄС 1995 року спричинило додаткові виплати з структурних фондів ЄС на розвиток малозаселених районів Фінляндії та Швеції. Але вони

порівняно незначні з тими витратами, що передбачалися після розширення ЄС на Схід.

З 1988 року ЄС проводить політику економічного та соціального зближення, перерозподіляючи через бюджет ЄС засоби від розвинутих регіонів до слабших. Північний-захід Великої Британії теж підпадає під дотації структурних фондів ЄС. Вони отримують допомогу для стимулювання розвитку районів, що знаходяться в занепаді або слаборозвинуті.

При розширенні ЄС на схід різко збільшиться розрив між успішними та відстаючими регіонами. Рівень 10% найбідніших громадян становитиме лише 31% від середнього у Євросоюзі, тоді як тепер цей показник дорівнює 61% [74, с.41].

Євросоюз не змінив тенденції як щодо відносного, так і абсолютного збільшення фондів зближення. З 1989 до 1999 року вони вирости з 0,27% ВВП країн ЄС до 0,46%. В бюджеті 2000-2006 рр. передбачено 213 млрд. євро, або по 30 млрд. в рік [74, С.43].

Розширення ЄС у розумінні Великої Британії не повинно перетворити Євросоюз у федерацію. Але складнощі в прийнятті рішень 15 членами ЄС вимагали оптимізації цього процесу на випадок участі 27, а то й більше, учасників. Необхідно було реформувати процес прийняття рішень, а відповідно й інститути, які їх приймають.

При розробці Маастрихтського договору було передбачено, що він не досконалий і потребував доопрацювання. Тому сторони домовилися через п'ять років знову зустрітися представникам країн-членів Союзу для внесення змін і доповнень у текст договору з метою кращого його пристосування до реального життя й нагальних потреб ЄС. Після розширення Євросоюзу представники вже 15 країн зібралися 29 березня 1996 року в італійському місті Турині для участі у міжурядовій конференції з намірами ревізії інституційних основ Європейського Союзу. Завершення роботи мало дати актуальне бачення структури ЄС. За її результатами був укладений Амстердамський договір, що, по суті, став продовженням Маастрихтського. 16-17 липня 1997 року він був

схвалений на засіданні Європейської Ради, 2 жовтня – підписаний, а набув чинності у травні 1999 року.

З огляду на складний період для європейського будівництва (югославський конфлікт, зростання безробіття тощо) Амстердамський договір не виправдав сподівань, що на нього покладалися. Показав відсутність єдності у думках лідерів ЄС та волі до втілення політичної інтеграції. Головне питання інституційної перебудови ЄС вирішене не було. Майбутнє розширення ЄС не здобуло законодавчого забезпечення. Залишилися відкритими питання прийняття та виконання рішень членами ЄС, Єдиної Сільськогосподарської Політики, формування оборонної ідентичності.

На Амстердамському самміті зазначалося, що із збільшенням кількості членів, але збереженням системи прийняття рішень, Європейський Союз стане недієздатним: отримати два с половиною десятки підтверджень в Раді міністрів ЄС надзвичайно складне завдання. Пропонувалось перейти від принципу консенсусу до голосування кваліфікованою більшістю у питаннях неконституційного характеру. На самміті неодноразово підкреслювалося, що Велика Європа не зможе функціонувати на принципах консенсусного прийняття рішень. Необхідно вжити федеративних важелів управління [99, с.17]. Проти цього виступили великі країни Європи Велика Британія та Німеччина. Велика Британія традиційно вважала це втратою національного суверенітету, а Німеччина боялася потрапити в залежність від голосів малих країн. Інституційну реформу ЄС довелося відкласти на певний час, поки не виникне нагальна потреба змін через вступ нових членів.

Але було досягнуто і певних успіхів. Прийнято пакт про бюджетну стабільність, що дозволив поглибити інтеграцію у фінансовій сфері (ЕВС), Європарламент отримав значно більше повноважень ніж парламент попереднього скликання.

Лейбористський уряд Великої Британії знову відрізнявся “особливою” позицією, але це не можна було порівняти з жорсткою лінією його попередника часів Джона Мейджора та Маргарет Тетчер.

Великобританія погодилася на включення до тексту основного Маастрихтського договору Соціальної глави. В розрізі соціальної політики також прийнята резолюція про економічне зростання та створення робочих місць.

В 1998 році парламентом Великої Британії було прийнято закон про права людини, який був узгоджений і ґрунтувався на Європейській конвенції з прав людини. Це показує поширення європейського законодавства на правниче поле Великої Британії.

Втілення Європейської конвенції прав людини в британському законодавстві відкрило можливість громадянам Великої Британії напяму звертатися до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі. Ця конвенція також змінила стосунки між судами та парламентом Великої Британії. Виносячи вироки в суді стало необхідним зважати на певні політичні, окрім юридичних, аспекти.

Лондон висловив незгоду на Амстердамському самміті з інтеграцією Західноєвропейського Союзу в ЄС як його складової. Це вмотивовувалося небезпекою втрати ролі НАТО як гаранта миру і стабільності. Його підтримали нейтральні країни Швеція, Фінляндія, Австрія, та аналогічну позицію зайняла Данія. У сфері спільної політики безпеки і оборони лише включили, так звані, петербургські завдання з миротворства та гуманітарної допомоги.

Про свою майбутню діяльність щодо розширення Тоні Блер заявив під час Люксембургського самміту 12-13 грудня 1997 року, на якому обговорювалося рішення про початок процесу входження до ЄС 10 країн Центральної та Східної Європи і Кіпру. Він пообіцяв у першому півріччі 1998 року в якості головуєчого в ЄС докласти всіх зусиль для виконання даного рішення. Щоб підготувати ЄС для прийому нових членів, перш за все, шляхом внутрішніх реформ у Єдиній Сільськогосподарській політиці, яка в такому вигляду не може бути застосованою після входження нових країн. Але “процес розширення ЄС розпочався”, - резюмував Тоні Блер [74, с.43].

Згідно Амстердамського договору всі нові члени Європейського Союзу повинні визнавати всі цілі та підтримувати всі його опори, в тому числі позиції про, свободу пересування та ЕВС; спільну зовнішню політику та політику безпеки; співпрацю в сфері юстиції та внутрішньої політики. Ця традиційна модель себе не виправдала на практиці. Неучасть Великої Британії в ЕВС, непідписання нею до 1998 року соціальної глави Маастрихтського договору, відмова Данії від участі в співпраці в області оборони та ЕВС, відмова Великої Британії та Ірландії від співпраці в питаннях імміграції, надання притулку та прикордонного контролю, небажання Австрії, Фінляндії та Швеції, що вступили до ЄС у 1995 році, входити до Західноєвропейського Союзу, вже показали практичну неспроможність підтримувати рівномірний розвиток ЄС [78, с.40].

Можливі варіанти розв'язання даного конфлікту не раз обговорювався в 90-х роках минулого століття. В 1994 році з пропозицією втілення Європи “двох швидкостей” виступили два німецьких християнських демократи Вольфганг Шойбле і Карл Ламере. Вони вважали, що “передовий загін” може вийти у поглибленні інтеграції вперед (наприклад ЕВС), тоді як інші країни зможуть рухатися повільніше. “Тверде ядро” мало складатися з Франції, Німеччини і країн Бенілюксу і охопити фінанси, зовнішню та внутрішню політику і сферу юстиції. Така ж концепція лежить в основу ідеї Валері Жискар д'Естена про диференціацію між вузьким колом країн-лідерів європейської інтеграції, та широким колом, що розглядають Європу як зону економічної співпраці.

Інший варіант – багатострижнева модель Європи – теж покликана дати країнам можливість для маневру. Вона полягає в тому, що різні країни можуть проявляти ініціативу і ставати лідерами в окремих сферах європейської співпраці. Тоді Європа мала б нагадувати не набір концентричних кіл, а багато кіл, що взаємоперетинаються (схоже на олімпійські кола) [78, с.40,41].

Дані моделі зазнавали протидії Великої Британії, оскільки давали можливість поглиблення інтеграції без згоди аутсайдерів об'єднанних

процесів. Коли у 90-х роках, постало питання розширення на Схід за рахунок країн Центральної та Східної Європи, думка британського уряду стосовно зазначених ідей інтеграції почала змінюватися. Участь окремих країн в певних пан-європейських проектах дозволяла вести розширення Європейського Союзу не дочікуючись відповідності постсоціалістичних країн всім вимогам ЄС. Європейська риторика вмотивовувала розширення на Схід прагненням у такий спосіб закріпити демократичні зміни в постсоціалістичних країнах. А Німеччина мала і додаткові стимули, так як у неї налагодилися найтісніші економічні зв'язки з колишніми країнами соцтабору. Включення східно та південноєвропейських країн до ЄС торкало більше інтереси країн-реципієнтів бюджету Євросоюзу (через Структурний фонд, Спільну Сільськогосподарську політику), а Сполучене Королівство було державою-бенефіціантом. Проте воно згодилося підтримувати розширення ЄС. Так інтереси Великої Британії співпали з планами Німеччини та Франції, хоча були спричинені зовсім різною мотивацією.

Прийняття однієї з цих концепцій унеможливлювало гальмування поглиблення інтеграції окремими країнами, зокрема Великою Британією, використовуючи своє право вето. Тим паче, з відмовою деяких країн брати участь у ряді програм ЄС, елементи “багатошвідкісної”, або “багатоколової” Європи вже існували.

Для забезпечення подальшого розвитку як вшир так і вглиб, процес управління в ЄС вимагав модернізації. Як зазначила Бридид Лаффан з університетського коледжу в Дубліні, “парадокс полягає в тому, що для забезпечення гнучкості, яка б не призвела до розвалу ЄС, йому потрібні сильніші, а не слабші центральні інститути” [48, с.43]. Щоб Європейська Комісія утримувала в нормальному режимі роботи новий розширений ЄС та ще й зі “змінною геометрією”, їй необхідні потужніші реальні засоби впливу на країн-учасниць. А це вступає в конфлікт з іншою основоположною вимогою 90-х років: демократизацією інституцій ЄС.

Майбутнє розширення на схід вимагало від Європейського Союзу інституційних реформ. Ні Європейська Комісія, що все ще переживала кризу після відставки повного її складу у 1999 році, ні Франція, під час президентства Жака Ширака, не проявили ініціативи. Європейським лідером, який зміг запропонувати свій план інституційних реформ у ЄС став міністр іноземних справ Німеччини Йошка Фішер. Він виголосив свої ідеї в Берлінському університеті ім.Гумбольда.

У промові німецький міністр запропонував після розширення ЄС на схід створити Європейську Федерацію з власною Конституцією та двопалатним парламентом. Національні держави, за його планом, зберігаються, але ділять повноваження з центральними інститутами таким чином, щоб ні центр, ні країни-члени не могли самостійно приймати життєво важливих рішень.

Законодавчу владу Фішер у своєму проекті віддавав двопалатному парламенту, а виконавчу – формували міністри національних держав або окрема міжвідомча комісія на чолі з президентом, що обирався громадяни ЄС.

Позиція Йошки Фішера знайшла схвалення всіх політичних сил Німеччини настільки, що стала пропозицією не лише громадянина Фішера, як вона спочатку пропонувалась, а Німеччини, як члена Європейського Союзу. Оскільки модель нової Європи є продовженням устрою Федеративної Республіки Німеччини на весь простір ЄС, то зрозуміла підтримка німецьких парламентарів та урядовців.

Схвально до німецької ідеї реформування ЄС поставилася і Франція, яку Фішер бачив частиною європейського центру (Франція і Німеччина). На зустрічі голів урядів двох країн в Рамбольє бачення Фішера визнали “концепцією прийдешнього великого об’єднання” [91, с.5].

Велика Британія спочатку не прореагувала на ініціативу намецького міністра. Лише в жовтні 2000 року, через півроку після промови Йошки Фішера, Тоні Блер дав її оцінку під час виступу 6 жовтня у Варшаві [157, с.15]. Квінтесенція промови зводилася до слів, що він може уявити Європу як як

“наддержаву”, але не як “надкраїну”. (Інший можливий варіант перекладу “супердержаву”, але не “суперкраїну” – О.Н.)

Пріоритет Тоні Блер віддав національним урядам перед загальноєвропейськими структурами, відвівши Європейській Комісії підлеглу роль, порівняно з політичними інститутами держав. Знову прозвучала думка про Європу незалежних суверенних держав.

З приводу розширення на Схід, то британський прем'єр зазначив необхідність якнайшвидшого прийняття нових членів, щоб вони могли вже голосувати на наступних виборах до Європарламенту 2004 року.

Також Тоні Блер запропонував ввести до структури Європарламенту другу палату, що складалась би з представників національних парламентів. Так пропонувалося захистити суверенні інтереси окремих країн-членів ЄС.

Федералізація та уніфікація ЄС – це якраз те, з чим Велика Британія боролася впродовж всього періоду членства в Євросоюзі. І навіть переконаний європеїст Тоні Блер не міг підтримати проект, який вимагає негайних виконань Шенгенських умов від кандидатів на вступ до ЄС, коли саме Сполучене Королівство до цього договору не приєдналося.

Оскільки Амстердамський договір не зняв, як планувалося, питання інституційної реформи ЄС, і проблема залишалася відкритою в зв'язку з необхідністю прийому нових членів, то учасники ЄС зібралися у 2000 році на конференцію у Німці.

7-11 грудня 2000 року в Німці міжурядова конференція оформила низку положень на середній термін. Не вирішивши принципові питання інституційної структури ЄС після розширення до 27 і більше країн, було прийнято декілька нових положень. Велика Британія відстояла право вето при прийнятті рішень пов'язаних з питаннями податків та соціального захисту. Також збережено вето для питань імміграції, розподілу загальних фондів, руху професійних кадрів, торгівлі іноземними культурними цінностями.

Питання голосування в ЄС непокоїло британський уряд. Еволюція механізму прийняття рішень від консенсусу до голосування спочатку

кваліфікованою, а потім і простою більшістю отримувала завжди різко негативну оцінку Великої Британії. Коли до Європейського Союзу входило 12 країн, голосування кваліфікованою більшістю вимагало узгодження позицій мінімум трьох країн, дві з них великі, для утворення “блокуючої меншості” (необхідно було 23 голоси від 76; великі країни – Німеччина, Франція, Італія і Велика Британія – мали по 10 голосів, Іспанія – 8, всі інші – 28 голосів). Після розширення ЄС до 15 позиції окремих країн ще більше ослабли. Кількість голосів у Раді з 1995 року становила вже 87. Тому Велика Британія так відстоювала право вето, як невід’ємний атрибут дотримання демократії у прийнятті рішень в ЄС. Але в Німці знято прийняття консенсусних рішень в понад двадцяти сферах, проте ускладнився процес прийняття рішень “потрійною більшістю”: чисельність населення, голоси в Раді міністрів та абсолютна більшість країн-членів.

Важливим залишалось питання фінансування нового розширення ЄС. Європейська Комісія вважала, що розширення можна здійснити без збільшення відрахувань до бюджету ЄС. Цієї думки дотримуються Велика Британія, Франція, Німеччина, Нідерланди, внески яких до бюджету перевищують розмір допомоги із фондів ЄС.

Рішення про розширення ЄС врешті решт було досягнуто на копенгагенському самміті. В цьому датському місті в 1993 році було прийнято так звані копенгагенські критерії відповідності кандидатів до Євросоюзу (дотримання прав людини, існування стабільної демократії та ринкової економіки і введення в національну нормативно-правову базу відповідних норм ЄС). А 12-13 грудня 2002 року прийнято рішення про прийняття десяти нових членів Європейського Союзу: Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Словенії, Кіпру та Мальти.

Ці країни активно підтримують НАТО в Європі, а відповідно і атлантичну співпрацю. Таким чином підтримка трансатлантичної інтеграції, безумовно вигідна Великій Британії: і як підтримка її власного курсу, і як протипага домінуючим позиціям Німеччини та Франції.

У Лондоні сподівалися, що в розширеному ЄС будуть мати більше союзників жорсткого воєнно-політичного курсу на основі рішень НАТО і співпраці з Сполученими Штатами Америки. Сполучене Королівство, у свою чергу, регулярно висловлювало підтримку воєнним ініціативам Сполучених Штатів (Ірак, Югославія, Афганістан). До того ж Югославія знаходилася безпосередньо в Європі, що ще більше привертає увагу до участі Великої Британії у вирішенні Косівського конфлікту.

Велика Британія традиційно підтримка НАТО і Сполучених Штатів Америки. Цей крок лейбористського уряду був неодноразово підтриманий навіть колишнім британським прем'єром Маргарет Тетчер, яка стверджувала, що Тоні Блер виявив справжню рішучість. Вона публічно висловила свою підтримку діям Сполученого Королівства у Косово [111, с.340].

Газета “Зеркало Недели” навела цифри, що характеризують участь Великої Британії у Косовському конфлікті. 57% населення схвалювали дії уряду під час Балканської кризи і 31% не підтримували. Уряд Сполученого Королівства щодня витрачав близько 3 млн. фунтів стерлінгів на воєнні дії і станом на середину травня 1999 року витратив 60 млн. фунтів, в той же час лише 20 млн. на допомогу у підтримці таборів біженців у Македонії та Албанії. До себе в країну біженців британський уряд прагнув взагалі не пускати, поступаючись у кількості людей, яким надали притулок, не лише таким країнам як Німеччина, але й Польщі, Норвегії, Туреччині [39, с.5].

Жорстка мілітаристична позиція на підтримку американської ініціативи проявилася в черговий раз стосовно Іраку. У 2002 році Велика Британія однозначно підтримала Вашингтон у збройному вирішенні іракського конфлікту, пішовши врозріз із думкою партнерів по Євросоюзу Францією та Німеччиною, а також Китаю і Росії, що є постійними членами Ради Безпеки ООН. Пізніше, в 2003 році, Велика Британія разом зі Сполученими Штатами взяла участь у бойових діях в рамках антиіракської коаліції.

Суперечки Великої Британії із Францією з приводу війни в Іракові не завадили сторонам зустрітися в лютому 2003 року в французькому містечку

Ле Туке для продовження співпраці у побудові спільної політики безпеки і оборони. Прийняті рішення передбачали створення авіаносної групи для пересування європейських сил швидкого реагування; перспективи першої миротворчої операції в рамках ЄС у вигляді заміни сил НАТО у Македонії, Боснії та Герцоговині на аналогічні європейські загони; діяльність у майбутньому міжурядової агенції із закупівлі зброї.

Надзвичайно важливу роль в становленні військової складової ЄС відіграла зміна позиції Великої Британії оборонного компонента ЄС. Британський уряд прийшов до висновку, що розвиток спільної зовнішньої політики і безпеки концептуально сумісний з посиленням Атлантичного альянсу. До цього протягом десятиліть, фактично з кінця 40-х років, Велика Британія вважала, що коли Європа продемонструє серйозні можливості самостійно вирішувати проблеми безпеки, це призведе до того, що Сполучені Штати повернуться до політики ізоляціонізму, і це, в результаті, підірве НАТО.

Наприкінці 90-х рр. ствердилася цілком визначена формула “європейської ідентичності” в сфері безпеки і оборони всередині НАТО, яка цілком влаштовувала британський уряд і відповідала традиційній міжнародній політиці Великої Британії.

“Особливі стосунки” зі Сполученими Штатами Америки продовжували існувати, але в іншому ракурсі. Великобританія в 90-х роках цікавила США вже не як провідник у Європу, форпост біля берегів континенту (Сполучені Штати успішно налагодили прямі зв'язки з Німеччиною – найсильнішою державою континенту [51, с.105]), а саме як противага новій потужній об'єднаній Німеччині та Франції.

Для США зросла небезпека втратити свій вплив у Європі при об'єднанні зусиль Франції та Німеччини в новій Європі. А такі тенденції явно спостерігалися наприкінці 90-х (оборонна ініціатива). Юрій Щербак, посилаючись на американського політолога Семюела Хантінгтона, показує роль Великої Британії для Сполучених Штатів як противаги локомотиву

європейської інтеграції з Франції та Німеччини [129, с.3,6], який ставить під загрозу трансатлантичні зв'язки, єдність Західної цивілізації та панування США у світі через контроль над НАТО.

Для Європи Великобританія є привабливою у зв'язку з залежністю європейської безпеки і оборони від результатів стратегічних досліджень і розвідувальної інформації, що отримується Великою Британією від Сполучених Штатів [51, с.48]. Самостійно отримати ці дані Європа не може, з огляду на недостатній рівень матеріальної бази і низького (порівняно з США) фінансування воєнної сфери.

Таким чином, оновлення структури європейської безпеки у першій половині 90-х років базувалося на підтриманні існуючих ще з часів холодної війни трансатлантичних зв'язків, за збереження й непорушність яких активно виступала й Велика Британія. Все реформування військової складової Європи у той період могло стосуватися лише раціоналізації вже існуючих військово-політичних засобів, "необхідних для виконання оборонних цілей за нових умов формування додаткових, здебільшого політичних, екологічних та миротворчих функцій і нових структур широкої взаємодії з усіма країнами, які висловили прагнення співпрацювати з ЄС та НАТО в якості партнерів" [93, с. 152-153]. Реорганізація вже існуючих структур не торкалася важливих якісних змін та інституційних перетворень.

У другій половині 90-х років активізувалася політична ініціатива європейських країн по створенню власних сил оборони. Новий прагматичний європеїзм Великої Британії зняв бар'єри трансатлантичної зв'язності в межах НАТО з формування архітектури власне європейської безпеки. У пошуку спільних позицій Франції, Німеччини та Великої Британії було знайдено прийнятний консенсус для розвитку оборонної складової європейської інтеграції.

Але Велика Британія знову діяла не з власної ініціативи, проактивно, а реактивно, у відповідь на зміни в зовнішній політиці великих європейських країн та, особливо, Сполучених Штатів Америки. Втрата значення

трансатлантичних зв'язків змусила Сполучене Королівство шукати своє місце в нових міжнародних відносинах, опираючись більше на європейський центр сили.

ВИСНОВКИ

Велика Британія на кінець ХХ століття залишалася однією з могутніх країн світу. Її частка в світовій економіці та роль у міжнародній політиці дозволяли впливати на визначення шляху подальшого розвитку людства. Тому сучасна історія Великої Британії викликала інтерес багатьох дослідників у Сполученому Королівстві та за його межами, в тому числі в Україні. Але комплексного дослідження ролі та місця Великої Британії в процесах європейської інтеграції здійснено не було.

Більшість досліджень носили фрагментарний характер. Досліджувалися певні проблеми взаємин Великої Британії з Європейським Союзом та іншими країнами континенту. Також розглядалися питання історичної спадщини Сполученого Королівства, з якою країна підійшла до вирішення проблем міждержавної співпраці. Зокрема, гостро обговорювалися в літературі питання ідентичності та національного суверенітету.

Автором було поставлено завдання комплексно дослідити питання взаємозв'язків економічної, політичної та воєнної інтеграції; взаємовплив політики Великої Британії на європейську інтеграції і об'єднавчих процесів на континенті на внутрішнє й зовнішньополітичне життя Сполученого Королівства. Для цього були використані відповідні джерела: офіційні документи Великої Британії та міжнародних організацій, промови політичних лідерів, засоби масової інформації тощо.

Україна оголосила про свій європейський вибір, їй належить пройти непростий шлях інтеграції в міжнародні європейські структури. Вивчення історії Великої Британії, як країни достатньо складних взаємин з Європейським Союзом, потребувало дослідження проблеми з урахуванням використання надалі досвіду Сполученого Королівства для оцінки і вироблення подальшої зовнішньої політики нашої держави та трактування сучасної європейської історії.

Світ, що вступив у фазу глобалізації, постійно змінюється і надає країнам шанси не залишатися поза історичним розвитком. Такими можливостями потрібно вміло користуватися, вивчаючи досвід інших країн, що стикалися з подібними проблемами, оскільки питання визначення своєї ролі у світі стояло далеко не лише перед Україною.

Як зазначав Тоні Блер – прем'єр-міністр Великобританії – у своїй промові у Гідхолі (Лондон, 22 листопада 1999 року): “Близько 40 років тому Дін Ечісон влучно зауважив, що Великобританія ... все ще не визначилася стосовно своєї ролі у світі” [7, с.4]. Виголошуючи свою промову наприкінці 90-х, Тоні Блер висловив сподівання, що Великобританія нарешті ці пошуки припинила. Такий оптимізм британського прем'єра не підтвержується дійсними фактами британської історії кінця ХХ століття.

Період, що досліджується в дисертаційній роботі, у своїх хронологічних рамках розпочався в час краху двополюсної системи світу, відмови від формаційного підходу до вивчення історії, стрімкого розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів. Для його дослідження було обрано цивілізаційний підхід, що дає можливість врахувати і об'єктивно-ресурсний, і суб'єктивно-вольовий компоненти людської діяльності. Таким чином, політична воля та роль окремих особистостей і психологічні особливості змін у суспільній свідомості не були зневажені у порівнянні з впливом об'єктивних соціально-економічних обставин.

Відповідні принципи методологічного дослідження – системності, об'єктивності, історичності – та загальні, спеціально-наукові й міждисциплінарні методи дослідження дозволили вивчити питання комплексно, у взаємозв'язках подій, явищ та процесів, їх історичному розвитку.

В дисертаційному дослідженні розглянуті основні підходи до висвітлення історії європейської інтеграції та місця й ролі в ній Великої Британії – євроскептицизм і європеїзм, що були породжені атлантичною історичною спадщиною Сполученого Королівства та тенденціями розвитку

європейського континенту в другій половині ХХ ст. Європейський вибір України особливо гостро ставить питання підходу до оцінки європейських об'єднавчих процесів. Заперечувати будь-який з них – означає порушувати принцип об'єктивності. Сучасна ситуація та перспектива розвитку української держави як частини Європи вимагає зваженого комплексного підходу й оцінювання інтеграційних процесів з точки зору уроків для України і побудови її зовнішньої та внутрішньої, зокрема, освітньої політики.

За останню декаду ХХ століття відбулися важливі зміни в світовому устрої. Розвал соціалістичної системи зруйнував двополюсну систему світу, де хитка рівновага трималася на балансі сил двох супердержав. Порушився звичайний уклад життя західних демократій, пов'язаний з протистоянням комуністичному світові. З розпадом Радянського Союзу припинилася “холодна війна” і, відповідно, припинила існування абсолютно чужа для Заходу система цінностей, з котрою потрібно було боротись і мобілізувати для цього сили. Риторика європейської єдності припинила виконувати покладені на неї функції, оскільки після зникнення зовнішнього ворога відпала нагальна потреба в суворій дисципліні і єдності євроатлантичного, загалом, та європейського співтовариства, зокрема.

Існуюча впродовж “холодної війни” дихотомія порушила баланс сил. Початок 90-х був ознаменований спробою побудови однополюсної структури світу з підпорядкуванням Сполученим Штатам Америки, як економічно, політично та військово найпотужнішій державі. У Великій Британії такі зміни заперечень не викликали. Лондон розглядав США як свій шанс залишитися у великій політиці державою світового значення, що може розраховувати на глобальне значення, перебуваючи у фарватері політики Сполучених Штатів.

Це було зумовлене тим, що Велика Британія успадкувала своє імперське минуле, амбіції могутньої держави і не відреагувала вчасно на зміни в світі, які відбулися в другій половині ХХ століття. Уявлення про потужність держави, її суверенітет і національну ідентичність залишилися незмінними з періоду могутності Сполученого Королівства ХVIII-ХІХ ст. А процеси

глобалізації та інтеграції змушували пристосовуватися до нових умов, в яких держава могла захистити себе, власний суверенітет та ідентичність лише в тісній співпраці з іншими державами шляхом участі в міжнародних об'єднаннях.

Побудова однополюсного світу з орієнтацією на Сполучені Штати Америки була зручною для Великої Британії. Атлантичний напрямок політики був надзвичайно розвинутий і розроблений у Лондоні. Британці та американці були споріднені не лише економічною та політичною співпрацею, але й значно глибшими культурними зв'язками, що здійснили вплив на спосіб мислення обох націй. Історично склалося так, що в масовій свідомості, в ідентичності британців трансатлантичний компонент вкоренився глибоко й вступив у конфлікт з європейським компонентом.

Процеси глобалізації та інтеграції доповнювали один одного, оскільки всі об'єднувчі рухи повторювали в меншому масштабі загальні тенденції до побудови всесвітньої взаємопов'язаної системи економіки, політики, соціальної співпраці тощо. Але, в той же час, регіональна інтеграція чинила опір глобалізації, захищаючи інтереси регіону. Сполучене Королівство не асоціювало свої інтереси з цілями європейського континенту.

Велика Британія протягом всієї повоєнної історії прагнула переслідувати свої національні інтереси через, так звані “три кола” британської зовнішньої політики – розбудова Британської Співдружності націй, збереження особливих стосунків з США та відігравання провідної ролі в Європі. Хоча реально, побудова особливих стосунків з США була значно пріоритетнішою за європейську політику Сполученого Королівства. Велика Британія розглядала Сполучені Штати як державу, що здатна вивести свого партнера на рівень активного й авторитетного учасника світової політики. А Сполучені Штати все менше і менше значення надавали особливим стосункам з Великою Британією через втрату нею своїх позицій на європейському континенті, порівняно зі значенням потужної колоніальної морської держави, якою вона була раніше.

На початок 90-х років перед Великою Британією все ще стояла дилема між європейським та атлантичним вибором. Питання європейської інтеграції було важливим моментом політики британських урядів. Але домінантами урядової політики були спрямованість на зменшення вартості для Великобританії перебування в ЄС та підтримку субсидіарності (розмежування повноважень між ЄС та національним урядом і владою у регіонах). Таким чином, Великобританія втрачала ініціативу в Європейському будівництві й змушена була жити в Європі, збудованій для неї іншими.

Спроби представити європейську інтеграцію як єдино можливий шлях історичного розвитку не відповідає дійсності, так само як і повне заперечення її доцільності. Європейська інтеграція була доцільною з точки зору ефективного господарювання, але не була історично неминучою. Окрім того, що об'єднує європейські країни, є багато моментів, котрі перешкоджають зближенню та уніфікації. Національні держави наприкінці ХХ століття залишалися основними учасниками міжнародних відносин. Переслідування національних інтересів було основним завданням урядів та парламентів цих країн. Інтереси окремих держав часто вступали в конфлікти в сфері спільної економічної, оборонної та іншої політики.

Побудова “все тіснішого союзу” можлива лише при подоланні існуючих стереотипів у суспільній свідомості та в розумінні політичних лідерів щодо місця й ролі їх окремої країни в світовому співтоваристві як учасника процесу європейської інтеграції. Перебування Великої Британії в Європейському Союзі було і залишається ускладненим, головним чином, через різницю в розумінні ступеня інтеграції. Британія, з огляду на свої давні традиції, не приймає шлях до наддержавного утворення федеративної Європи, а воліє мати лише тісну співпрацю на рівні окремих держав. Проте з кожним роком ця співпраця поглиблюється.

Велика Британія завжди відокремлювала себе від континентальної Європи, орієнтуючись більше на країни Британської Співдружності та Сполучені Штати Америки. Тому з активізацією процесів європейської

інтеграції після Другої світової війни входження Сполученого Королівства до європейських інституцій було складним і вимагало від британського уряду по-новому оцінити ситуацію в Європі та загалом у світі.

У Великій Британії термін “європейська інтеграція” розглядався у розумінні міждержавної співпраці на рівні домовленостей між урядами різних країн. Пріоритетом у цих домовленостях була економічна інтеграція: співпраця держав, регіонів та підприємств [81, с.226-232]. Для партнерів Сполученого Королівства по ЄС європейська інтеграція мала значно ширший і глибший зміст. Це розходження в цілях і кінцевій меті об’єднавчих процесів створювало конфліктні ситуації між британським урядом та керівництвом інших країн-членів ЄС. Можливість федералізації Європи стримувала й без того обережну європейську активність Великої Британії.

Прагматизм Великої Британії спонукав вести політику стримування поглиблення ЄС. Розвиток ЄС вшир не схвалюється Сполученим Королівством для всіх країн-кандидатів у члени Союзу, але розширення ЄС гальмує політику поглиблення інтеграції. Тому, вибираючи між активізацією внутрішнього розвитку інституцій ЄС вглиб та експансією на Схід, визнали привабливішим другий варіант. В такому випадку, Велика Британія мала більше часу пристосуватися до нових політичних та економічних реалій.

Яскраву боротьбу євроскептиків та євроентузіастів за останнє десятиліття можна було двічі спостерігати у Великобританії: під час процесу ратифікації Маастрихтського договору та у зв’язку з введенням єдиної європейської валюти євро.

Противники інтеграції Великобританії до будь-яких наднаціональних структур наполягають на тому, що закінчення холодної війни, нібито відкрило шлях до нової ери національного суверенітету: відсутність спільної загрози може призвести до відмови національних держав від міжнародних зобов’язань, дасть їм змогу діяти в односторонньому порядку. Вони впевнені, що уряди держав не відіграють помітної ролі у процесах глобалізації, яка може і повинна визначатися виключно ринками.

Такі захисники унілатералізму та ізоляціонізму вважають, що чим більше нація “відмовляється” від нього на користь таких міжнародних організацій як ООН, НАТО чи Європейський Союз, тим менш суверенною вона стає.

Цей звичний аргумент особливо характерний для крайніх лівих та крайніх правих політиків. На правому фланзі такі думки висловлюють ті, хто хотів би ізолюватися від Європейського союзу, на лівому фланзі цю позицію обстоюють ті, хто критично налаштований стосовно НАТО та співпраці зі Сполученими Штатами Америки.

На подібну аргументацію ізоляціоністських настроїв Тоні Блер у вже згадуваній промові відповів, що дана точка зору “визначає “національний суверенітет” як окреме поняття, фактично підмінюючи його поняттям “національної сили”. Відтак недооцінюється значний вплив глобалізації на владу окремої національної держави. Якщо суверенітет означає контроль над власною долею та силою, тоді сила і контроль у сьогоdnішньому світі передбачають або створення союзів, або відставання. Співпрацюючи, національні держави можуть поширювати свій вплив, ефективно вирішувати проблеми, з якими вони не впоралися б самотужки, а також повернути собі суверенітет, втрачений через глобалізацію (водночас скориставшись її перевагами). Ті, хто виступають за ізоляцію та унілатералізм, насправді прирікають свою країну на зростаюче безсилля”[7, с.5].

Твереза оцінка загроз та перспектив і розуміння неминучості глобалізації світу обмальовують коло прикладення політичної сили будь-якої держави на зовнішньополітичній арені. Сильна і незалежна країна не повинна ізолюватись від міжнародних суспільних процесів. Для України важливо підтримувати свій статус як європейського партнера, що ще більш цінний, оскільки має тісні тривалі, перевірені часом, зв'язки на сході, за Уралом і далі. Така позиція дасть можливість нашій державі використати і своє геополітичне розташування, й історичне минуле.

Питання трансатлантичної та європейської інтеграції впливають на внутрішньополітичну ситуацію у Великобританії, розділяючи на євроскептиків та євроентузіастів уряди, партії, суспільство. Перш за все, як було зазначено вище, гостро стоїть питання обмеження національного суверенітету. А це такі аспекти як грошова система, податки, соціальне врегулювання, зовнішня політика та оборона. Експлуатуючи розуміння політичного суверенітету та британської винятковості формується образ Європейського Союзу як структури, що в майбутньому перетвориться на наддержаву (на зразок Сполучених Штатів Європи), а федералістичну ідею Європи підтримують надто мало британців.

Кожен народ має свою національну ідентифікацію і намагається зберегти свій уявний образ неушкодженим, береже його від зовнішніх впливів. Відкриття кордонів для товарів, послуг і людей призводить до взаємопроникнення та взаємозмішування культур. В світлі так званої “етнічної мобілізації” останньої третини ХХ століття стає зрозумілим наскільки цей останній фактор впливає на інтеграційні процеси на рівні неприйняття їх масовою свідомістю народу [83, с.223-227].

Після двох невдалих спроб увійти до Європейського Економічного Співтовариства Сполучене Королівство в 1972 р, через 16 років після підписання Римських протоколів, здобуло можливість зсередини впливати на Європейське будівництво. Пізніше, коли ще не раз поставало питання бути чи не бути Великій Британії в Європейській Співдружності, офіційний Лондон завжди приходив до думки, що краще зможе вплинути на прийняття рішень і вироблення спільної європейської політики, знаходячись у середині структури, ніж будучи поза нею.

Маастрихтський договір, підписаний в лютому 1992 року міністрами закордонних справ 12 країн-учасниць, Великобританія ратифікувала однією з останніх. На загальних парламентських виборах у квітні 1992 року всі три партії – консерватори, лейбористи та ліберали – підтримали ідею активної участі країни в “європейському будівництві”, але не зосередили на цьому

багато уваги, щоб не вплив назовні розкол в консервативній та лейбористській партіях з приводу європейського питання. При цьому в “високих” політичних та ділових колах явно переважала підтримка уряду Дж.Мейджора, котрий і підписав Договір. Однак на рівні громадської думки баланс був дуже хитким.

Договір піддавався нещадній критиці. Аргументи схожі з тими, що висловлюються в інших країнах: загроза національному суверенітету, втрата національної самобутності, прагнення зберегти національну валюту, невігідність та недоцільність поширення єдиної політики на соціальну та правову сфери, зовнішню політику й оборону [79, с.494-495].

У внутрішньополітичному житті Великобританії жодна впливова політична партія не висловила однозначної позиції щодо своєї прихильності ідеї європейської інтеграції. Лише незначні партії (Ліберал-демократична, Соціал-демократична) були послідовні в своїй підтримці євроінтеграції. Лейбористська й Консервативна партії були внутрішньорозділені на “євроентузіастів” та “євроскептиків”, і як наслідок їх лідери змушені були притримуватись такої лінії, котра дозволяла їм утримувати разом обидві частини партій.

Йшов процес європеїзації внутрішньополітичного життя Сполученого Королівства. Показовою є позиція лейбористів, котрі в 1979 р. виступили за вихід з ЄЕС, а в 1997 р. - побудували свою виборчу політику на активізації інтеграції в Європу і здобули блискучу перемогу на виборах.

Але зазначені процеси еволюції європейського питання не означали корінних революційних змін у європейській політиці Великої Британії. Визначальними залишалися напрямки міждержавної співпраці, а не федералізація Європи. Тісніша співпраця з Європейським Союзом була цілком прагматичним рішенням Лейбористського уряду.

Жорстка антиєвропейська позиція Консервативної партії не була продиктована лише бажанням зберегти непорушним національний суверенітет, але й проявом опозиційності до проєвропейськи налаштованого

уряду Тоні Блера. Ще на початку 90-х Торі були більшими “єврофілами”, ніж лейбористи. Як опозиційна партія, консерватори в кінці 90-х років були змушені грати на настроях соціально незадоволених виборців, пропонуючи їм свою жорстку патріотичну позицію.

Кінець ХХ ст. у Великобританії ознаменувався гострими дебатами з питання приєднання чи неприєднання до Європейського і Валютного Союзу. Великобританія не ввійшла до числа тих одинадцяти країн, що з 1 січня 1999 року ввели єдину європейську валюту – євро, але провела багато заходів, що полегшили міжнародні економічні операції. У Великобританії введення єдиної валюти розглядають перш за все не як економічне досягнення, а як політичне. Воно продиктоване бажанням поглибити політичну інтеграцію Європи, а не економічними завданнями, навіть якщо такі завдання, як поточні, й будуть досягнуті [81, с.176-187].

Спроби компенсувати неучасть Великої Британії у проекті впровадження євро було в кінці 90-х років зроблено шляхом додаткових наголосів на європейській обороні, наприклад, укладення франко-британської спільної декларації щодо Європейської оборони у грудні 1998 року, котра принесла нову динаміку в ЄС у цій сфері [84, с.105]. Сполучене Королівство таким чином закріпило за собою місце в формування нового витка збільшення потужності ЄС в неекономічній сфері. Це був крок, зроблений на упередження: Європейський Союз з економічної організації поступово перетворювався на суб’єкта політичних та воєнних відносин, і Велика Британія, врахувавши помилки відстороненості від формування економічної складової ЄС, забронювала місце в утворенні воєнно-політичної компоненти Союзу.

Зовнішня політика Великої Британії, в тому числі й позиція щодо європейського питання, не була чіткою й послідовною у 90-х роках ХХ століття, як і в попередні десятиліття. Але загальна тенденція зближення з ЄС та континентальною Європою виражена достатньо чітко.

Велику Британію навіть на початку ХХІ ст. навряд чи можна назвати країною з точно визначеними пріоритетами в міжнародній інтеграції, але з впевненістю можна назвати прагматичною країною в цій сфері. Не варто оцінювати таку позицію Великої Британії з морально-етичної точки зору і робити трагедії з двоїстого положення Великобританії між Європою та Америкою, а потрібно максимально використовувати переваги, що дає таке становище [82, с.51].

Історичний розвиток ставив перед британськими урядами 90-х років два завдання: перше – продемонструвати нові наміри співпраці на міжнародній арені й дотримуватись обраного напрямку зовнішніх стосунків; друге – змінити стереотипи, пов'язані з європейською інтеграцією в свідомості громадян. Перше завдання було політично-декларативним, і з ним, можна вважати, Великобританія впоралася. Друге додалось важко. Те, що британський прем'єр Тоні Блер не ризикнув винести на всенародний референдум питання приєднання до єдиної валюти євро, яскраво свідчить про непевний баланс сил євроскептиків та євроентузіастів у суспільстві на кінець ХХ – початок ХХІ ст.

Але зміни в європейській політиці Великої Британії чітко прослідковувалися в бік налагодження тісніших стосунків з іншими країнами-членами ЄС. Така позиція Сполученого Королівства відіграла й позитивну роль в європейській інтеграції. Це зменшувало ризик прийняття невиважених рішень, що могли стати обов'язковими до виконання; дозволило всім учасникам об'єднаних процесів адаптуватися до нових умов співпраці; стримувало різке домінування однієї або декількох (найперше – Німеччини та Франції) країн в новій архітектурі Європи, забезпечуючи демократичність у прийнятті та виконанні рішень.

Різка, інколи демаршова, політика Великої Британії була покликана не на спричинення шкоди Європейському Союзу, а на зміни в ньому і надання такого вигляду, яким уявляли його існування у Лондоні. Як останній консервативний уряд Джона Меджора, так і лейбористські Тоні Блера,

відстоювали своє бачення майбутньої Європи, в якій Велика Британія могла б посідати гідне місце.

28 січня 2000 року Тоні Блер виголосив промову на економічному Давоському форумі. З приводу Європи британський лідер заявив, що стоїть питання, чи зможе Європа взяти з собою позиції та інтереси минулого і зробити рішучі кроки, щоб відігравати одну з провідних ролей в новій економіці та промисловості майбутнього. “Ми докладемо до цього всіх зусиль. Якщо це відбудеться, то... зміниться позиція Великої Британії стосовно ЄС” [21, с.37].

За період перебування в ЄС Великій Британії вдалося стабілізувати власну економіку та зміцнити свої позиції в Європі. Через європейські структури Сполучене Королівство отримало можливість ефективно впливати на глобальну політику та економічну ситуацію. Врешті решт, Велика Британія інтегрувалася в Спільний ринок, котрий охоплює 15 держав з населенням понад 350 млн. і на сьогодні займає в ньому одне з чільних місць.

Ми пропонуємо таку періодизацію європейської політики Великої Британії в 90-х рр. ХХ ст.

1. До ратифікації Маастрихтського договору.

Період характеризувався традиційним превалюванням економічної співпраці з Європейськими країнами над політичною, особливим захистом національного суверенітету шляхом наполягання на міждержавній співпраці, зменшення вартості перебування Великої Британії в Європейському Співтоваристві, протидії формуванню наддержавного рівня управління. Суспільна думка орієнтована на міжатлантичну співпрацю.

2. Від ратифікації Маастрихтського договору до виборів 1997 року.

Суспільна думка та позиція ряду політичних діячів щодо європейської інтеграції поступово еволюціонують до тіснішої економічної та політичної співпраці. Різко проявляється контраст між тенденціями розвитку інтеграційних процесів у Європі та позицією

уряду Сполученого Королівства. Консервативна партія втрачає владу і важливу роль в цьому відіграв внутрішній розкол в партії з європейського питання.

3. Від виборів 1997 року до договору в Сен-Мало по формуванню європейських сил швидкого реагування.

Лейбористська партія Великої Британії здобуває перемогу, демонструючи свою єдність у ставленні до європейського питання. Урядом Лейбористів обрано чіткий курс на європейську інтеграцію для посилення позицій Великої Британії у світі через участь у діяльності потужної міжнародної організації – Європейського Союзу, що відповідає тенденціям міжнародного розвитку. Проте зближення ведеться в традиційній для Сполученого Королівства обережній манері. Зокрема, Велика Британія утрималася від приєднання до першої хвилі введення єдиної європейської валюти євро, але сумлінно провадила підготовку до такого переходу.

4. Після договору в Сен-Мало.

Не приєднавшись до країн, що ввели євро з 1999 року, Сполучене Королівство активізувало свою участь в створенні системи безпеки Європи. Проте, залишилися традиційні трансатлантичні зв'язки Великої Британії. Продовжувалося поглиблення участі Великої Британії в інтеграційних процесах. Велика Британія стала активним учасником всіх трьох складових європейської інтеграції.

В останньому десятиріччі ХХ ст. на прикладі Великої Британії спостерігаємо передачу спочатку економічних, а потім і політичних повноважень на наднаціональний рівень. При цьому втрачаючи певну частину національного суверенітету. Але передача, в першу чергу, економічних важелів відбулася не з причини первинності економіки над політикою та іншими царинами суспільної діяльності, а навпаки, в силу того, що економічна складова не зачіпає настільки глибокі, вкорінені стереотипи мислення як культура, політика, право (побудоване на основі узаконеної моралі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. А.К. Вместе и порознь // Итоги. – 1997. – 16 сентября. - С. 24.
2. Баженов С. О взаимоотношениях Великобритании и Европейского Союза // Компас. – 1998. - №32.- С33-37.
3. Бакстон Д. Великобритания и проблема автономии Шотландии. // Компас. - №23. – 13 апреля 1995. – С.31-36.
4. Барановский В.Г. Западная Европа: военно-политическая интеграция. – М.: МО, 1988. – 196 с.
5. Барг М. Цивилизационный подход к истории // Коммунист. – 1991. – №3. – С.27-35.
6. Бжезінський З. Велика Шахівниця: Пер. з англ. – Львів-Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
7. Блер Т. Формуючи ключову роль Великобританії у світі // Економічний часопис. – №1. – 2000. – С.3 - 7.
8. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. – К.: НІПМБ, 2001. 300 с.
9. Бурнашов И. Великобритания и евро // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 9. – С.70-75.
10. Бурнашов І. Ставлення Великої Британії до єдиної європейської валюти та вибори до європарламенту // Дослідження світової політики. – Вип. 16. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2001. – С.12 – 21.
11. Бусыгина И., Тренерт О. Расширение Европейского союза: покушение на самоубийство? // Мировая экономика и международные отношения. – №9. – 1995. – С.57-64.
12. Вакулич В. Загальне й особливе в американських і західноєвропейських концепціях європейської інтеграції // Збірник наукових праць. Дослідження світової політики. – Вип.17. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2001. – С.19-24.

13. Валенте Дж. Британия и Италия: два пути – две проблемы // Компас. – 1994. – №176. – С.48-51.
14. Великобритания. Отв.ред. С.П.Мадзоевский и Е.С. Хесин. – М.: Мысль, 1981. – 429 с.
15. Великобритания: Тони Блер и новые левые. /Энн Эшплбом, политический обозреватель лондонской «Ивнинг стандарт», в журнале «Форин афферс», март-апрель 1997 г., с сокращениями./ // Компас. – 1997. – №16. – С.3-14.
16. Великобритания: трудные попытки вписаться в единую Европу. /“Financial Times”, реферат / // Компас. – 1996. – №28. – С.27-41.
17. Волтен П.М.Е. ЄС як суб’єкт політики безпеки: суперник, чи партнер для США // Національна безпека та оборона. – 2001. – №9. – С.52-56.
18. Воронков В. На ежегодной конференции правящей консервативной партии Великобритании // Компас. – 1993. – №169. – С.3-5.
19. Воронцова С.Б. Великобритания и европейский интеграционный процесс в 70-е годы XX века // Британия и Россия. – М.: ИВИ РАН, 1997. – С.61-67.
20. Вулф М. Скрытые возможности обратить нежелательную тенденцию вспять // Компас. – 1993. – №37. – С.27-32.
21. Выступление премьер-министра Великобритании Тони Блэра. // Компас. – №8. – 24 февраля 2000. С.33-42.
22. Галей С., Рутар І. Політологія. – К.: “Знання”, 1999. – 427 с.
23. Ганжуров Ю.С. Кількісні методи в історичних дослідженнях: досвід і деякі питання методики // Український історичний журнал. – 1994. – №4. – С.30-40.
24. Гончар Ю.Б. Еволюція політики США щодо інтеграційних процесів у Західній Європі (кінець 80-х – 90-і роки): Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 1997. – 224 с.
25. Горбик В.А. Консервативная и либеральная партии в политической системе послевоенной Англии. – К.: Наукова думка – 1977. – 223 с.

26. Грант Ч. ЕС-2010. Оптимистический взгляд в будущее: Пер. с англ. – М.: Логос, 2001. 78 с.
27. Громыко А.А. Политический реформизм в Великобритании (1970-1990 годы). – М.: XXI век - Согласие, 2001. – 286 с.
28. Гуляев В.И. “Первичные цивилизации” и методика изучения исторического процесса // Новая и новейшая история. – 1996. – №4. – С.86-88.
29. Джон Мейджор: «Франция и Великобритания становятся более великими державами, когда они действуют сообща» // Компас. – 1993. – №102. – С.49-59.
30. Диксон Х., Николл А. Европа: противоречивый процесс объединения в оборонной промышленности. (“Financial Times” №33.810 и 33.813, реферат) // Компас – 1999 – №14. – С.37-44.
31. Дударьов В. Британський погляд на пострадянський простір та центрально-східну Європу // Дослідження світової політики. Збірник наукових праць. / Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – Вип.20. – 2002. – С. 98-105.
32. Европа в преддверии экономического и валютного союза. / “Financial Times”, 30 октября, реферат / // Компас – 1998 – №49. – С.3-32.
33. Европейская интеграция: современное состояние и перспективы: Сб. науч. ст. / Науч. ред. С.И. Паньковский. – Минск: ЕГУ, 2001. – 336 с.
34. Европейская Социальная Хартия: Справочник: Пер. с фр. – М.: Международные отношения, 2000. – 264 с.
35. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития. Под ред. Ю.А. Борко и О.В. Буториной. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 472 с.
36. Европейский Союз накануне решающих перемен. // Компас. - №10. 12 марта 1998 року. С.3-22.
37. ЕС и создание единого европейского рынка // Компас. – 1993. – №37. – С.21-35.
38. Загальні парламентські вибори в Сполученому Королівстві. – К.: “Британська Рада в Україні”, 1997. – 26 с.

39. Загоруйко Ю. Благополучие и сострадание в условиях войны. // Зеркало Недели. - №18. – 8 мая. – 1999. – С.5.
40. Загоруйко Ю. Мясные ряды европейской политики. // Зеркало Недели. - №44. – 6 ноября. – 1999. – С.5.
41. Загоруйко Ю. Страсти вокруг евро // Зеркало недели. – 1999. – 13 марта – С.10.
42. Зайцев Б. Великобритания – Шотландия, Уэльс, Северная Ирландия: перераспределение власти из центра в регионы // Компас. – 2000. – №45. – С.53-56.
43. Зайцев Б. Великобритания: осторожный подход к евро // Компас – 1998 – №49. – С.33-37.
44. Зайцев Б. Великобритания: устрашающие реалии эпизоотии ящура // Компас. - №14. – 5 апреля 2001. – С.74-79.
45. Зайцев Б. План Тони Блэра для Европы. // Компас. - №13. – 30 марта 2000. С.49-52.
46. Зеленюк Я. Чи стане політика нового прем'єра «тетчеризмом з людським обличчям» // Україна. Європа. Світ. – 1997. – 8-16 травня. – С.6.
47. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС: порівняльний аналіз. - К.: Основи, 1996. – 354 с.
48. Иванов В.В. Методология исторической науки: Учебное пособие для студ.вузов, обучающихся по специальности “История”. – М.: Высш.шк., - 1985. – 185 с.
49. Иванов И.Д. Европа регионов // Мировая экономика и международные отношения. - 1997. - №9. С.5-19.
50. Кан А. Деволуция по-шотландски // Итоги. – 1997. – 16 сентября. – С. 24;
51. Капитонова Н.К. Приоритеты внешней политики Великобритании (1990-1997 гг.) – М.: Московский государственный институт международных отношений (университет); “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), – 1999. – 144 с.

- 52.Кирсанова Н. Капиталовложения из-за рубежа помогают британской промышленности // Компас. – 1993. – №71. – С.3-8
- 53.Кларк Дж. Европа и возможности // Англия. – 1992. – №124. – С.2-8.
- 54.Количественные методы в исторических исследованиях / Под ред. Коваленко И.Д. – М.: Высшая школа, – 1984. – 384 с.
- 55.Колосов Г.В. Военно-политический курс Англии в Европе. – М.: Наука, 1984. – 240 с.
- 56.Комаров И. Долгая дорога к евро // Персонал. – 1999. – №2. – С.93 -98.
- 57.Кондратюк С. Нові концептуальні підходи у стратегії ЄС щодо України // Дослідження світової політики. Збірник наукових праць. / Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Вип.20. – 2002. – С.59 – 65.
- 58.Константинов В.Ю. Проблема європейської регіональної стабільності в контексті розширення НАТО (90-ті роки): Дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський ун-т ім.Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – К., 2000. 200 с.
- 59.Конституція України. К.: Українська правнича фундація, 1996. – 63 с.
- 60.Копійка В., Шинкаренко Т. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. – К.:Видавничий дім “Ін Юре”, 2001 – 448 с.
- 61.Коттье Ж. Эти ценности создали Европу // Европейский альманах. История. Традиции. Культура. – М.: Наука – 1991. – С.30.-46.
- 62.Коукер К. Сумерки Запада: Пер.с англ. – М.:Московская школа политических исследований, 2000. – 272 с.
- 63.Круль О. Час євро // Політика і час. – 1999. – №1. – С.3-12.
- 64.Лебедев А.А. Очерки британской внешней политики (60-80-е гг.). – М.: Международные отношения, 1988. – 303 с.
- 65.Левченко Ю. Опять “особая” позиция // Новое время. – 1988. – № 49. – С.17-18.
- 66.Лукін В. Тріумф Тоні Блера і доля британського лейборизм // Демократична Україна. – 1977. – 13 травня.

- 67.Маастрихтський процес: реакція і нові виклики // *Мірова економіка і міжнародні відносини*. – 1993. – №9. – С.64-77.
- 68.Мадзоевський С.П. Еволюція глобальної стратегії Лондона // *Мірова економіка і міжнародні відносини*. – 1973, №6. – С.17-19.
- 69.Макарчев В. Буде ли структура ЄС одно- или двухъярусной?. // *Компас*. - №44. – 26 октября 2000. – С.28-29.
- 70.Маколей Т.Б. Англия и Европа. Избранные эссе / Пер. с англ. Д.В.Соловьева. – СПб.: Алетейя, 2001. – 502 с.
- 71.Мальков В.А. Нужна ли “новая история международных отношений”? // *Новая и новейшая история*. – 1996. – №4. – С.89-91.
- 72.Мартинюв А.Ю. Українсько-німецькі зв'язки у контексті європейської інтеграції (90-ті роки ХХ століття): Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут історії України. – К., 1997. – 188с.
- 73.Матеріали міжнародної наукової конференції “Ялта 2000. Роль Європи в ХХІ столітті” 7-9 травня 2000 року. м.Ялта. – 287 с.
- 74.Минеев А. Европейский Союз: проблемы расширения и развития. // *Компас*. - №7. – 15 февраля 2001. – С.41-43.
- 75.Минеев А. Итоги Люксембургского саммита ЕС. // *Компас*. - №51. – 18 декабря 1997. – С.43-46.
- 76.Мінгазутдінов І.О., Полтораков О.Ю. Феномен «етнічної мобілізації» та його наслідки для Західної Європи // *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Міжнародні відносини. 1998. – №10. – С.4-8.
- 77.«Монд» о европейском валютно-экономическом союзе // *Атлас*. – 1993. – 27 августа. – №30. – С.34-36.
- 78.Необходима перестройка институтов Европейского Союза. // *Компас*. - №49. – 10 декабря 1998. – С.39-46.
- 79.Неприцький О.А. Великобританія та ратифікація Маастрихтського договору // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки*. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т.8(10). С.494-507.

- 80.Неприцький О.А. Великобританія: шлях до сепаратизму регіонів чи побудова “європейського дому” // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип.ІІ. – Вінниця, 2000. – С.226 – 232.
- 81.Неприцький О.А. Впровадження в країнах-членах ЄС єдиної грошової одиниці та реакція Великобританії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип.ІІІ. – Вінниця, 2001. – С.176 – 187.
- 82.Неприцький О.А. Вхідження Великобританії до європейського співтовариства: уроки для України // Історичні і політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету, історичний факультет.” №3(7) – 2001, липень. С.49-52.
- 83.Неприцький О.А. Європейський Союз та питання національної ідентичності й національного суверенітету Великобританії (90-ті рр. ХХ ст.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип.ІV. – Вінниця, 2001. – С.223 – 227.
- 84.Неприцький О.А. Позиція і роль Великої Британії в побудові системи Європейської безпеки наприкінці ХХ сторіччя // Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали конференції. Всесвітня історія – Луганськ: Вид-во СНУ ім.В.Даля, 2002. – С.103-106.
- 85.Павленко Ю.В., Кримский С.Б., Пахомов Ю.Н. Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: Благотворительный фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук “Международный деловой центр”, 1998. – 432 с.
- 86.Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование. – М.:Алгоритм, 2002. – 352 с.

87. Перегудов С. Великобритания после выборов 1997 года: обычная смена власти или прорыв в XXI век? // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1998. – №3. – С.74-84.
88. Перегудов С.П. Великобритания после парламентских выборов // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2001, №11. – С.75-78.
89. Перегудов С.П. Тони Блэр. М.: РАН; ИНИОН, 2000. – 56 с.
90. Перегудов С.П. Тэтчер и тэтчеризм. – М.: Наука, 1996. – 301 с.
91. Писанская В. В поисках будущего для Европы. // *Зеркало Недели*. - №21. – 27 мая 2000. – С.5.
92. Пищик В.Я. Евро и доллар США: конкуренция и партнерство в условиях глобализации. – М.: Консалтбанкир, 2002. – 304 с.
93. Полтораков О. Військово-політична складова західноєвропейської інтеграції: досвід та уроки 1990-х років // *Дослідження світової політики: Збірник наукових праць*. Випуск 20. – К., 2002. – С.147-153.
94. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році. К.: Інформаційно-видавничий центр Декржкомстату України. – 2002. – 412 с.
95. Потапенко Т.Г. Политика Консервативной партии Великобритании в отношении ЕЭС в 1945-1992 гг. // *Вестник всеобщей истории*. – СПб., – 1999. – Вып.2. – С.94-110.
96. Рейнольдс Д. "Общий европейский дом" и традиции европейского концерта // *Европейский альманах. История. Традиции. Культура*. – М.: Наука, 1991. – С.5-17.
97. Рейнольдс Д. Внешняя политика Британии и «упадок» Британии в двадцатом веке // *Британия и Россия*. М.: ИВИ РАН, 1997. – С.54-60
98. Розанов А. Единство противоположностей. // *Советская Белоруссия*. – 2001. – 19 апреля.
99. Савельев. США – ЕС – Россия. // *Международная жизнь*. – №9. – 1997. – С.14-20.

100. Світова та європейська інтеграція: організаційні засади. Навч. посібник / За ред. д-ра іст. наук, проф. Я.Й.Малика, д-ра екон. наук, проф. М.З.Мальського. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.Івана Франка, 2000. – 402 с.
101. Селінков С.Л. Економічний і валютний союз як форма загальноєвропейської економічної інтеграції. Дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 222 с.
102. Семененко И. Группы интересов в Европейском союзе: региональный аспект // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – №4. С.26 – 35.
103. Служити Європі. Популярно про установи Європейського Союзу: Пер з англ. – К: К.І.С., 2000. – 40 с.
104. Смоленский Н.И. Теоретический плюрализм и проблемы исторической теории // Новая и новейшая история. – 1996. – №3. – С.76-80.
105. Современный монополистический капитализм: в 8-ми кн. / Отв. ред.: Н.Н.Иноземцев и др. – М.: Мысль, 1981. – Кн.3: Великобритания / Отв. ред. С.П.Мадзоевский, Е.С.Хесин. – 429 с.
106. Соколовский М. Британия в осаде. // Зеркало Недели. - №14. – 7 апреля 2001. – С.5.
107. Соснин В.А. Культура и межгрупповые процессы: этноцентризм, конфликты и тенденции национальной идентификации // Психологический журнал. – 1997. – №1. – С.50-60.
108. Стрежнева М.В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты. – М.: Наука, 1988. – 188 с.
109. США и Европа: перспективы взаимоотношений на рубеже веков / Уткин А.И., Приходько О.В., Смирнов П.Е., Давыдов Ю.П., Оберемко Т.В., Подлесный П.Т. – М.: Наука, 2000. – 192 с.

110. Танчин І. Європейський сепаратизм: урок для України // Європа: ідеї та процеси. Матеріали наукового симпозиуму 4-5 червня 1998 р. – Чернівці: Прут, – 1998. – С. 41- 43.
111. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер. с англ. – М.: Альпина Паблицер, 2003. – 504 с.
112. Толстов С., Яковенко Н. Позиція Великобританії щодо Європейської і транснаціональної інтеграції // Дослідження світової політики: Актуальні проблеми: Збірник праць вчених. – К.: Знання 1998. – С.25-41.
113. Топорнин Б.Н. Право и институты европейских сообществ на современном этапе: основные понятия // Европейская интеграция: правовые проблемы. – Кн.1. – М.: Ин-т государства и права РАН. – С.3-23.
114. Трещина на континенте: многие европейцы опасаются последствий плана единой валюты // Компас. – 1996. – №36. – С. 71-76.
115. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979-1990 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – №2. – С.125-133; №3, С.88-96.
116. Фадеева Т. “Европейская цивилизация” и “европейская идентичность”: современные зарубежные интерпретации // Европейский альманах. История. Традиции. Культура. - М.: Наука, 1990. С. 169-181.
117. Федотова В.Г. Методология истории сегодня // Новая и новейшая история. – 1996. – №6. – С.60-63.
118. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры. М.: Международные отношения 1999. – 168 с.
119. Халецька Л.П. Франція в європейському інтеграційному процесі (кінець 1980-х – 1990-і роки)”: Дис. канд.іст.наук: 07.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 213 с.
120. Хантингтон С. Грядущее столкновение цивилизаций? // США: ЭПИ. – 1994. – №3. – С.39-41
121. Хесин Е. Великобритания и ЕС: двадцать лет спустя // Год планеты: Экономика. Политика. Трибуна предпринимателей. Банки. Культура.

- Вып.1994 г. /Ран, Ин-т мировой экономики и международных отношений. – М.: Республика, 1994. – С.278-282.
122. Хесин Е. Великобритания: шестой год подъема // Мировая экономика и международные отношения. – Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – №8. – С.97-101.
123. Хесин Е.С. Англия в экономике современного капитализма: (Процесс приспособления к новым условиям мирового развития). – М.: Наука, 1979. – 367 с.
124. Чоут Р. “Financial Times”, №33.248. После выборов придется нажать на тормоза // Компас. – 1997. – №18. – С.62-64.
125. Шерр Дж. Якими будуть наслідки спільної політики безпеки і оборони для України? // Національна безпека і оборона. – 2001. – №9. – С.12-13.
126. Шишков Ю.В. Общий рынок: надежды и действительность. – М.: Мысль, 1972. – 254 с.
127. Шишков Ю.В. Формирование интеграционного комплекса в Западной Европе: тенденции и противоречия. – М.: Наука, 1979. – 343 с.
128. Шнирков О.І, Кузнецов О.В., Кульпінський С.В. Європейський валютний союз. Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001. – 198 с.
129. Щербак Ю. Список Хантингтона // Столичные новости. – 1999. – 26 октября-6 ноября. – С.3,6.
130. Яковенко Н. Велика Британія в новій архітектурі європейської безпеки // Дослідження світової політики. Збірник наукових праць. – Вип. 16. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2001. – С.21-26.
131. Яковенко Н.Л. Коротка історія Британії. Yakovenko N. A Concise British History. – К.:Богдана, 1999. – 192 с.
132. A blueprint for Europe // The Economist. – 1990. – December 15. – P.13-14.
133. A love that died // The Economist. – 1992. – September 26. – P.16.
134. A rough year // The Economist. – 1992. – December 19. – P.17-19.

135. Abramowitz M., Hurlburt H. Can the EU Hack the Balkans? A proving ground for Brussels // *Foreign Affairs*. – 2002. – Vol.81. - №5. – P.2-7.
136. Ash T.G. Is Britain European? // *International Affairs*. – 2001. – Vol.77, №1. – P.1-13.
137. Back in the saddle // *The Economist*. – 1990. – November 3. – P.31-32
138. Baker D., Gamble A., Ludlam S. The Parliamentary siege of Maastricht 1993: Conservative divisions and British ratifications // *Parliamentary affairs*. – 1994. – Vol. 47, №1. – P.37-60.
139. Baker D., Gamble A., Ludlam S. Whips or scorpions? The Maastricht Vote and the Conservative party // *Parliamentary affairs*. – 1993. – Vol. 46, №2. – P. 151-156.
140. Befuddled in Euroland // *The Economist*. – 1998. – October 17. – P.36.
141. Begg D. Britain and Europe: the European financial are. // *Oxford Economic Papers*. – 1990. – Vol.42, №4. – P.659-671.
142. Beloff M. Britain and European Union. Dialogue of the Deaf. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press Ltd. – 1996. – 172 p.
143. Bergsten C.F. America's tow-front economic conflict // *Foreign Affairs*. – 2001. – Vol.80. - №2. – P.16-27.
144. Blinken A.J. The false crisis over the Atlantic // *Foreign Affairs*. – 2001. – Vol.80. - №3. – P.35-48.
145. Bogdanor V. Devolution in the United Kingdom. – Oxford: Oxford University Press. – 2001. – 331 p.
146. Bringezu S., Schütz H. Total material requirement of the European Union. – Technical Report №55. – Copenhagen: European Environment Institute, 2001. – 37p.
147. Britain 1998. The official yearbook of the United Kingdom. – London, 1999. – 897 p.
148. Britain and Europe // *The Economist*. – 1998. – January 3. – P.29.
149. Britain and Europe. Hopping on the juggernaut // *The Economist*. – 1998. – January 3. – P.27-30.

150. Britain and the European Union. Sticking with a failed policy in order not to lose face // *International Currency Review*. – 1996. – Vol.23, №3. – P.1-34.
151. Britain in the European Community. – London: HMSO, 1992 – 129 p.
152. Britain, NATO and European security. – London: HMSO Publications Centre. – 1994. – 82 p.
153. Britain's place in Europe // *The Economist*. – 1998. – January 3. – P.13-14
154. Bulmer S., George S., Scott A. The United Kingdom and EC Membership Evaluated. – London: Pinter Publishers Limited, 1992. – 353 p.
155. Chalmers M. The Atlantic burden-sharing debate – widening or fragmenting? // *International Affairs*. – 2001. – Vol.77, №3. – P.569-585.
156. Changing tracks with Mr Major // *The Economist*. – 1990. – December 8. – P.39-40.
157. Collection of British Prime-Ministers Speeches on European Question. – Kyiv: Civil Society Problems Research Center, 2002. – 41 p.
158. Collins B. American views of European Economic and Monetary Union // *The Federal Idea*. Vol.II. The History of Federalism since 1945. – London: Lothian Foundation Press, 1992. – P.347-361.
159. Cornish P., Edwards G. Beyond the EU/NATO dichotomy: the beginnings of a European strategic culture. // *International Affairs*. – 2001. – Vol.77, №3. – P.587-603.
160. Court of Justice of the European Communities. Annual report 1995. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1996. – 249 p.
161. Court of Justice of the European Communities. Annual report 1998. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1999. – 275 p.
162. Cowley P., Garry J. The British Conservative Party and Europe: The Choosing of John Major // *British Journal of Political Science*. – 1998. – July. – Vol.28, Part 3. – P.473-499.

163. Cracknell R., Morgan B. European Parliament Elections – 1979 to 1994. // Rresearch Paper 99/57 - Social & general statistics section house of commons library. – 2 June 1999. – 24 p.
164. Dornbusch R., Jacquet P. Making EMU a success // International Affairs. – 2000. – Vol.76, №1. – P.89-110.
165. Duffy M., Evans G. Building bridges? The political implications of electoral integration for Nirthern Ireland // British journal of political science. – Volume 25, Part 1. – 1995. – P. 123-142;
166. Duke S. Assessing the UK presidency: A Second Pillar Perspective. Warking paper. – 98/W/04. – European Institute of Public Administration. – 1998. – 20 p.
167. Economic and monetary union. – Brussels-Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1996. – 24 p.
168. EFTA's afterlife // The Economist. – 1990. – June 16. – P.19-20.
169. Eliot L. ECB should change its tune // The Guardian. – 2000. – October 9. – P.25.
170. EMU. Steps for 1999. – London: HM Treasury, 1998. – 14 p.
171. Eskudé C. The European Union and global security in the postmodern world-system // The European Union in the World System Perspective. – Warsaw, Polish Institute of International Affairs. – 2002. – P.95-120.
172. Euro. Get ready for the euro. January 1, 1999. - HM Treasury, Euro Preparations Unit. – London: HM Treasury, 1998. – 4 p.
173. Euro: keep out. Why Britain must leave the EU after rejecting EMU // International currency review. – 1999. – Vol.25, №2. – P.33-46.
174. European Central Bank. Annual report 1998. – European Central Bank, 1999. – 173 p.
175. European Investment Bank. Annual report 1997. – European Investment Bank, 1998. – 121 p.
176. European Investment Bank. Annual report 1998. – European Investment Bank, 1999. – 127 p.

177. European Investment Bank. Annual report 1999. – European Investment Bank, 2000. – 131 p.
178. European Union. – Brussels-Luxembourg: European Commission, 1994. – 50 p.
179. European Union. – London, HMSO Publishing Centre. – 1994. – 95 p.
180. Fella S. A Europe of the peoples? – New Labour and democratizing the EU // Democratizing the European Union. Issues for the twenty-first century. – Manchester and New York: Manchester University Press, 2000. – P.4-92.
181. Fontaine P. Europe in ten points. – Brussels-Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995. – 46 p.
182. Foreigners for ERM // The Economist. – 1992. – October 10. – P.41.
183. Forman F.N., Baldwin N.R.J. British Politics. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press Ltd. – 1996. – 427 p.
184. Gardner N. A guide to United Kingdom and European Union competition policy. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 6XS and London: Macmillan Press Ltd. – 2000. – 181 p.
185. George S. Britain and European Integration since 1945. – Oxford-Cambridge: Blackwell, 1995. – 118 p.
186. Gibbs L. Is the European Union becoming a great power? – Sydney: Department of government and international relations University of Sydney, 2001. – 52 p.
187. Gibson J.L., Caldeira G.A. Changes in the legitimacy of the European Court of Justice: a post-Maastricht analysis // British Journal of Political Science. – 1998. – Vol.28, Part.1. – January. – P.63-91.
188. Goldstein W. Europe after Maastricht // Foreign Affairs. – 1992/1993. – Vol.71. - №5. – P.117-132.
189. Gordon P.H. Their own army? Making European defense work // Foreign Affairs. – 2000. – Vol.79. - №4. – P.12-17.
190. Grabber H. The sharp edged of Europe: extending Schengen eastwards // International Affairs. – 2000. – Vol.76, №3. – P.519-536.

191. Half-Maastricht // *The Economist*. – 1998. – October 31. – P.15,16.
192. Healey N. Taking the plunge: Britain and the European monetary system. // *Contemporary review*. – 1990. – Vol.267, №1499. – P.297-302.
193. Heater D. Britain, Europe and citizenship // *Two Decades in British Politics*. – Manchester: Manchester University Press, 1994. – P.287-304.
194. Heath A., Jowell R., Taylor B., Thompson K. Euroscepticism and the Referendum Party Centre for research into elections and social trends // *Working Paper*. – №.63. - February 1998. – 12 p.
195. Home truths from abroad // *The Economist*. – 1998. – May 23. – P.38-39.
196. How is the European Union meeting social and regional needs. – Brussels-Luxembourg: European Commission, 1996. – 19 p.
197. Howe G. Sovereignty and interdependence: Britain's place in the world // *International affairs*. – 1990. – Vol.66, №4. – P.675-695.;
198. Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. – N.Y.: Simon & Schuster, 1996. – 368 p.
199. Hutton W. Britain in a cold climate: economic aims of foreign policy in the 1990s // *International affairs*. – 1992. – Vol.68, №4. – P. 619-632.
200. IGC: Reform for Enlargement. The British Approach to the European Union Intergovernmental Conference 2000. – The Stationery Office on behalf of the Controller of Her Majesty's Stationery Office, 2000. – 40 p.
201. Jones B., Kavanagh D. *British Politics Today*. – Manchester-New-York: Manchester University Press, 1994. – 269 p.
202. Just let's get stuck in // *The Economist*. – 1998. – November 7. – P.54.
203. Kenen Peter B. Economic and monetary union in Europe. Moving beyond Maastricht. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 217 p.
204. Kirchner E. A third level of government: Britain in the European Community // *The Developing British Political System: the 1990-s*. – New-York: Longman Group UK Limited, 1993. – P. 171-190.

205. Kirchner E. The European Community: a Transnational Democracy? // Developing Democracy. – SAGE Publications: London-Thousand Oaks-New Delhi, 1994 – P 253-266.
206. Koehane D. Can Europe bridge political divides and make progress on its fractured defense and security policy in 2003? // The Parliament magazine. – 10 March, 2003. – P.24-25.
207. Kotsiris T. The nation-state and the European Union: possible or impossible equality in the 21st century? // Thesis. A Journal of Foreign Policy Issues. – 1998. – Vol.II, №2. – P.38-45.
208. Kraniditis Y. The enlargement of the European Union // Thesis. A Journal of Foreign Policy Issues. – 1999. – Vol.III, №2-3. – P.20-59.
209. Labour's first year. The long honeymoon // The Economist. – 1998. – May 2. – P.19-20,22
210. Lafontane O. Building f Europe that works. The single currency represents a great opportunity. With the right policies in place, it will knit Europe's economies together and create the jobs the Continent needs // Newsweek. Special issue. – November 1998 – February 1999. – P.103.
211. Larsen H. Britain and Danish European Policies in the 1990s: a discourse approach // European Journal of International Relations. – 1999. – Vol.5, №4. – P.451-483.
212. Le Développement et l'élargissement de l'Union Européenne dans le contexte de la présence Française. Perspectives pour l'Ukraine. Розвиток та розширення Європейського Союзу під час головування Франції. Перспективи для України. – Kyiv, 2000.
213. Lions Exchange Rates for July 2002. – Lions, 2002. – 1 с.
214. Lord C. Sovereign or confused? The “Great debate” about British Entry to the European Community 20 years on // Journal or Common Market Studies. – 1992. – Vol.30, №4. – P.419-436.
215. Major and Clinton, an ocean apart // The Economist. – 1992. – December 12. – P.48.

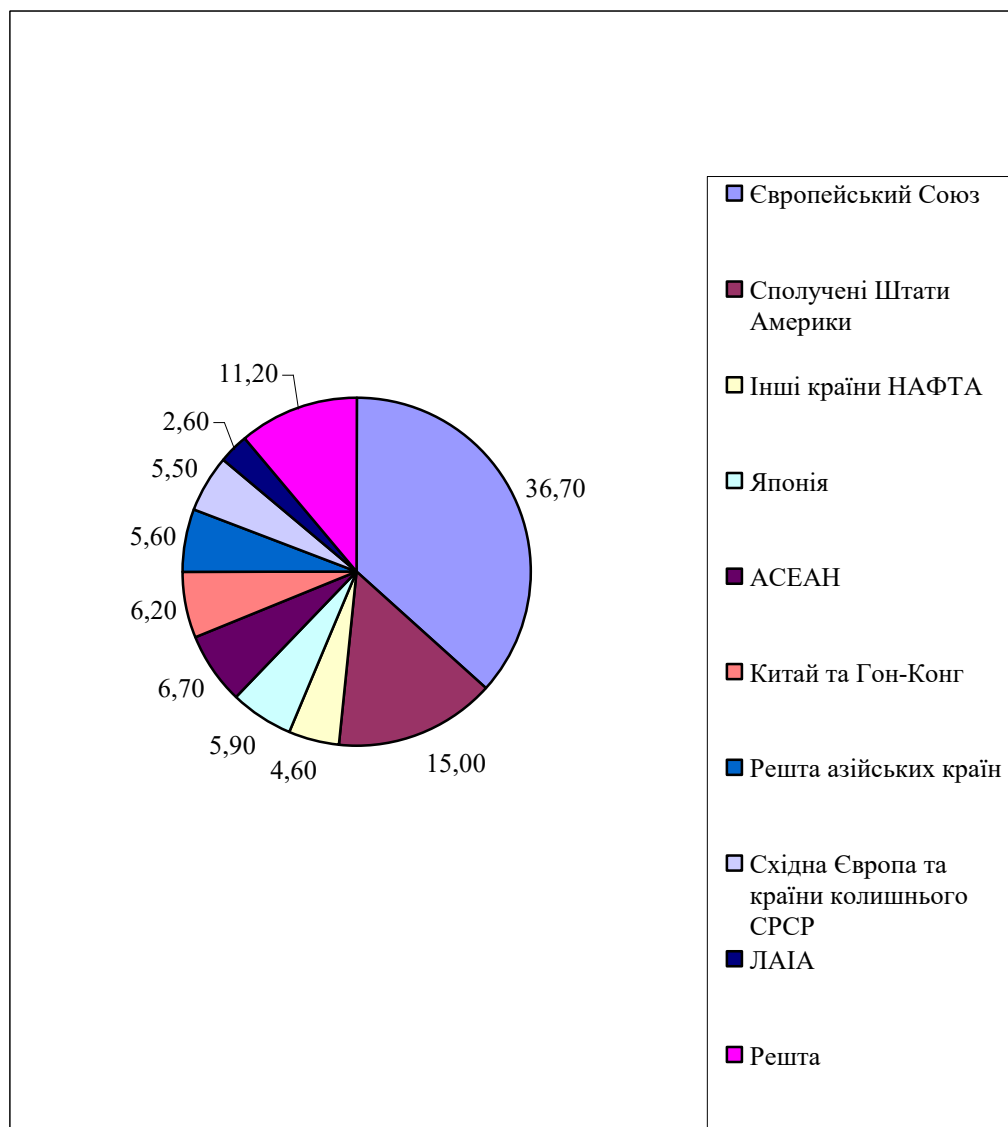
216. Mather J. The European Union and British democracy: towards convergence. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press Ltd. – 2000. – 230 p.
217. Mathiopoulos M., Gyarmati I. Saint Malo and beyond: toward European defense // The Washington Quarterly. – 1999. – Vol.22, №4. – P.65-76.
218. Mayall J. Democratizing the Commonwealth // International Affairs. – 1998. – Vol.74, №2. – P.379-392.
219. McCgwire M. Why did we bomb Belgrad? // International Affairs. – 2000. – Vol.76, №1. – P.1-23.
220. McCormic J. The European Union. – Boulder: Westview Press. – 1999. – 320 c.320.
221. McCormick J. Understanding the European Union. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 6XS and London: Macmillan Press Ltd. – 1999. – 235 p.
222. McKay D. The political sustainability of European Monetary Union // British Journal of Political Science. – 1999. – Vol.29, Part.3. – July. – P.463-485.
223. McKay D. The Political Sustainability of European Monetary Union // British Journal of Political Science. - Volume 29, Part 3. - July 1999. - P.463-485.
224. Meehan E. Citizenship and the European Community. – SAGE Publications: London-Newborn Park-New Delhi, 1993 – 185 p.
225. Moisi D. The real crisis over the Atlantic // Foreign Affairs. – 2001. – Vol.80. - №4. – P.149-153.
226. Money for Mars. The euro has no reference to a common past that has been widely forgotten. Who is preperad to die for Europe? // Newsweek. Special issue. - November 1998 - February 1999. - P.104.
227. New Labour because Britain deserves better. Labour Party manifesto, general election 1997. – London: Labour Party, 1997. – 36 p.
228. Notle H.-H. The European Union within the Modern World-System. // The European Union in the World System Perspective. – Warsaw, The Polish Institute of International Affairs. – 2002. – P.9-44.

229. Pearce M., Stewart G. *British Political History 1867-1990*. – London: TJ Press (Padstow) Ltd, 1995. – 739 p.
230. Philip A.B. *Europeans first and last: British liberals and the European Community // Political Quarterly*. – 1993. – Vol.64, №4. – P.447-461.
231. Pozen R.C. *Continental shift // Foreign Affairs*. – 2001. – Vol.80, №3. – P.9-14.
232. Pugh M. *State and Society. British Political and Social History 1870-1992*. – London-New-York-Sidney-Auckland: Arnold, 1996. – 347 p.
233. *Rill up that map of Europe // The Economist*. – 1998. – September 12. – P.42.
234. *Ring-doves and openness // The Economist*. – 1992. – August 22. – P.22.
235. Risse T., Engelmann-Martin D., Knopf H-J., Rosher K. *To euro or not euro? The EMU and identity Politics in the European Union // European Journal of International Relations*. – 1999. – Vol.5., №2. – P.147-187.
236. Robertson G. *Britain in the new Europe // International affairs*. – 1990. – Vol.66, №4. – P.697-702.
237. Robins L. *Britain and European Community: twenty years of not knowing // Two Decades in British Politics*. – Manchester: Manchester University Press, 1994. – P.243-255.
238. Sanders D. *Relations with outside governments: foreign and military policy // The Developing British Political System: the 1990-s*. – New-York: Longman Group UK Limited, 1993. – P. 191-209.
239. Schake Kori N. *Do European Union defense initiatives threaten NATO? // Strategic forum*. - №184, 2001. – P.1-6.
240. *Sick man in Europe // The Economist*. – 1992. – September 26. – P.38.
241. Simitis C. *The future of Europe: towards political and social union // Thesis. A Journal of Foreign Policy Issues*. – 1998. – Vol.II, №3. – P.2-5.
242. Smith G. *Britain in the new Europe // Foreign affairs*. – 1992. – Vol.71, №4. – P.155-170.
243. Soros G. *Can Europe Work? A plan to rescue the Union // Foreign Affairs*. – 1996. – Vol.75. - №5. – P.8-14.

244. Structurally unsound // The Economist. – 1992. – November 14. – P.33-34.
245. Thatcher v Europe // The Economist. – 1990. – November 3. – P.15-16
246. The British referendum // The Economist. – 1992. – September 12. – P.40.
247. The Canada – U.S. incomes gap. – CSLS Report. – June 2000. – 35 p.
248. The community budget: the facts in figures. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1998. – 118 p.
249. The Conservative Manifesto 1997. You can only be sure with the Conservatives. – London, Conservative Party, – 1997. – 39 p.
250. The continent's jubilant left breaks free // The Economist. – 1998. – October 31. – P.29.
251. The European Community // The Economist. – 1992. - December 19. – P.18.
252. The European Union and world trade. – Brussels-Luxembourg: European Commission, 1995. – 19 p.
253. The NATO Handbook. 50th Anniversary Edition. – Brussels: Office of Information and Press, 1998. – 400 p.
254. The NATO Handbook. Chronology. – Brussels: Office of Information and Press, 1998. – 90 p.
255. The single currency and the European Parliament. – European Parliament, 1988. – 25 p.
256. Three's a crowd // The Economist. – 1998. – October 10. – P.40,41
257. Time to choose? // the Economist. – 1992/ – September 26. – P. 35-36.
258. Tony Blair's Waterloo // The Economist. – 1998. – June 13. – P.46.
259. Treaty on European Union. – Brussels-Luxemburg: European Commission, – 1992 – 220 p.
260. Under starter's orders. // The Economist. – 1998. – August 8. – P.29.
261. Vote on Maastricht // The Economist. – 1992. - October 31. – P.19.
262. Wallace W. Europe, the necessary partner // Foreign Affairs. – 2001. – Vol.80. - №3. – P.16-34.

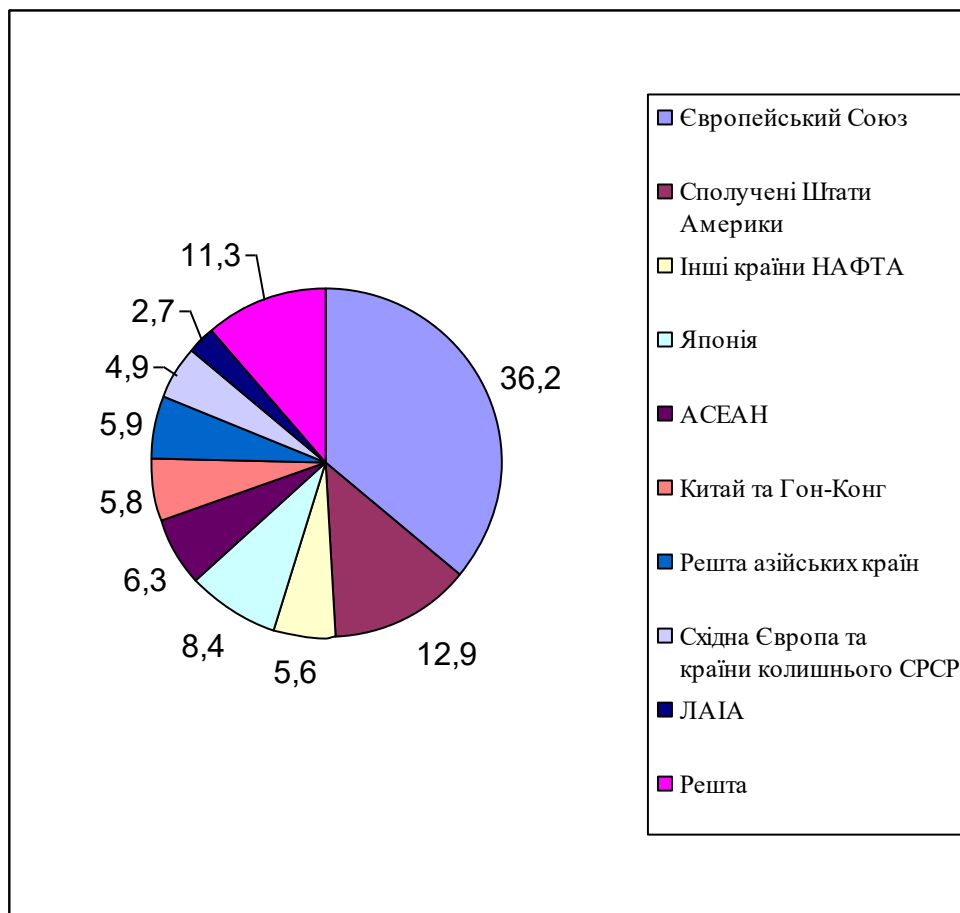
263. Wallace W. From the Atlantic to the Bug, from the arctic to the Tigris? The transformation of the EU and NATO // *International Affairs*. – 2000. – Vol.76, №3. – P.475-493.
264. Washington comes to Westminster // *The Economist*. – 1992. – November 7. – P.48.
265. Weidenfeld W. The euro and new face of the European Union // *The Washington Quarterly*. – 1999. – Vol.22, №1. – P.67-80.
266. WEU council of ministers 11-12 May 1998. Rhodos Declaration // *Thesis. A Journal of Foreign Policy Issues*. – 1998. – Vol.II, №1. – P.46-55.
267. WEU Today. – Brussels: WEU Secretariat-General, March 1998. – 80 p.
268. What now? // *The Economist*. – 1992. – September 26. P. – 16.
269. White paper on commerce. Document drawn up on the basis of COM (99) 6 final, adopted by the European Commission on 27 January 1999. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1999. – 33 p.
270. White Paper. The treaty of Nice and Seville Declarations 2002. – Dublin: Published by Stationary Office, July 2002. – 86 p.
271. Who wants what in the brave new Europe // *The Economist*. – 1990. – December 1. – P.24-25.
272. Who wants what in the brave new Europe // *The Economist*. – 1990. – December 1. – P.24-25.
273. Why do we study elections? The collection of British parties' Manifestos. Study Paper. – Kyiv: Civil Society Problems Research Center, 2002. – 206 p.
274. Williams A.L. Prospects for a Common European Foreign and Security Policy. – London: Universities Advisory Committee of the Atlantic Council of the United Kingdom, 1995. – 12 p.

Розподіл світового експорту (в %)

Джерело: McCormic J. The European Union. – Boulder: Westview Press. – 1999. – С. 272.

% розподіл світового імпорту.

Джерело: McCormic J. The European Union. – Boulder: Westview Press. – 1999. – С. 272.

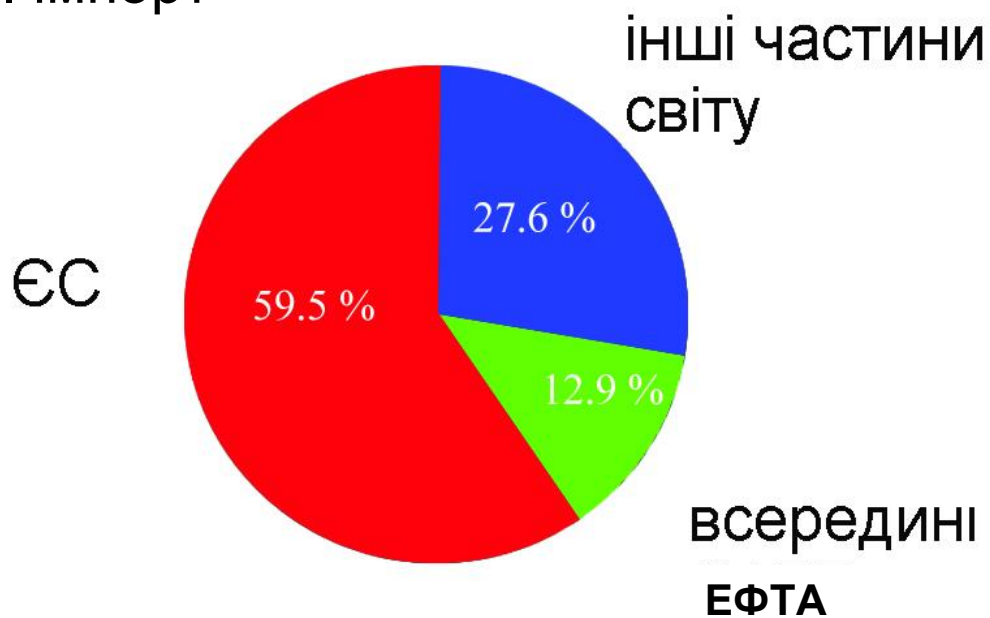
Кількість інвестицій Великої Британії закордоном

% від загальної кількості:

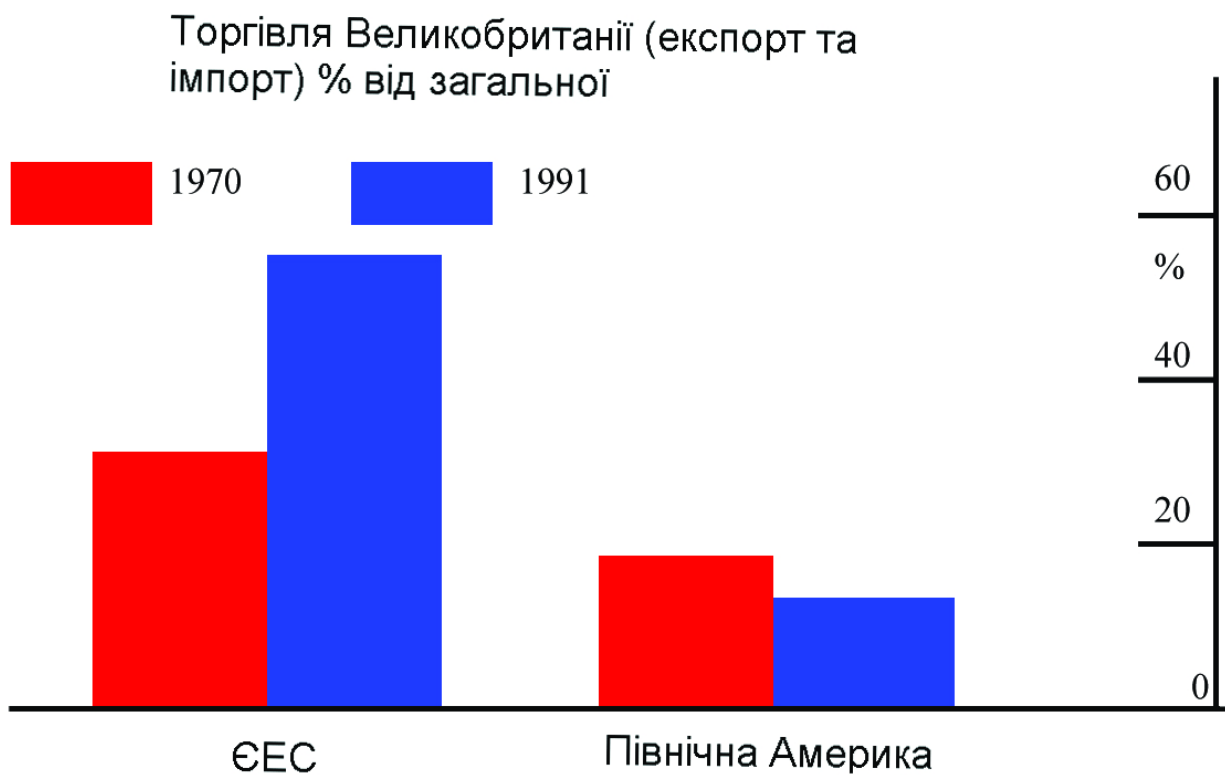
В	Західна Європа	Північна Америка
1984	20	44
1987	28	43
1989	27	47
1990	29	44

Джерело: Time to choose? // The economist. – 1998. – September 26. P.36.

Торгівля ЕФТА
1989 р. імпорт

Джерело: EFTA's afterlife. // The Economist. – 1988. – June 16. – P.19.

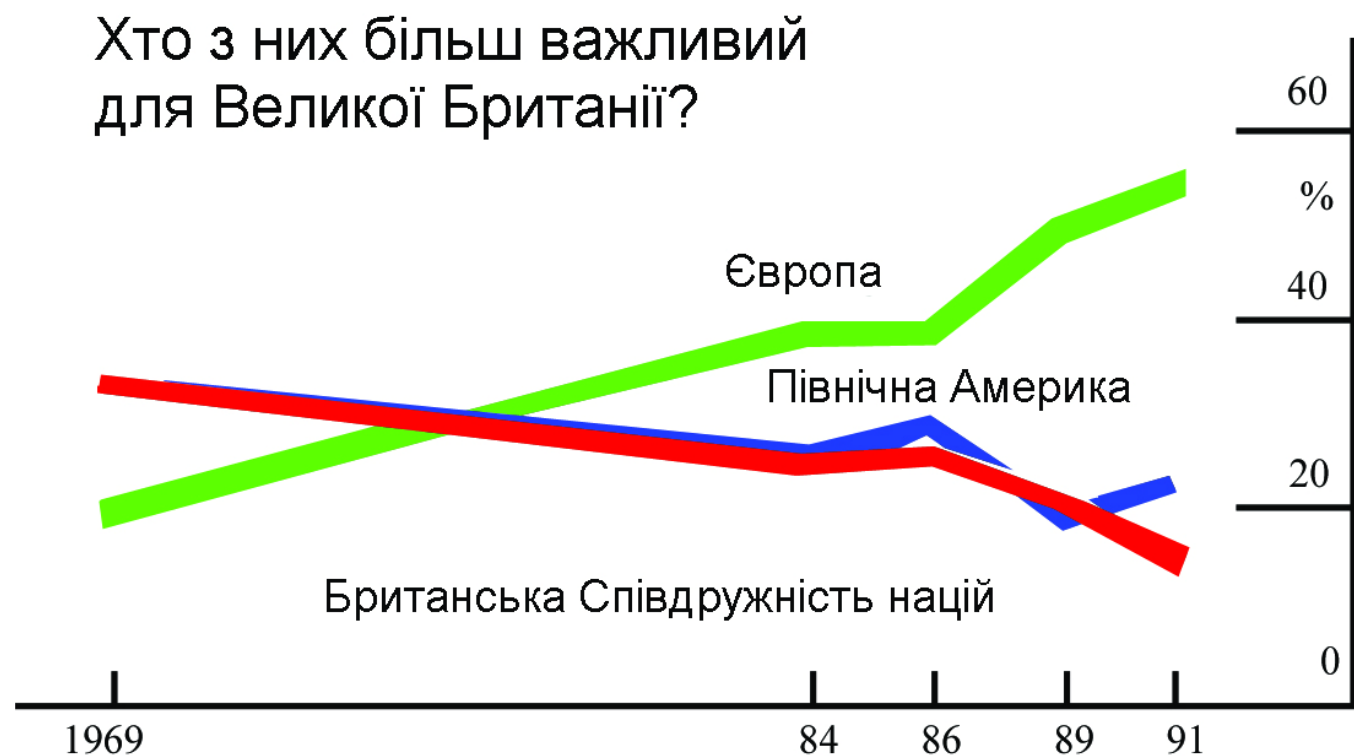

Джерело: Time to choose? // The Economist. – 1998. – September 26. – P.36.

Кількість загальних інвестицій Великої Британії**% від загальної кількості:**

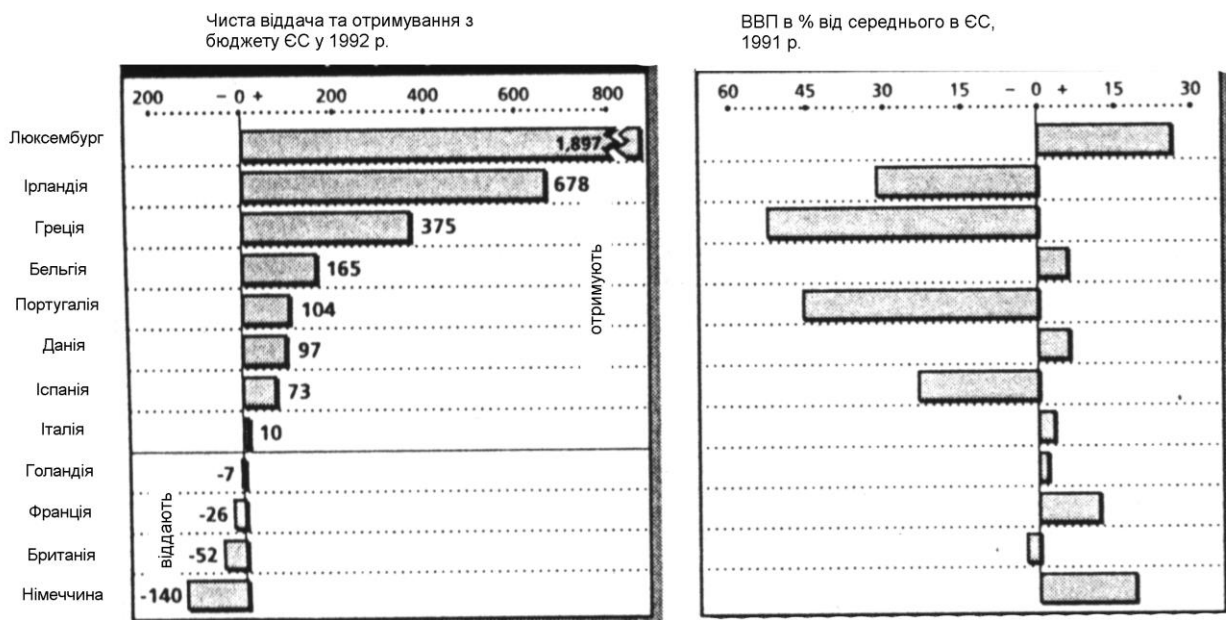
В	Західна Європа	Північна Америка
1984	37	53
1987	36	51
1989	39	44
1990	40	42

Джерело: Time to choose? // The Economist. – 1998. – September 26. P.36.

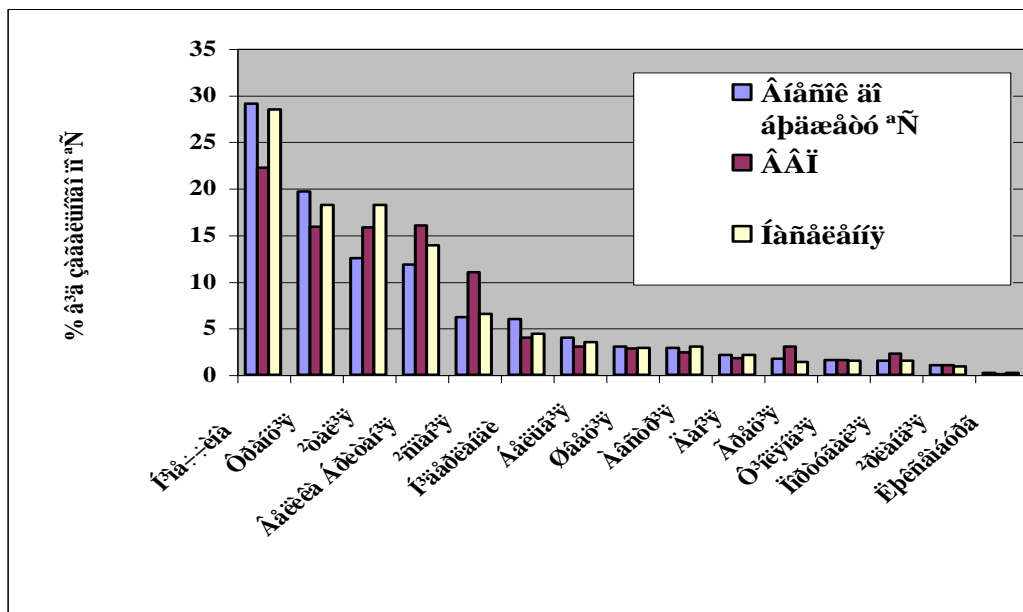
Джерело: Time to choose? // The Economist. – 1998. – September 26. – P.36.

Донори та реципієнти бюджету ЄС

Джерело: Bourgeois de Luxe. The Economist. – 1998. December 12. – P.38.

Участь країн-членів ЄС у формуванні бюджету Європейського Союзу.

Джерело: McCormic J. The European Union. – Boulder: Westview Press. – 1999. – С. 208.

% співвідношення торгівлі Великої Британії станом на 1996 рік.

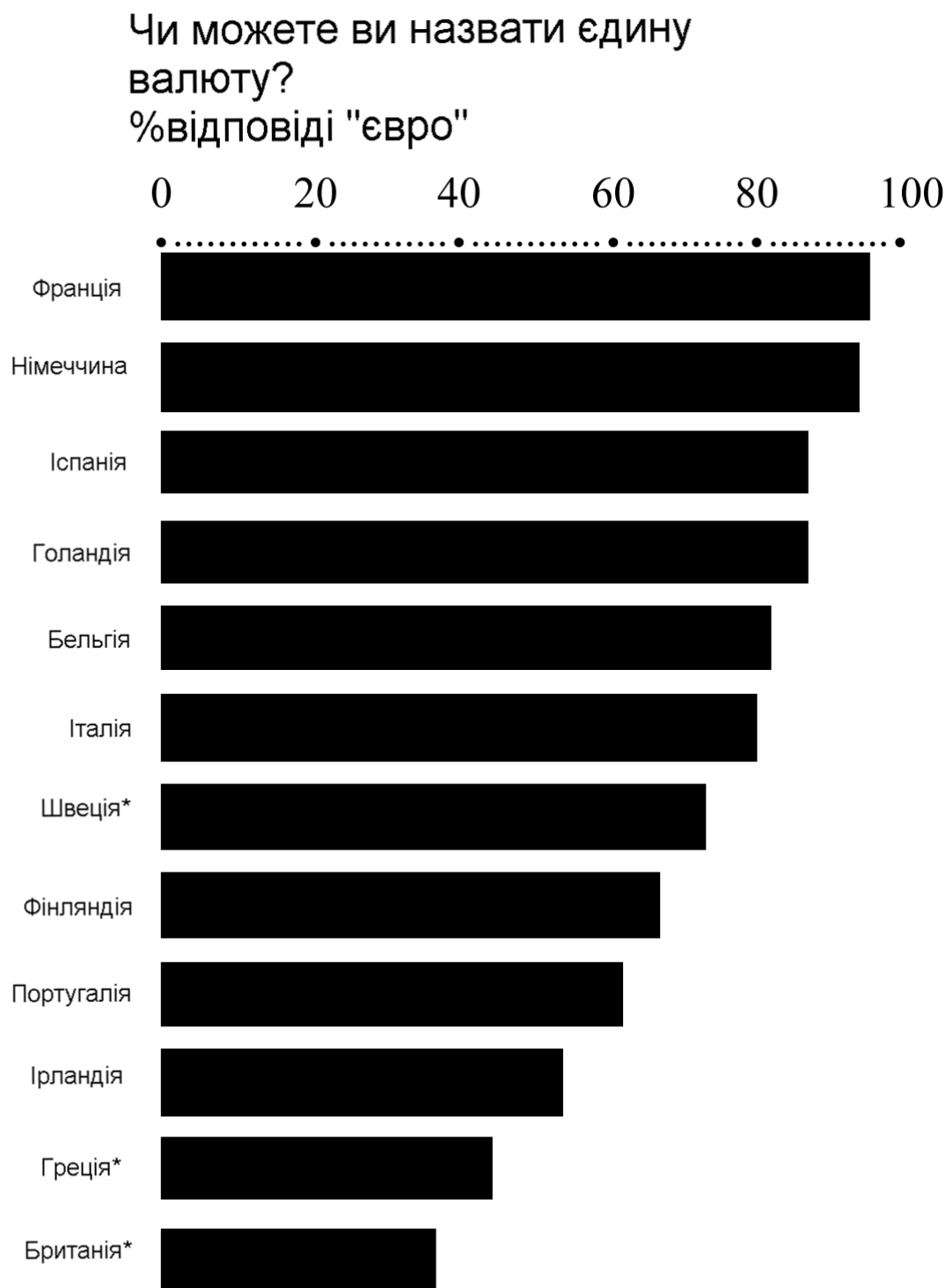
Джерело: Britain and Europe. // The Economist. – 1998. – January 3. – P.29.

Результати опитування мешканців Великої Британії з питання введення євро.

Якби сьогодні був
референдум, чи потрібно
Великій Британії приймати
єдину європейську валюту, як
би ви проголосували?

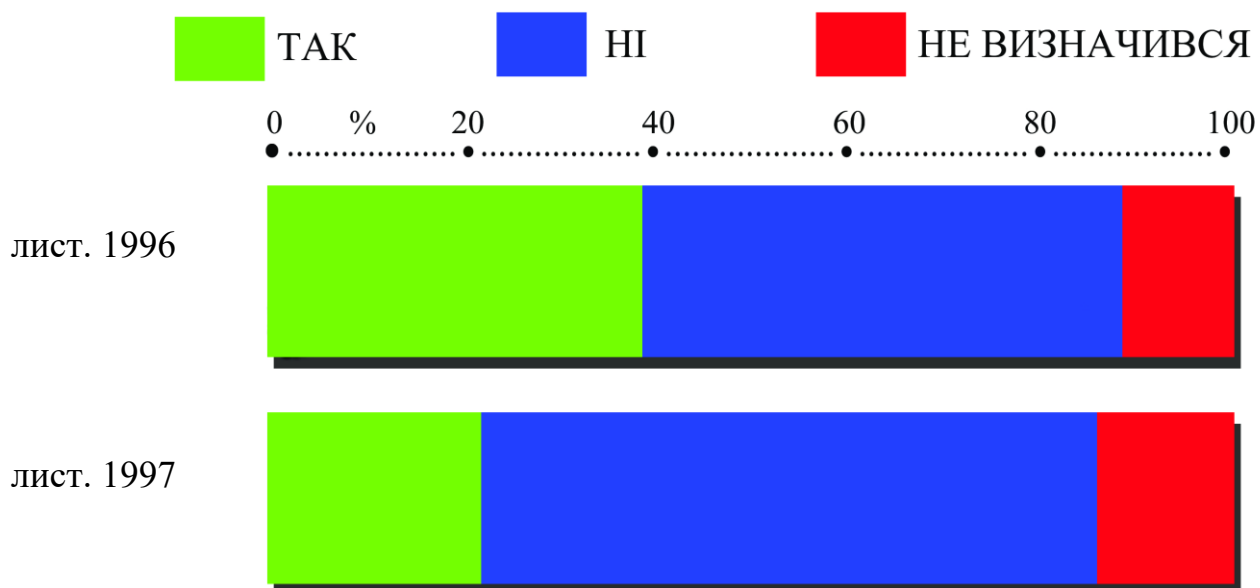
Результати опитування мешканців Великої Британії на обізнаність з назви єдиної європейської валюти.

* не приєднуються до євро у першій хвилі

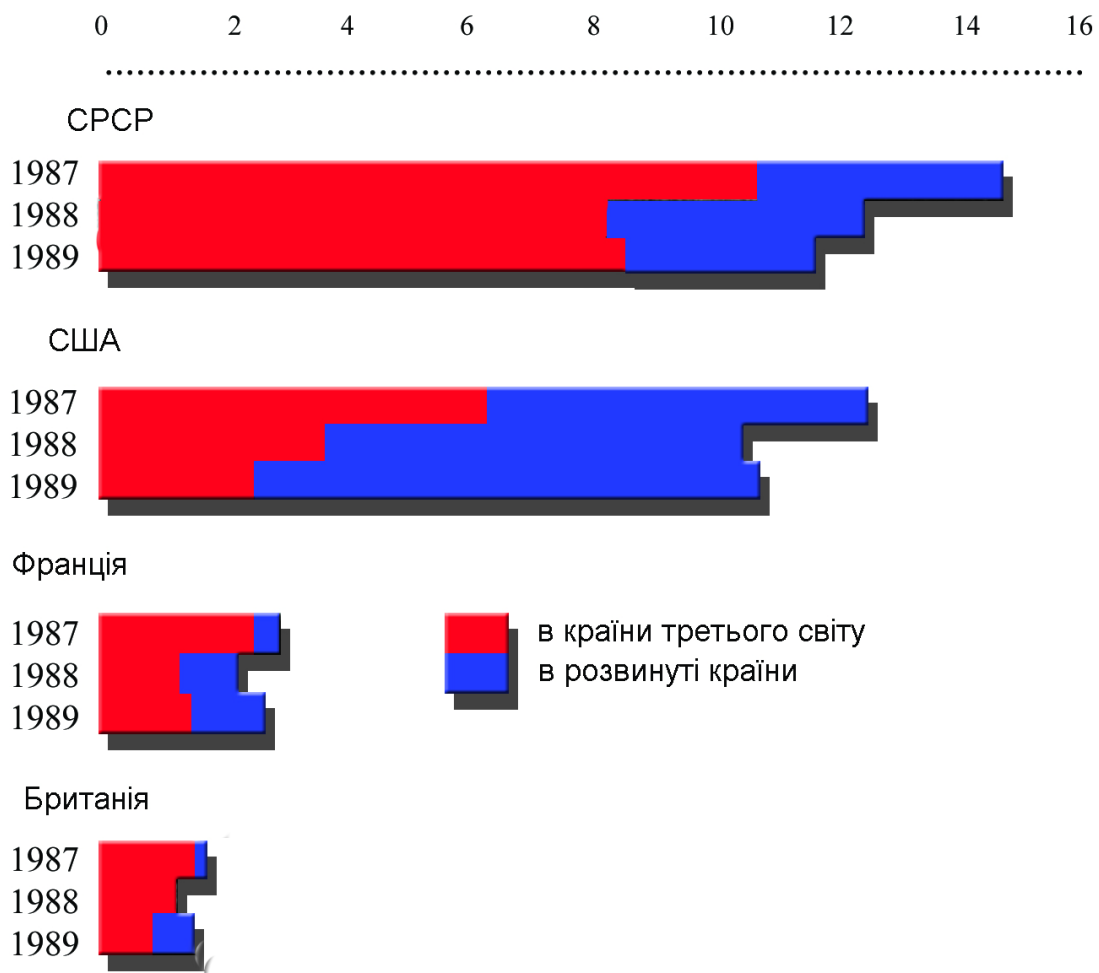
Результати опитування мешканців Великої Британії з питання підтримки введення євро.

Чи підтримуєте ви участь Великої Британії у введенні єдиної європейської валюти?

Джерело: Britain and Europe. // the Economist. – 1998. – January 3. – P.29.

Основні світові експортери зброї

Джерело: The money game. // The Economist. – 1998. – July 28. – P.20.

Об'єм оборонних замовлень, виконаних за 1997 рік.

Компанія	Країна	Сума (в млрд. дол. США)
“Локхід-Мартін”	США	18,5
“Брітіш аеросп.-Марконі”	Велика Британія	15,9
“Боїнг”	США	13,8
“Нортроп-Грумман”	США	8,2
“Рейтіон”	США	6,3
“Томсон”	Франція	4,2
“TRW”	США	3,8
“Дженерал дайнемікс”	США	3,7
“Юнайтед Текнолоджіс”	США	3,3
“Літтон Індастріз”	США	2,9
“Даймлер-Крайслер”	Німеччина	2,7
“Лагарде”	Франція	2,2
“Аероспасьяль”	Франція	1,9

Джерело: Диксон Х., Николл А. Европа: противоречивый процесс объединения в оборонной промышленности. («Файненшл таймс» №33.810 и 33.813, реферат) – Компас №14. – 01.04.99. – С.43-44.